

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİR AKIL İLKESİ OLARAK KUR'AN'DA YETER-NEDEN
PRENSİBİ**

Talha ÇELİK

Danışman
Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU

İZMİR-2017

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bir Akıl İlkesi Olarak Kur'an'da Yeter-Neden Prensibi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2017

Talha ÇELİK

İMZA

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Bir Akıl İlkesi Olarak Kur'an'da Yeter-Neden Prensipli
Talha ÇELİK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Antikçağ doğa filozoflarından başlayarak düşünürler her şeyin ilk nedenini aramışlar ve bu konuda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Ama sebepleri ciddi ve bilimsel olarak inceleyen, sebepleri dörde ayırarak bunu sistemli hale getiren kişi Aristoteles olmuştur. Leibniz ise yeter-neden ilkesini doğru ve tutarlı düşünmemizi sağlayan mantık ilkelerinin arasına sokmuştur.

Yeter-neden ilkesine göre meydana gelen her şeyin bir var olma sebebi vardır. Bir şeyin var olabilmesi için yeterli bir nedeninin olması gerekir. Bu ilkeye göre her sonuç bir nedene bağlıdır. O zaman bir yargının doğruluğu sebepsiz iddia edilemez. Bir yargının doğruluğunun sebebi ise yine başka bir yargıdır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde yeter-neden ilkesinin müştakları olan sebebiyet (illiyet) ve amaçlılık (gaiyyet) ilkelerini görebiliriz. Sebeplilik bildiren ayetlerde yanılmanın sebepleri, ilahi kitaplar ve özellikle Kur'an'ın indirilme sebepleri, gönderilen kitap ve peygamberlere uymayan ve onlara karşı çıkan kavimlerin helak sebepleri bildirilmiştir. Amaçlılık bildiren ayetlerde ise insanın ve insan dışındaki diğer varlıkların yaratılış amaçları ile peygamberlerin gönderilme amaçlarından söz edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bir akıl ilkesi olan yeter-neden ilkesi ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Aynı zamanda yeter-neden ilkesinden ortaya çıkan sebeplilik ve amaçlılık ilkeleri açıklanmış, bu ilkeler hakkında geçmişten günümüze yapılan tartışmalar üzerinde durulmuştur. İkinci Bölümde Kur'an'da sebeplilik ilkesi ile ilgili ayetler, Üçüncü Bölümde ise Kur'an'da amaçlılık ilkesi ile ilgili ayetler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sebeplilik, Amaçlılık, Aristoteles, Kur'an, Ayet

ABSTRACT

Master's Thesis

The principle of sufficient reason in the Quran as a reason principle

Talha ÇELİK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

Many thinkers and Natural Philosophers have tried to find first principle since ancient times and they created different ideas. However, only Aristotle who analysed and explained causes separated causes in four topics and he made it systematically. Leibniz is the philosopher who accepted the principle of sufficient reason in his logic which provides to think correctly.

According to principle of sufficient reason, there is the reason for being for everything that occurring. There must be enough reason for something to happen. According to this principle, each result is connected to the cause. The reason for the correctness of a judgment is another judgment.

When many verses of the Quran are implemented according to Principle of sufficient reason, we can see principle of causality and purposefulness. In many verses of Quran we can see the different forms of sufficient reason, God explains that people and other every living things purpose of creation. When we research verses of Quran which are about causality God explains why holy scriptures and prophets were disparted, in addition it was mentioned they will be destroyed if we don't embrace holy scriptures and prophets.

The study consists of three parts. In the first part; it is explained that the principle of sufficient reason which is a reason principle and occurring principle of causality and purposefulness when this principle implement on realm of existence. It is emphasized discussions on these principles from past to present. In the second part; it is examined the causality principle based on the verses and verses' comments. In the third part; it is examined the principle of purposefulness based on the verses and verses' comments.

Keywords: Causality, Purposefulness, Aristotle, Quran, Verse

BİR AKIL İLKESİ OLARAK KUR'AN'DA YETER-NEDEN PRENSİBİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

YETER- NEDEN İLKESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN ANALİZLERİ

1.1. SEBEPLİLİK İLKESİ	12
1.1.1. İlet ve Sebep	12
1.1.2. Neden	13
1.1.3. Sebeplilik	17
1.1.4. Gazali ve Emile Boutraux'un Nedensellik Görüşleri	21
1.2. AMAÇLILIK İLKESİ	27
1.2.1. Amaçlılık (Gaiyyet, Ereklik)	27
1.3. KUR'AN'DA SEBEPLİLİK VE AMAÇLILIK	32

İKİNCİ BÖLÜM

SEBEPLİLİK İLKESİ İLE İLGİLİ AYETLER VE TAHLİLLERİ

2.1. YANILGININ SEBEPLERİ	41
2.1.1. Önyargılı Olmak (zanna tabi olmak)	41
2.1.2. Çoğunluğa ve Atalara Körü Körüne Uymak (taklit)	42
2.1.3. Bilmediğin Şeyin Peşine Düşmek	43
2.2. KUR'AN-I KERİM'İN GÖNDERİLME SEBEPLERİ	44

2.2.1. Allah'ın Varlığı ve Birliğini Bildirme	45
2.2.2. Düşünüp Öğüt Almak	45
2.2.3. Mazeret Sunmamaları	47
2.2.4. Cennetle Müjdelemek ve Allah'ın Azabıyla Uyarmak	47
2.2.5. Kur'an İle Hükmedilmesi	48
2.3. KUR'AN'IN AYET AYET İNDİRİLMESİNİN SEBEPLERİ	49
2.4. KUR'AN'IN ARAPÇA OLARAK İNDİRİLMESİNİN SEBEPLERİ	51
2.5. Toplumların Helak Sebebi	52
2.5.1. Nuh Kavminin Helak Sebebi	56
2.5.2. Ad Kavminin Helak Sebebi	56
2.5.3. Semud Kavminin Helak Sebebi	57
2.5.4. Lut Kavminin Helak Sebebi	59
2.5.5. Medyen Halkının Helak Sebebi	60
2.5.6. Firavun ve Kavminin Helak Sebebi	61
2.5.7. İsrailoğulları'nın Helak Sebebi	63
2.6. ÇEŞİTLİ KONULAR	67
2.6.1. Namaz Kılanların Kınanmasının Sebebi	67
2.6.2. Sadakaların Kabul Olmamasının Sebepleri	69
2.6.3. Şeytanın Allah'a İsyanının Sebebi	69
2.6.4. İlahi Azabın Sebepleri	71
2.6.5. Hz. Muhammed'in Uyarılma Sebepleri	73
2.6.6. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Uyarılma Sebebi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇLILIK İLKESİ İLE İLGİLİ AYETLER VE TAHLİLLERİ

3.1. KUR'AN'DA YARATILIŞ AMACI	80
3.1.1. İnsanın Yaratılma Amacı	81
3.1.2. İnsanın Erkek ve Kadın Olarak Yaratılma Amacı	86
3.1.3. İnsanların Farklı Kabileler Şeklinde Yaratılma Amacı	87
3.1.4. İnsanın Dışındaki Varlıkların Yaratılış Amaçları	88
3.1.4.1. Dağların Yaratılma Amacı	91
3.1.4.2. Yıldızların Yaratılma Amacı	92
3.1.4.3. Ay ve Güneşin Yaratılma Amacı	93

3.1.4.4. Rüzgârın Yaratılma Amacı	95
3.1.4.5. Suyun Yaratılma Amacı	96
3.1.4.6. Hayvanların Yaratılış Amacı	97
3.1.4.7. Denizlerin Yaratılma Amacı	98
3.1.4.8. Gece ve Gündüzün Yaratılma Amacı	98
3.1.4.9. Ateşin Yaratılma Amacı	100
3.2. PEYGAMBERLERİN GÖNDERİLME GAYELERİ	101
3.2.1. Allah'ın Mesajlarını İnsanlara İletmek ve Açıklamak	102
3.2.2. Allah'ın Varlığı ve Birliğini İnsanlara Öğretmek	103
3.2.3. Bahane Bulmalarına Mani Olmak	104
3.2.4. Müjdelemek ve Uyarmak	105
3.2.5. İnsanlar Arasında Çözüm Bulma	105
3.2.6. İnsanlara Örnek Olmak	106
3.3. KUR'AN-I KERİM'İN GÖNDERİLME AMAÇLARI	108
3.3.1. Doğru Yolu Göstermek	108
3.3.2. Karanlıktan Aydınlığa Çıkarmak	109
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	112

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C.Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	Çeviren
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
M.Ö.	Milattan Önce
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
O.M.Ü.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	Sayfa No
s.s.	Sayfadan Sayfaya
S.Ü.İ F	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.D.Ü.	Süleyman Demirel Üniversitesi
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
T.Y.B.	Türkiye Yazarlar Birliği

GİRİŞ

Mantık sözcüğü Arapçada söz söylemek anlamına gelen “ntk” fiilinin mastarıdır.¹ Eski Yunancada akıl, düşünme, söz anlamlarına gelen “logos” sözcüğünün Arapça karşılığıdır. Mantık sözcüğünün batı dillerindeki karşılığı da Grekçe “logos” kelimesinden gelmektedir (İng: Logic). Mantık kelimesi “söz veya düşünme bilgisi anlamında Arapçaya, Arapça üzerinden de Türkçeye girdiğini görmekteyiz.² Mantık, düzgün ve doğru düşünmenin kuralları ve biçimlerinin bilgisidir. Mantık, düşünme yasalarının bir bilimidir. Doğruyu yanlıştan ayıran, kurallara uyulduğunda zihni hataya düşmekten önleyen bir ilimdir. Mantık, mantıklı düşünmenin yani doğru ve tutarlı düşünmenin kurallarını koyan bir disiplinin adıdır.³

Mantık kelimesi terim olarak iki anlamı içerir. Öncelikle mantık, “doğru düşünme”, “mantıklı düşünme” olarak bir düşünme tarzını gösterir. Diğer anlamıyla mantıksal düşünme, doğru düşünme, tutarlı düşünme denilen bu düşünme tarz ve türünü inceleyen bir felsefi disiplinin adıdır.⁴ Mantık bilimi ile mantıklı düşünme arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü mantık ilmi mantıklı düşünmeyi incelemektedir. Mantıklı düşünmek ise doğru veya tutarlı düşündür. Doğru ve tutarlı düşünmek için öncelikle akıl yürütmenin akıl ilkelerine uygun olması gerekmektedir.⁵ Şunu da söylemek gerekir ki düşünme kelimesi günlük dilde birçok farklı anlamda kullanılır. Ancak mantık ilminde düşünme, delil getirme, akıl yürütme anlamlarında kullanılır. Akıl yürütme anlamında düşünme, doğruluğuna teslim olduğumuz önerme veya önermelerden bize ne gibi başka bir önerme, ne gibi sonuçlar çıkabileceği ile ilgilidir.⁶

Mantık ilkelerinin kaynağı tartışma konusu olmuştur. Yeniçağa kadar rasyonalistler bu ilkelerin kaynağının insanın zihninde doğuştan var olduğunu, yani a priori olarak bizde hazır olduğunu savunmuşlardır.⁷ Mantık ilkeleri insanüstüdür, insan onları sadece sezgi ile doğuştan fikirler halinde doğrudan doğruya kavrar. Bütün mantık bu temel ilkelerden doğar, akıl yürütmeler onlarla yapılır. Bu ilkelerin işlenmesi için deneye gerek yoktur.⁸ Ontologlar ise akıl ilkelerini bir varlık yasası

¹ Mevlüt Sarı, el-Mevarid, s. 1529.

² Doğan Özlem, *Mantık, Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 7. Baskı, 2004, s. 27; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara, 2010, s. 11.

³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, ss. 12, 13.

⁴ Özlem, s. 27.

⁵ Necati Öner, *Klasik Mantık*, A.Ü.İ.F. Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1986, ss. 2, 3.

⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 13.

⁷ Özlem, s. 58.

⁸ Necip Taylan, *Mantık (Tarihçesi-Problemleri)*, M.Ü. İlahiyat. Fak. Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1996, s. 70.

olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre akıl ile varlık uyum içindedir. Mantıksal olanı gerçek olarak kabul etmişlerdir.⁹

Yeniçağ empiristlerine göre ise akıl ilkelerinin kaynağı deneyle kazanılmış a posteriori verilerdir. İnsanın yaşamından, deneyimlerinden ortaya çıkmıştır. Sonradan tecrübeyle elde edilmiştir.¹⁰ Bu ilkelerin kaynağı hakkında psikolojik ve sosyolojik açıklamalar da yapılmıştır. Psikologlara göre bu ilkelerin kaynağı psişik ben bilincidir. İnsan iç ve dış deneyimlerle özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine ulaşır. Ama bazı psikologlar bu ilkelerin deney değil a priori niteliği üzerinde ısrar ederler. Sosyologlar ise bu ilkelerin sosyalleşmeyle ortaya çıktığını iddia ederler.¹¹

Gelişigüzel düşünme ile doğru yolu bulmayız. Bizim doğru ve tutarlı düşünmemiz için akıl ilkeleri denen bazı kurallara, bazı ilkelere uymamız gerekir.¹² Mantıkta üç temel akıl ilkesi vardır. Bunlar özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı. Ama bu ilkelere Leibniz(1646-1716) bir ilke daha eklemiştir ki bu da yeter-neden ilkesidir. O, ilkeleri çelişmezlik ve yeter-neden olarak ikiye ayırmıştır. Yeter-neden ilkesinin ortaya konulmasından sonra mantık ilkelerini ikiye indirgemelerin yaygınlaştığı görülmüştür.¹³ Yeter-neden ilkesinden ise sebeplilik ve amaçlılık olmak üzere iki ilke ortaya çıkmıştır.¹⁴

“İlke” kelimesi ilk gelen, zorunlu olan, şartsız kabul edilen demektir. İşte akıl ilkeleri de herkes tarafından kabul edilen zorunlu ve genel ilkelerdir. Eğer bu ilkeleri inkâr edersek düşüncelerimiz yanlış ve tutarsız olacaktır.¹⁵

Tezimizin amacı yeter-neden ilkesiyle ilgili ayetlerin bulup incelenmesidir. Hedefimiz mümkün olduğu kadar doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an'da sebeplilik ve amaçlılık bildiren ayetleri tespit etmektir. Fakat bu ayetleri tespit etmeden önce iki konunun bilinmesi de faydalı olacaktır. Birincisi yeter-neden ilkesinin ne olduğu, ikincisi Kur'an mantığının özellikleri. Ana konumuza geçmeden önce tezimizin giriş bölümünde öncelikle bu iki konuyu kısaca ele almaya çalıştık.

Tezimizin birinci bölümünde ise yeter-neden ilkesinin müştakları olan sebeplilik ve amaçlılık ilkelerini açıkladık. İkinci bölümünde ise Kur'an'da sebeplilik bildiren ayetleri, üçüncü bölümde ise amaçlılık bildiren ayetleri mümkün olduğunca tespit edip inceledik.

⁹ Özlem, s. 58.

¹⁰ Taylan, s. 71.

¹¹ Özlem, s. 59.

¹² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 15.

¹³ Necati Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt: 17, Ankara, 1969, s. 285.

¹⁴ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 20.

¹⁵ Taylan, s. 63.

Amaçlılık ve sebeplilik ilkelerini incelerken öncelikle bu kelimelerin anlamlarını ortaya koyduktan sonra amaçlılık ve sebeplilik ilkelerinin nasıl ortaya çıktığını, bu ilkeler üzerinde yapılan tartışmalara değindik. İlkçağ Yunan felsefesinden başlayarak yeter-neden ilkesini akıl ilkeleri içine sokan Leibniz'e kadar ki süreçten bahsettik. Özellikle bu ilkeler üzerinde ciddi olarak duran Aristoteles'in görüşlerine yer vermeye özen gösterdik. İslam filozoflarının başta Gazali olmak üzere bu ilke hakkındaki fikirlerine de tezimizde yer verdik.

Çalışmamızda Kur'an'da tespit ettiğimiz sebep ve amaç bildiren ayetler ile o ayetlerde bize bildirilen sebep ve amacın ne olduğunu tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken önceliğimiz ayetlerin ayrıntılı olarak tefsiri değil ayetlerde ifade edilen sebep ve amacı tespit etmek olmuştur.

Bu giriş yazımızda söz konusu ilkeye ve Kur'an mantığına genel olarak bir göz attıktan sonra konumuzu işlemeye geçeceğiz.

YETER-NEDEN İLKESİ

Bilindiği gibi doğru ve düzgün düşünme akıl ilkelerine ters düşmeyen, akıl ilkelerine uygun olarak yapılan düşünmedir. Birçok mantıkçı üç akıl ilkesini kabul etmekle beraber Leibniz ve bazı mantıkçılar yeter-neden ilkesini de bir akıl ilkesi olarak kabul eder. Aslında geçmişe bakarsak bu ilkenin en eski ilke olduğunu görüyoruz. Çünkü İlk filozoflar doğayı ve olayları gözlemleyerek her şeyin bir sebebi olması gerektiği kanaatine varmışlar, varolan şeylerin ilk sebebini bulmaya çalışmışlardır.¹⁶

Yeter-neden ilkesini mantık ilkeleri arasına ilk defa dahil eden Leibniz olmuştur. Leibniz yazmış olduğu Monadoloji adlı eserinin 31 ve 32. paragraflarında bu konuyla ilgili olarak şunları söylüyor:

*“Akıl yürütmelerimiz iki büyük ilkeye dayanmaktadır: Birincisi çelişmezlik ilkesidir. Bu ilke gereğince çelişmeyi ihtiva eden şeye yanlış, yanlışla zıt veya yanlışla çelişik olana da doğru hükmünü veririz. İkincisi yeter-neden ilkesidir, bu ilke olmadıkça hiçbir vakıanın doğru veya mevcut, ifade edilen hükmün hakiki olmayacağını, vakıanın niçin böyle olup ta başka türlü olmadığını dikkate alırız. Hâlbuki bu sebepler çok zaman bizce belli değildir.”*¹⁷

Leibniz'e göre her çıkarımsal olgu doğru olmalıdır. Bir olgunun doğru olması için de sebebinin ortaya koyulması, bir sebebe dayanması gerekir. Ona göre hiçbir

¹⁶ Kutsi Kahveci, Akıl ilkelerine Ontolojik ve epistemolojik Bir Yaklaşım, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II(2002), Sayı: 2, Samsun, s. 238.

¹⁷ Leibniz, *Monadoloji*, çev. S.T.Yetkin, İstanbul, 1935, s. 28.

olgu kendiliğinden ortaya çıkmaz. Mutlaka bir sebebi bulunması gerekir. Bir ifadenin neden böyle olup da başka türlü oladığının sebebi bilinmedikçe ona doğru diyemeyiz. Leibniz'e göre doğruluk, düşünme ile nesnenin bir uygunluğudur. O zaman herhangi bir ifadenin doğru olması için sebebinin bilinmesi gereklidir. Ona göre her olayın ardında biz bilelim veya bilmeyelim mutlaka onun başka türlü değil de böyle olduğunu gösteren akılla anlaşılabilen bir sebep bulunur. Fakat her olayın arkasındaki yeterli sebepleri anlamak ise sadece Tanrı'ya aittir.¹⁸

Bu ilkeye göre evrende olan her olay, her şey birbiriyle bir ilişki içersindedir. Aralarındaki bu ilişkilerden birisi de sebep bağıdır. Her nesne ve olayın bir nedeni vardır. Hiçbir şey nedensiz, kendi kendine gerçekleşmez. Her sonuç bir nedene bağlıdır. Bir nesnenin nedeni farklı olması durumunda, kendisi de olduğundan farklı olacaktır.¹⁹

Yeter-neden ilkesine göre her şeyin bir var olma sebebi vardır. Sebepsiz hiçbir şey meydana gelmez. Bir şeyin sebebi dediğimizde ise iki şeyi anlamış oluruz: Bu sebep bir şeyi meydana getiren kaynaktır, ya da nesne veya olayın neden öyle olduğunu gösteren şeydir.²⁰ Biz bu sebepleri ortaya koyabilirsek ancak o zaman o olayları anlayabiliriz. Mesela; sınavlarda öğrenci başarısının niçin düştüğü, insanlar arasında neden savaşların arttığı, trafik kazalarının niçin çoğaldığı gibi sorulara cevap verildiği takdirde işte o zaman o olayların kaynağını ve ortaya çıkma sebebini anlamamız mümkün olacaktır.

Bir yargı veya önermenin doğru olduğu sebepsiz iddia edilemez. Bilgiyi doğrulamak için onun sebebini bilmemiz gerekir. O zaman bir yargı veya önermenin doğruluğunun sebebi yine başka bir yargı ve önerme olacaktır.²¹ Mesela "içki haramdır" yargısını "her sarhoşluk veren madde haramdır" yargısı temellendirir.

Yeter-neden ilkesine göre var olan her şeyin bir sebebi vardır. Fakat bu sebepler zinciri sonsuza kadar gidemez, bir yerde durması gerekir. Çünkü sebeplilikte bir öncelik vardır, öncelikle de bir başlangıç olması gerekir. Sebep birincidir, eserden önce gelmesi sebebin özündendir. Sebepler zincirinin devam ettiğini düşündüğümüzde ise bir şeyi ispat etmemiz mümkün olamaz, kesin delillere ulaşamaz.²²

¹⁸ Kahveci, ss. 238, 242.

¹⁹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1020.

²⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 19.

²¹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 19.

²² Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1963, s. 69.

Felsefenin görevi ispat etmek ve öğretmektir. İspat ise, sonucu bir prensiple yahut bir eseri bir sebebe bağlı olarak göstermek demektir.²³ Bilim her şeyin sebebini ve amacını araştırıp bulmayı hedef edinmiştir. Dolayısıyla yeter-neden, bilimin gerçekleştirmek istediği bir araştırma ve yöntem problemi olmuştur.²⁴ Her ilmin bir başı ve sonu vardır. Eğer biz bir şeyin sebebini bulamazsak veya bu sebep sonsuza kadar gittiğini kabul edersek o zaman ilim imkânsız olur. Biz şunu da biliyoruz ki her ilmin başlangıcı, belli prensipleri vardır.²⁵

Leibniz yeter-neden prensibini tabiatta var olan süreklilik ilkesinden çıkarmıştır. Ona göre tabiatta aynılık vardır. Aynı sebepler aynı sonucu çıkarır. Aynılık olduğu için yeter-neden vardır; yeter-neden olduğu için süreklilik vardır; süreklilik olduğu için de tabii zorunluluk vardır.²⁶ Leibniz determinizm fikrini de yeter-neden prensibinden çıkarır. O yeter-neden prensibini aynılık ve çelişmezlik gibi aklın formel prensipleri arasına koymuştur. O, determinizmi formel akıl prensiplerinden ayrılmaz bir tarzda açıklarken metafiziği ve ilmi formel akıl prensipleri üzerine kurmuştur.²⁷

Her olgunun, her oluşun nedenlere bağlı olduğu fikri ilk defa sistemli bir hale getiren Aristoteles'tir. Bilindiği gibi Aristoteles tabiat olaylarının meydana gelişinde birbirine bağlı dört nedenin rol oynadığını söyler: Bunlar maddi neden, formel neden, fail neden, gaye nedendir. Aristoteles'ten sonra, ondan farklı bir şekilde anlaşılmış olsa bile, olguların bir nedene bağlandığı fikri devam etmiştir. Tabiat bilimlerinde kanun çıkarmak olgular arasındaki neden-eser arasındaki ilişkiye bağlanmıştır.²⁸

Bilindiği gibi ontoloji, varlığın yapısını ve varlık yasalarını araştıran bir disiplindir. Ontologlar varlık yasalarını düşünmenin de yasaları kabul etmişlerdir. Varlık ile akıl arasında bir uygunluk olduğu fikri yüzyıllardan beri ontologların dayandığı temel fikir olmuştur. Ontologlar akıl ilkelerini bir varlık yasası olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla yeter-neden ilkesini de bir akıl ilkesi olmaktan ziyade bir varlık ilkesi olduğunu söylemişlerdir. Özellikle ontolojide, yeter-neden ilkesi bu üç "varlık yasası" yanında dördüncü yasa sayılmış ve ontologların en önemli ilkesi olmuştur.²⁹

Genellikle iki türlü nedenden bahsedilir: Birincisi etken neden, ikincisi amaçsal nedendir. Böyle bir ikileme iki türlü ilkedен söz etmeye yol açar: 1-

²³ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 69.

²⁴ Taylan, s. 68.

²⁵ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 69.

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1969, s. 188.

²⁷ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 174.

²⁸ Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", s. 298.

²⁹ Özlem, ss. 54-56.

Nedensellik ilkesi 2-Amaçsallık ilkesi. Her ikisi de yeter-neden ilkesinin “müştakları” olan iki ilkedir.³⁰

KUR’AN MANTIĞI

Tezimizin konusu Kur’an’da bir akıl ilkesi olan yeter-neden ilkesi ve bu ilke ile ilgili ayetlerin incelenmesidir. Dolayısıyla burada Kur’an ve mantık ilişkisi hakkındaki bazı tartışmalara değinmemiz yerinde olacaktır. Tartışmalarda şu soruların cevapları aranmaya çalışılmıştır: Kur’an’ın kendisine ait bir mantığı var mıdır? Kur’an’da mantık varsa bu mantığın özellikleri nelerdir? Kur’an’ı anlarken ve yorumlarken hangi tür mantığı kullanıyoruz?

Bilindiği gibi mantığın dini ilimlerde bir metod olarak kullanılması mantık eserlerinin Arapçaya çevrilmesinden iki buçuk asır sonra olmuştur. Fakat kelimacılar mantığın bazı metodlarını mantık dini ilimlerde meşruiyet kazanmadan önce kullanmışlardır. Mantığın dini ilimlerde geç kullanılmasının en önemli sebebi bu ilmin Yunan kaynaklı olması ve mantığın dini ilimler için fayda veya zararının olup olmayacağı tartışmasıdır. Bazı Müslüman ilim adamlarının mantık hakkındaki olumlu görüşleri üzerine zamanla mantık ilminin faydalı ve gerekli olduğu kanaati yaygınlaşmış, mantığın dini ilimler için bir ihtiyaç olduğu söylenmeye başlanmıştır. Mantığın metodlarını dini ilimlerde kullanılmasını sağlayan ilim adamlarından birisi İbn Hazm(964-1064)’dır. O, mantığı dini ve akli ilimlerde doğru ile yanlış ayırt etmede bir ölçü saymıştır. İbn Hazm dini metinlerin anlaşılması, inanç, ibadet konularında hükümler çıkarılması için mantığı gerekli kabul etmiştir.³¹

Fakat mantığın dini ilimlerde kullanılması sağlayan en önemli kişi ise Gazali(1058-1111)’dir. Gazali, Aristo mantığının İslam dünyasında meşruiyet kazanmasını sağlamış ve mantığın medreselerde asırlarca okunmasına sebep olmuştur. Özellikle Gazali’nin fıkıh usulü kitabı olan Mustasfa’da “mantık bilmeyenin bilgisine güvenilmeyeceği”³² sözü o zamana kadar çok yaygın olmayan mantığın İslami ilimlerin temeli haline gelmesini sağlamıştır.³³ Gazali Tehâfüt’ünde mantığı mâkuller³⁴ konusunda düşünmenin aracı olarak kabul etmiştir. Aynı eserinde

³⁰ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, s. 298.

³¹ Hülya Altunya, Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihîsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, 2013/1, Sayı: 30, ss. 60-62.

³² Gazali, *Mustasfa*, Mısır, h. 1322, Cilt: 1, s. 10.

³³ Süleyman Uludağ, “Bir Düşünür Olarak Gazali”, *İslami Araştırmalar, Gazali Özel Sayısı*, 2000, s. 251.

³⁴ Mâkul: Akılla kavranabilen, düşünülmüş olan varlık ya da kavram.

filozofların mantık hakkındaki hükümlerinin doğru olduğunu söylemiştir. Ona göre mantık kelam ilminde “Kitap en- Nazar” adını verdiğimiz kaidenin kendisidir. Filozoflar bu ifadeyi zamanla mantık şeklinde değiştirmişlerdir. Aynı zamanda filozofların mantık ismiyle kullandığı bu ilime bazen “Kitap el-Cedel”, bazen de “Medârik el-Ukul” ismi verilmiştir.³⁵

Gazali’ye göre mantık ilmi, doğru tanım ve kıyası, yanlış tanım ve kıyastan ayıran bir kanundur. Mantık, kesinlik ifade eden bilgileri kesinlik ifade etmeyen bilgidan ayıran bir ilimdir. O, mantığı tüm ilimler için bir ölçü ve teraziye benzetmektedir. Bir bilginin değeri bu terazide tartıldıktan sonra anlaşılır.³⁶

Gazali kendinden önce İslam âlimleri tarafından reddedilen Aristoteles mantığını kabul edip onun kullanılmasını caiz görmüştür. Gazali, mantığı bir ölçü ve terazi olarak kabul etmiş ve Kur’an’da geçen mizan³⁷ ve kıtas³⁸ kelimelerini mantığa isim olarak vermiştir.³⁹ Gazali’ye göre bu ilmi peygamberler Cebrail vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Allah birinci öğretici, Cebrail İkinci öğretici, Hz. Muhammed ise üçüncü öğreticidir.⁴⁰

Gazali, dini hükümleri Aristo mantığının kalıplarına dökerek sunmuştur.⁴¹ Bunu nasıl yaptığını Kur’an’dan bir kıyas örneğiyle görebiliriz: Ayette geçtiğine göre Hz. İbrahim ilahlık iddiasında bulunan Nemrud’dan “Allah’ın güneşi doğudan getirdiğini onun da batıdan getirmesini” istemiştir.⁴² Gazali bu ayeti mantığın kalıplarına dökerek şöyle bir kıyas yapmıştır:

“Güneşi doğurmaya kadir olan her zat İlah’tır.”

“Benim ilahım güneşi doğurmaya kaadirdir.”

“O halde ilah benim ilahımdır. Sen ilah değilsin, ey Nemrut!”⁴³

Kur’an’da mantıkla ilgili bazı deliller gösterilebilir. Kur’an’da çok sayıdaki ayette yüce Allah insanlardan tefekkür etmesini, düşünmesini ve ibret almasını istemektedir. İnsanların ilahi mesajları doğru bir şekilde anlaması gerektiği

³⁵ Gazali, *Tehafüftü'l-Felasife*, ter. Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, ss. 14,16.

³⁶ Gazali, *Felsefenin Temel İlkeleri*, (makasudu'l- Felasefe), Çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2001, s. 43; Hülya Altunya, *Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil*, s. 62.

³⁷ Şura, 42/17, Rahman, 55/9.

³⁸ İsra, 17/35, Şuara 26/102.

³⁹ Süleyman Uludağ, İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi, *İslami Araştırmalar Dergisi*, sayı: 4, 1987, s. 42.

⁴⁰ Gazali, *el-Kıtasu'l-Mustakim*, ter. Yaman Arıkan, İstanbul, 1971, ss. 13, 14.

⁴¹ Süleyman Uludağ, İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi, 42.

⁴² Bakara, 2/258.

⁴³ Gazali, *el-Kıtasu'l-Mustakim*, 20.

emredilmektedir.⁴⁴ Karşıımıza çıkan her meselede Kur'an ve sünnette çözüm bulamayabiliriz. O zaman yapılacak şey mantıkda bir metod olan kıyası kullanmak olacaktır. Zaten kıyas usulcüler tarafından bir delil olduğu kabul edilmiş ve kıyasın caiz olduğunu Kur'an'dan bazı deliller getirerek ispatlamışlardır. Mesela bazı tefsir, kelam ve fıkıh âlimleri Kur'an'da geçen "...Onlarla istişare et..."⁴⁵ ayetine bakarak dini konularda hüküm verirken kıyasın kullanılmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de dini, ictimai, ahlaki ve hukuki kaideleri bildiren birçok ayetin olduğu görülmektedir. Özellikle ihbari cümleler yoğun olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ayetler bize Kur'an'da önermelerin varlığını gösterir. Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde önermelerin birçok çeşidinin mevcut olduğunu görebiliyoruz. Özellikle de şartlı önerme şekilleri yoğunlukla kullanılmıştır. " ...eğer iman eder, takva sahibi olursanız sizin için de çok büyük ecir vardır" ⁴⁷ ayeti şartlı önermeye bir örnektir. "O Allah her şeyi bilendir"⁴⁸ ayeti tekil olumlu ve basit, "Zannın bir kısmı gūnahtır"⁴⁹ ayeti tikel olumlu ve basit önermeye, "her canlı ölümü tadacaktır"⁵⁰ ayeti ise tümel olumlu ve basit önermeye örnek olarak verilebilir.⁵¹

Mantıkçılar tarafından kabul edilen kıyasın dört şeklinden ilk üçü Kur'an'da mevcuttur.⁵² Fakat İbn Teymiyye göre Kur'an'da en çok kullanılan kıyas türü tard ve aks kıyasıdır. Tard kıyası bir hükmün bir vasfın varlığıyla birlikte var olmasıdır. Vafın bulunduğu her yerde hükmünde bulunduğu gösterilerek vafın hükmün illeti olduğu sonucuna varılır. Sonra bu vaf hakkında nas bulunmayan birçok meselede de varlığı gösterilir. Tard kıyasına şöyle bir örnek verebiliriz: Geçmiş kavimlerin helak olmalarının sebeplerinden birisi peygamberlere karşı gelmektir. Şayet siz de geçmiş kavimler gibi peygamberlere karşı gelerseniz sizin de sonunuz onlar gibi olur, azap görürsünüz. Diğer de aks kıyasıdır ki o da hükmün bir vafın yok olmasıyla da yok olmasıdır. Mesela Allah'a iman edip salih amel işleyenlerin sonu Allah'ı inkâr edenler gibi olmaz.⁵³

⁴⁴ Yunus, 10/16; Hud,11/51; Yusuf, 12/2, 109; Ra'd, 13/4; Nahl,16/12, 17; Bakara, 2/73, 76, 164, 242; Enbiya, 21/10, 67; Mü'minün, 3/80; Nur,24/61; Kasas,28/60; Ankebut, 29/43; Al-i İmran, 3/65; Rum, 30/24; Enam,6/32; Yasin, 36/62, 68.

⁴⁵ Al-i İmran, 3/159.

⁴⁶ Abdülkerim Seber, Mantık İlminin Kur'ân'ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü, S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 2012, Sayı:27, s. 112

⁴⁷ Al-i İmran, 3/179.

⁴⁸ Enam, 6/101.

⁴⁹ Hucurat, 49/12.

⁵⁰ Al-i İmran, 3/185.

⁵¹ Seber, s. 115.

⁵² Emiroğlu, Klasik Mantık, s. 167.

⁵³ Tuncay Başoğlu, İleti Tespit Metodlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler, S.Ü.İ F. Dergisi, 6 /2002, ss. 141, 142.

İbn Teymiyye göre Kur'an'da kullanılan kıyas çeşitlerinden birisi de kıyas-ı evlâdır. Kıyas-ı evlâyı şöyle formüle edebiliriz: Allah'dan başkasında bulunan kemal bir sıfatın Allah'da bulunması daha mantıktır. İlim gibi. Fakat başkasında kusur sayılan bir sıfatın Allah'da bulunması çok daha kusur sayılır. Cehalet gibi. Allah bunlardan münezzehtir. Bu delil ibadet ve kulluk konularında da kullanılır. İbadet ve hürmet edilmeye Allah herkesden daha layıktır dediğimizde ona ibadet etmenin gerekliliğini anlatmış oluruz. Bu da bir kıyas-ı evladır. Bu kıyası özellikle Kur'an'da ahiret konularını ıspat için kullanıldığı görülür. Ayette herşeyi yaratan Allah'ın öldükten sonra tekrar dirilteceği ve bunun Allah için daha kolay olacağı vurgulanır.⁵⁴ Bu mantığı, yaratma ilk yaratmadan daha kolaydır mantığı diyebiliriz.⁵⁵

Kur'an'ı anlamada mantık ilmi bize yardımcı olabilir. Klasik mantık kurallarıyla dinin temel kaidelerine ters düşmeyen sonuçlara ulaşabilmemiz de mümkün olabilmektedir. Fakat Kur'an'ı anlamak için sadece mantık kurallarını kullanmak veya bu kurallarla ulaşılan sonuçların kesin ve nihayet hükümler olduğunu söylemek doğru değildir. Kur'an'ı sadece mantık kurallarıyla sınırlı bir çerçeveye hapis edemeyiz. Bu Allah'ın iradesini sınırlandırmak anlamına gelir. Şunu kabul etmek gerekir ki Kur'an'ın kendine özgü mantığı bulunmaktadır. Yoksa Kur'an bir takım edebi sözlerden oluşmuş bir kitap gibi görülebilir. Mesela Kur'an'da bir ayette zerre kadar hayır ve şer yapanın karşılığını göreceğinden⁵⁶ bahsedilirken başka bir ayette tövbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanların günahlarının iyiliğe çevrileceğinden⁵⁷ bahsedilmiştir. Yine bir ayette insan için sadece çalıştığının karşılığı verileceği⁵⁸ söylenirken başka bir ayette ise Allah'ın yapılanların karşılığını bire on hatta yedi yüze kadar vereceğinden⁵⁹ bahsedilmiştir.⁶⁰

Gazali'nin mantık hakkındaki bu söylemleri bazı eleştiriler almıştır. Onu en fazla tenkit eden kişilerden birisi de İbn Teymiyye(1263-1328)'dir. O, Aristoteles mantığına karşı çıkmıştır. Aristoteles mantığının Kur'an'ı anlamada kullanılması durumunda Kur'an'daki hüküm ve haberlerin anlaşılmasının güçleşeceğini, hatta bu hüküm ve haberlerin manasının değişmesine sebep olacağını söylemiştir. Gazali'nin başlattığı bu hareketi bidat olarak nitelendirir. İbn Teymiyye dini hüküm ve haberlerin Kur'an uslubu ve mantığıyla ıspatlaması gerektiğini iddia ederek yeni bir hareket başlatmıştır. İbn Teymiyye Kur'an'ın kendine özgü bir mantığı olduğunu iddia etmiştir.

⁵⁴ Rum, 30/28.

⁵⁵ Uludağ, s. 50.

⁵⁶ Zilzal, 99/7, 8.

⁵⁷ Furkan, 25/70.

⁵⁸ Necm, 53/39.

⁵⁹ Bakara, 2/261.

⁶⁰ Seber, s. 112.

O, Kur'an'daki bu mantığa Kur'an veya nass mantığı demiştir. Ona göre insanın akli doğruyu bilme fıtratında yaratılmıştır. İbn Teymiye yine nasslardaki esas hükümlere, delillere de fıtrat demiştir. Dolayısıyla sağlam, temiz bir akıl ile bozulmamış, değiştirilmemiş nass uyum içindedir. Aralarında herhangi bir tutarsızlık yoktur.⁶¹

İbn Teymiye'de kelami akılcılık yerine nasslara dayalı dini akılcılığı savunmuştur.⁶² Ona göre Kur'an'ın delilleri bizzat kendisi fıtridir ve bizi doğru sonuca ulaştırır. Fakat kelimcilerin kullandığı kıyasa dayalı delillerse sadece gerçek amacın benzerine yaklaştırabilir.⁶³ Yine ona göre ayetlere baktığımızda bu sağlam nass mantığının Allah tarafından Resul'üne indirildiğini görüyoruz. Kur'an'da Allah hak ile kitabı ve mizanı indirdiği⁶⁴, başka bir ayette de İnsanların adaleti yerine getirmeleri için Resullerle beraber kitap ve ölçünün indirildiği⁶⁵ haber verilmiştir. Kur'an'ın mizan diye bahsettiği şey kıyasın esasını teşkil eden akli kıstaslardır.⁶⁶

Kur'an'ı anlamadaki mantık sorunlarından bir diğeri de, dil mantığı ile ilgilidir. Her dilin kendine ait bir mantığı vardır. Türkçenin kendine özgü bir dil mantığı, Arapçanın da kendine özgü bir dil mantığı olduğu görülür.⁶⁷ Kur'an Arapça olarak nazil olmuştur. Dolayısıyla Kuran mantığını anlamak için Arapçanın dil mantığını anlamak gerekir. Tefsirciler de ayetleri açıklamak için öncelikle lafızlarla işe başlamışlardır. Lafızların kavramsal değerleri vardır. Biz bu kavramsal değeri bilirsek cümlede kastedilen manayı da anlamış oluruz. Kur'an ayetleri incelenip mantıki formlara ve ölçülere göre değerlendirildiğinde Kur'an'ın güçlü bir mantık yapısının bulunduğu, kullanılan lafız ve terkiplerin düzgün ve doğru şekilde kullanıldığı, asla yanlış bir kullanımının söz konusu olmadığı görülecektir.⁶⁸

Kur'an'ın mantığını anlamak için özellikle Kur'ani ilimlerin bilinmesi gerekmektedir. Kur'ani ilimler Kur'an'ın tefsiriyle ilgili ve Kur'an'ın bünyesine ait ilimlerdir. Biz bu ilimler sayesinde ayetlerin manasını, sure ve ayetlerin inış sebeplerini, Kur'an'da kullanılan lafızların, terkiplerin ne anlama geldiğini, ayetler ve sureler arası münasebetleri, Kur'an'da verilen örneklemeler ve kıssaların gayelerini,

⁶¹ Uludağ, ss. 49, 50.

⁶² Hüseyin Aydın, İbn Teymiye'nin Nasçı Akılcılığının Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: I (2014), s. 159.

⁶³ M. Sait Özervarlı, "İbn Teymiye", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, s. 408.

⁶⁴ Şuara, 42/17.

⁶⁵ Hadid, 57/25.

⁶⁶ Uludağ, s. 49.

⁶⁷ Celal Kırca, Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimname Dergisi*, Sayı: XXVI, Cilt: 2014/1, s. 12.

⁶⁸ Seber, ss. 113, 114.

Kur'an'ın üslubunun nasıl olduğunu anlayabiliriz.⁶⁹ Kur'an mantığının özelliklerine ulaşmamız ancak Kur'ani ilimlerin bilinmesi halinde mümkün olabilecektir.

Kur'an'ın mantığını anlamak için sadece Arap dilinin özelliklerini bilmek yeterli değildir. Kur'an'ın indirildiği sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortamın bilinmesi gerekir. Nüzul sebebi ve nüzul ortamının bilinmesi gerekir. Şayet metnin dilini bilirsek o metnin ne dediğini daha iyi anlamış oluruz. Tarihsel şartların ve ortamın bilinmesi ile de ayetin ne demek istediğini anlamış oluruz. Dolayısıyla Kur'an mantığını anlamak için dilbilimsel anlama ile bağlamsal anlamamanın⁷⁰ birlikte kullanılması gerekmektedir. Bağlamlarından koparılmış bir dilbilimsel anlama, ne kadar eksik ise, dilbilimsel anlamadan kopuk bir bağlamsal anlama da o kadar eksiktir.⁷¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Kur'an'ı anlamada klasik mantık kurallarından faydalanmakla birlikte Kur'an'ın da kendine özgü bir üslubu ve mantığı bulunmaktadır.

⁶⁹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1993, ss. 115-207.

⁷⁰ Bağlamsal Anlam: Bir sözün kullanılan veya amaçlanan bağlama göre anlam kazanması.

⁷¹ Kırca, ss. 20, 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

YETER- NEDEN İLKESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN ANALİZLERİ

Leibniz tarafından bir akıl ilkesi olarak kabul edilen yeter-neden ilkesi varlığa uygulandığında sebeplilik ve amaçlılık ilkesi olmak üzere iki ilke ortaya çıkar.⁷²

1.1. SEBEPLİLİK İLKESİ

1.1.1. İlet ve Sebep

İslam filozofları yazmış oldukları eserlerde genellikle “sebep” ve “illet” kavramlarını birbirlerinin yerine kullanmışlardır.⁷³ Bunun için öncelikle bu iki kelimenin anlamını vermek, aralarındaki farkı ortaya koymak gerekmektedir.

Türkçede “neden” sözcüğünün karşılığı olan “illet” veya “sebep” kelimeleri Arapça kökenli olup, önce Osmanlıcada kullanılmış, daha sonra da Türkiye Türkçesine geçmiştir.⁷⁴

Sebep kavramı lügatte, ip ve urgan, kendisiyle bir amaca ulaşılan vasıta anlamlarına gelir. Genel olarak da bir şeyi elde etmede vesile ve alet olan şeye denir. Ayrıca, akrabalık, ilgi ve hayat anlamındadır. Terim olarak sebep, bir şeyin gerek mahiyetçe ve gerek vücutça muhtaç olduğu şeydir. Bu anlamda ilke (mebde) adını da alır. Sebep aynı zamanda bir felsefi terim olarak bir şeyi oluşturan, meydana getiren, bir şeyi etkileyen amil, illet anlamındadır.⁷⁵ Başka bir tanıma göre sebep, bir varlığın fiil halindeki varlığını kendisinden aldığı, bir başka varlığın vücudunun zatıdır.⁷⁶

Fakihlere göre “sebep”, hükmün varlığı için Şari’ tarafından bir emare olarak belirtilen sağlam ve açık bir şeydir diye tarif edilir. Sebepleri mükellefin fiili olan sebep ve mükellefin fiili olmayan sebep olarak ikiye ayrılmıştır. Mesela yolculuk orucu bozmanın sebebidir. Burada mükellefin etkisi vardır. Vakit girmesi namaz için zaruret sebebidir ki bu da mükellefin etkisi olmayan bir sebep örneğidir.⁷⁷

“İlet” kavramı ise sözlükte; hastalık, sakatlık, sık sık tepen hastalık, sebep, gaye, hedef, neden, bir kelimenin kendi harfleri arasında huruf-u illetten (elif, vav,

⁷² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 20.

⁷³ Hayrani Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1985, s. 111.

⁷⁴ Nuri Adıgüzel, İslam Felsefesinde İlet(neden)Kavramı, *C.Ü. İlahiyat Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 2, s. 158.

⁷⁵ Cavit Sunar, *İslam Felsefesinin Yunan Kaynakları ve Kozalite Meselesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s. 98; İbrahim Kâfi Dönmez, “Sebep”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, s. 244.

⁷⁶ Altıntaş, s. 111.

⁷⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Çev: Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, 7. Basım, Ankara, 1997, ss. 59, 60.

ye) biri bulunması anlamlarına gelir.⁷⁸ İletin sözlük anlamlarına baktığımızda illetin girdiği yerde bir hal değişikliği yaptığını anlıyoruz. Bu değişiklik zorunlu veya isteğe bağlı olarak olabilir. Eğer illet şuurlu bir varlık ise girdiği yerde isteğe bağlı olarak değişiklik meydana getirebilir. Fakat illet şuurlu bir varlık değilse etkide bulunup bulunmamak onun isteğine bağlı değildir.⁷⁹ Fıkıh usulcülerine göre illet, “zahir, mazbut ve hüküm için münasip bir vasıftır” diye tarif etmişlerdir. Bazılarına göre hükmün kendisine bağlı olduğunu göstermek üzere hakkında şer’i bir delil bulunan belli bir vasıftır. Mesela; hamra nispetle sarhoş edicilik böyle bir illettir.⁸⁰ Demek ki illet olduğu yerde etki ederek bir değişiklik meydana getiriyor. Hastalığa da illet denmesinin sebebi budur. Hastalık da vücuda girince vücuda değişiklik meydana getiriyor.⁸¹ Sonuç olarak illeti “hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mana, gerekçe” şeklinde özetlemek mümkündür.⁸²

Filozoflarla usulcüler sebep ve illet kelimeleri arasını ayırt edip etmeme bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Filozoflar genellikle sebep ile illet kelimelerini ayırmazlar, aynı anlamda kullanırlar. Usulcülere göre ise illet, bir hükmü etkileyen; sebep ise bir hükmü eda eden, onu gerektiren şeydir. Bu sebeple onlar, sebep kelimesini genel anlamda kullanırlar ve her etki yapana sebep demezler.⁸³ Yine sebep bizim bir şeye ulaşmamıza vesiledir. Ama sebep ortaya çıktığı yerde herhangi bir değişiklik yapmaz.⁸⁴ Sebepler hüküm ile arasında bir münasebet olmayan şeydir. Ama illette hüküm ile arasında bir münasebet bulunur. Mesela vakit, namazın vücudu için bir sebeptir. Ama içkinin haram kılınışının illeti olan sarhoşluk vermesi sebep değil illettir. Çünkü sarhoşluk ile haram kılma arasında bir münasebet vardır.⁸⁵

1.1.2. Neden

“Neden” bir şeyin, bir olayın ortaya çıkmasında veya değişiklik olmasındaki koşul ve yaratıcı etkendir. Kendisi olmadan o şeyin kesinlikle varlığa gelemeyeceği şeydir. Neden olaydan önce gelir ve olay zorunlu olarak kendisinden çıkar. Nedeni en genel anlamı içinde bir şey meydana getiren, meydana getirdiği şeyin kendisi

⁷⁸ Ferit Devellioğlu, “ illet ”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 1993, s. 428.

⁷⁹ Adıgüzel, s. 159.

⁸⁰ Muhammed Ebu Zehra, s. 205.

⁸¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “İllet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, s. 117.

⁸² Dönmez, “İllet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 117.

⁸³ Sunar, s. 98.

⁸⁴ Adıgüzel, s. 160.

⁸⁵ Muhammed Ebu Zehra, s. 61.

aracılığıyla açıklanabileceği yaratıcı etken olarak tarif edebiliriz. Kendisine neden olunan şey ise ya yeni bir madde, yeni bir töz veya eskiden beri var olan bir şeydeki değişimdir. Fakat teolojik yaklaşım hariç diğer felsefi ve bilimsel yaklaşımlar ise yoktan var olmayı kabul etmez. Nedenin yarattığı şey, eskiden beri var olan bir şey ya da maddede gerçekleşen bir değişimdir. Nedenleri “içkin” ve “aşkın olarak ikiye ayırabiliriz. Bizzat kendisinde, kendi içinde bir değişmeyi başlatan nedene içkin neden adı verilirken, kendinde değil de, başka bir varlık ya da şeyde bir değişmeye yol açan nedene ise aşkın neden adı verilir. Yine kendisiyle sonuç arasında başka bir neden yoksa yakın neden, fakat kendisiyle sonuç arasında başka bir neden varsa bu nedene de uzak neden denmektedir.⁸⁶

Felsefe tarihi içerisinde insan düşüncesinin önce doğa filozofları ile evrene ve evrenin kendisinden meydana geldiği ilk ilkeye yöneldiği görülür. İlk Yunan filozofu olan Thales(m.ö. 624-546) felsefe araştırmasına, evrenin ana ilkesinin yani arkhesinin ne olduğu sorusunu sormakla başlamış; diğer Yunan filozofları da bu sorunu incelemekten geri durmamışlardır.⁸⁷ Başlangıcın ne(neden) olduğu sorusu, bilimsel olarak ilkin Antikçağ Yunan Doğa Filozofları tarafından sorulmuştur. Thales arkheyi doğada aramış ve her şeyin özünün su olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre her şey sudan türemiştir.⁸⁸ Anaximandros (m.ö. 610-546) ise arkhe olarak kabul ettiği kavram apriondur. Aprion sınırsız, sonsuz anlamlarına gelmektedir. Anaximenes (m.ö 585 - 525) de arkhe sorunu üzerinde durur. Ona göre ilk madde havadır. Herakleitos’e (m.ö 535 - 475) göre, her şeyin ana maddesi ateştir. Her şey ateşten meydana gelmiş, tekrar ateşe dönecektir. Empedokles’e (m.ö. 490-430) göre arkhe olarak dört öğe (hava, su, ateş, toprak)vardır ki bunlar evren yapısının gereçleridir. Evren bu gereçlerden kurulmuştur. Bu dört ana öğeyi birleştirip ayıran sevgi ile nefrettir. Anaxagoras’a göre evrendeki oluşu meydana getiren hareketin başlangıcında Nous vardır. İlk hareketi sağlayan noustur.⁸⁹

Bu filozoflar bu ilk varlığın (ister su, ister ateş veya hava olsun) canlı bir prensip olduğu; ilk varlığın yalnız hareketsiz maddeden ibaret olmayıp, hareketli, canlı, (hattâ bir anlamda) ruhlu olduğunu kabul etmişlerdir.⁹⁰ Antikçağ Yunan filozofları maddi neden dışında dışarıdan başka bir fail, başka bir neden düşünmemişlerdir. Çünkü onlara göre arkhe, yani her şeyin özünü oluşturan ana ilke

⁸⁶ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 672.

⁸⁷ Fatih Toktaş, *Felsefe Tarihi*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 2012. ss. 7, 29.

⁸⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, Ocak 1996, Sekizinci Baskı, İstanbul, s. 21.

⁸⁹ Gökberk, ss. 22, 23, 25, 35, 37.

⁹⁰ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 56.

canlıdır. Maddedeki bütün hareketi sağlar. Maddenin canlı olduğunu savunan bu filozoflar felsefe tarihinin ilk hилоzoist filozoflarıdır.⁹¹

“Neden” kavramı zamanla başlangıç anlamını bırakarak “etken” anlamına dönüşmüştür. Platon neden sözcüğünü bu anlamda kullanmıştır. Ona göre evrende olan her şeyin bir nedeni vardır. Bu nedeni bilmek ve onu tanıtmak imkânsızdır. Ona göre bu neden tanrıdır.⁹² Platon(m.ö. 427-347) iki ayrı dünyadan bahsetmiştir. Birincisi asıl gerçeğin dünyası “idealar dünyası”, diğeri de relatif gerçeğin dünyası, meydana gelen ve yok olan nesnelerin dünyasıdır. Birincisi akılla, düşünme ile kavranır. İkincisi duyularla kavranır. Ona göre bu idea birliktir, bölünmez, değişmez, öncesiz ve sonrasız olarak kendi kendine eşittir. “İyi idea” ise bütün oluşumların nedenidir.⁹³ Sebepleri ilk defa ikiye ayıran o olmuştur. Platon, sebeplerin bir kısmını ilk sebepler, bir kısmını da ikinci sebepler (yardımcı sebepler ya da aracı sebepler) diye adlandırdı. Gayeye ait sebep fikrinin çekirdeği de ondadır.⁹⁴ Aristoteles’in metafiziğinde salt form Plato’nun bu iyi ideasına benzer. O da öncesiz-bitimsiz, değişmez, hareketsizdir. Kendi başıdır, geri kalan bütün şeylerden ayırdır, cisimsizdir ama yine de bütün oluşumların sebebidir.⁹⁵

Sebeb fikri üzerinde ciddi olarak duran ve onları belirli bir şekilde ayıran Aristoteles(m.ö. 384-322)'tir. Ona göre de sebep, hocası Eflâtun'da olduğu gibi, her türlü değişikliğin esasıdır ve hiç bir şey, hiçbir olay sebepsiz meydana gelemez. Akla bağlı olan teorik bilimler de bir takım ilkelere ve sebeplere dayanmak zorundadır. Ve en sonda, bir şeyin niçin var olduğunu bilmek o şeyi gerçekten bilmek demektir.⁹⁶

Aristoteles'e göre her varlık dört sebebin eseri olarak ortaya çıkar. Bunlar maddi sebep, formel sebep, fail sebep ve gaye sebeptir. Varlık önce o iki unsurdan ibarettir: Madde ve form. Madde formunu bir zaman içinde kazanır ve bir değişimle ya da hareketle alabileceği hali alır. Hareket ise kendisini meydana getiren bir hareket ettiriciyi ve ulaşacağı bir gayeyi, amacı gerektirir. Böylece Aristoteles’in dört sebep nazariyesi meydana çıkar.⁹⁷ Aristoteles’in metafiziğinde varlık, çok anlamlı bir terim olarak kullandığını görüyoruz. O, statik (durağan) anlamında madde ve formu; dinamik (değişme, oluş) anlamında ise kuvve ve fiili ifade eder. Aristoteles, kuvve ve fiil kavramlarını daha çok oluşu açıklamak için kullanmıştır.⁹⁸

⁹¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 2009, s. 15; Fatih Toktaş, *Felsefe Tarihi*, s. 40.

⁹² Eflâtun, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, M.E. B. Yayınları, İstanbul, 1997, 28-c, s. 29.

⁹³ Gökberk, ss. 63, 84.

⁹⁴ Sunar, s. 104.

⁹⁵ Gökberk, s. 84.

⁹⁶ Sunar, s. 104.

⁹⁷ Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 69.

⁹⁸ Toktaş, s. 128.

Ona göre canlı veya cansız doğal nesnelerle insan ürünü olan sanatsal nesneler bir hareket ve değişime tabidir. Doğa, doğal nesnelerin hareket ilkesidir. Doğal nesnelerin değişme ve hareketleri bil-kuvve içindedir. Daha sonra bil-fiil olarak ortaya çıkar. Mesela meşe tohumundan sadece meşe ağacı oluşup büyümesi bizzat ağacın içinde olan bir durumdur. Dolayısıyla doğadaki bu hareketlerde bir zorunluluktan söz edebiliriz. Doğa doğal cisimlerin hareket ve sukunetinin içsel nedenidir. Bu sukunet ise yokluk değil yoksunluk halidir. Sukunet, hareketsizlik değil hareketin mümkün olup hareketin şuan olmaması halidir. Ona göre biz doğada olan nesneleri maddesiyle değil de formlarıyla biliriz. Mesela yatağı ağaç olarak değil de yatak olarak tanımlarız. Dolayısıyla “form” doğal nesnelerdeki hareket sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat insan ürünü olan sanatsal nesnelerde ise hareketin sebebi dışarıda aranması gerekir. Bir fail sebebe ihtiyaç vardır. Mesela heykelin oluşması için bir heykeltıraşın bunu gerçekleştirmesi gerekmektedir.⁹⁹

Aristoteles'e göre neden şu anlamlara gelir:

1. *Bir şeyi, bu şeyin parçası olarak meydana getiren içkin madde. Örneğin tunç heykelin, gümüş bardağın nedenidir. Aynı şekilde tunç ve gümüşün cinsleri nedendirler.*
2. *Form veya model yani özün tanımı ve cinsleri, tanımın içinde bulunan kısımlar.*
3. *Değişmenin ve sükûnetin kendinde başladığı ilk ilke. Örneğin bir karar veren eylemin, baba çocuğunun eylemidir. Genel olarak yapan yapılan şeyin, değiştiren değişmeye uğrayan şeyin nedenidir.*
4. *Erek, yani bir şeyin kendisi için olduğu şey. Örneğin sağlık gezinti yapmanın nedenidir; çünkü insan “niçin gezi yapar ?” sorusuna, “sağlıklı olmak için” yanıtını veririz ve bunu derken de bu olayın sebebini açıkladığımızı düşünürüz.¹⁰⁰*

Aristoteles sebepleri inceler ve bu incelemede bir heykeltıraş ve heykel misalini ele alır. Bu işte dört işlem vardır. Aristoteles bunlardan her birini bir sebep sayar:

- 1-Taş veya lüleci hamuru heykelin maddi sebebidir.
- 2- Heykeltıraş fail sebeptir.
- 3- Sanatçının zihninde heykelin önceden tasarlanması onun gaye sebebidir.
- 4- Belirli şekli alarak tamamlanma heykelin formel sebebidir.¹⁰¹

⁹⁹ Toktaş, ss. 130,131.

¹⁰⁰ Aristoteles, *Metafizik*, trc. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, 5. Baskı, İstanbul, 1996, s. 236.

¹⁰¹ H. Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1972, ss. 10, 11.

1.1.3. Sebeplilik

Sebeplilik(ing. causality, causation; Fr. causalite) fikri ilk insanlarda mevcuttu. İnsanlar meteorolojik ve astronomik olaylara bakarak bu fikre ulaşmışlardı. İnsanlar tabiat olaylarını gözlemlediler. Bu olaylar arasında bir bağ olduğunu fark ettiler. Mesela güneş çıkınca toprak ısınıyordu. Toprağın ısınmasının sebebi güneşin çıkmasıydı. Hiçbir kanunluluğun bulunmadığı veya varsa bile görünmediği tabiat olayı rastgeleliktir. Bu olaylar rastgele olamazdı, çünkü bu her defasında, her yerde aynı oluyordu. Aynı sebepler aynı sonuçları doğuruyordu. Tabiatı düzen olduğu ve tesadüfle meydana gelmediği kanısı sağlamlaştıkça bu olayların sebepler zincirine bağlı olduğu fikri kuvvetlendi.¹⁰²

Sebeplilik, zaman dizisi içinde, biri olmadan diğerrinin de ortaya çıkmayacağı iki olay, fenomen, ya da süreç arasındaki ilişkidir.¹⁰³ İliyet, nedeni neticeye bağlayan bağlıdır.¹⁰⁴ Sebep ile etki arasındaki ilişki olarak belirtilebileceğimiz sebeplilik, kozalite ya da nedensellik terimleri ile de ifade edilir.¹⁰⁵

Bu ilkeye göre her şeyin, her olayın bir sebebi vardır. Kâinatta olan bütün olaylar birbirlerine bağlı olarak, belirli kanunlara göre olurlar. Bu bağ zorunlu ve irade dışıdır.¹⁰⁶ Bilimsel kanunlar da bu ilkeye dayanmaktadır. Tabiatındaki olaylar birbirlerine neden-eser ilişkisi ile bağlıdır. Bu bağ ve ilişki nesnelere sonradan değil bizzat nesnelerin kendisinde vardır. Nesneler ilişkilerin taşıyıcısıdır.¹⁰⁷

Sebeplilik ilkesine göre “ilk olarak meydana gelen bir şeyin sebebi ondan önce gelmiş olan şeydedir” denmiştir. Bu açıklama zaman kavramını içerir ve zamanda başlayan şeylerle ilgilidir. Sebepler zinciri devam ettiği için mutlak bir başlangıçtan da söz edilemez. Dolayısıyla bu görüş ilahlık ve yaratıcılık konularını açıklamaktan uzaktır.¹⁰⁸

Aristoteles’e göre ise sebepler zinciri sonsuz değildir. İlk neden ve son neden vardır. Sonsuza kadar bu sebepler devam edemezler. Bu sonsuzluk ereksel nedenler için de geçerlidir. Mesela spor yapmanın amacı sağlıklı olmak, sağlıklı olmanın amacı mutlu olmak içindir. Mutluluğun bir başka şey için olması ve her şeyin sonsuza kadar gitmesi mümkün değildir. Yani sonsuz değildirler. Aristoteles bu konuyla ilgili şunları söyler:

¹⁰² Ülken, *Bilim Felsefesi*, s. 10.

¹⁰³ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 675.

¹⁰⁴ Devellioğlu, “İliyet”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 248.

¹⁰⁵ Kutluer, “İliyet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, s. 120.

¹⁰⁶ Sunar, s. 98.

¹⁰⁷ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, s. 299.

¹⁰⁸ Sunar, s. 98.

Çünkü kendilerinden sonra gelen bir son terime ve önce gelen bir ilk terime sahip olan aracı terimler göz önüne alınırsa, burada önce gelen terimin sonra gelen terimlerin nedeni olması gerekir. Çünkü bu üç terimden hangisinin neden olduğunu söylememiz gerekirse, onun kuşkusuz ilk terim olduğunu söyleriz. O, son terim olamaz; çünkü son terim hiçbir şeyin nedeni değildir. O aracı terim de olmaz; çünkü o sadece tek bir şeyin nedendir. Şimdi bu biçimde sonsuz olan dizilerde veya genel olarak sonsuz da, önümüzde bulunan terimin dışındaki bütün terimler aynı şekilde aracı terimlerdir. O halde bir ilk terim olmazsa, kesinlikle neden de olmaz.¹⁰⁹

Nedensellik ilkesine bağlı olarak determinizm prensibi ortaya çıkmıştır. Determinizme göre her olayın sebebi başka bir olaydır. Ortaya çıkan bu olay da başka olayların sebebidir. Dolayısıyla bütün olup bitenler kozal bir açıklaması ortaya çıkar.¹¹⁰ Determinizm önceden görmeyle alakalı bir prensiptir. Evrendeki olaylar birbirine sebep-sonuç bağıyla birbirine bağlıdır. Aynı sebeplerden aynı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla biz eğer şartları, sebepleri bilirsek daha sonra olacak olayları da önceden bilebiliriz.¹¹¹

Çağdaş felsefede determinizm katı ve ılımlı olarak ikiye ayrılmıştır. Katı determinizde bir zorunluluk vardır. İnsanın herhangi bir hürriyetinden dolayısıyla sorumluluğundan söz edilemez. İnsan “şu yaptığım şeyi keşke öyle yapmasaydım” diyemez. İlimli determinizme göre, insan, her halükarda bir takım sebeplere bağlı olarak hareket eder. Kişi yapacak fiillerinde zorlanmaz. Fiillerinin seçiminde kendisi tespit ve tayin eder. Bunun için de yaptıklarından sorumlu olur.¹¹²

Modern ilimde ilk defa tam determinist fikri gerçekleştiren kişi Newton’dur. Newton’un yasaları deterministtir. Ona göre şuanda olan olaylar gelecekte olacak olayları belirlemekle birlikte, şuanda olan olayların sebebi de geçmişteki olan olaylardır. Daha sonraki zamanlarda Newton fiziğinde kullanılan bu determinist fikir diğer bilimleri etkilemiştir. Felsefe, teoloji, psikoloji, sosyoloji gibi ilimlerde determinizm ilkesi hakim olmaya başlamış ve bu bilim dalları kendilerini Newton fiziğine göre düzenlemeye çalışmışlardır.¹¹³

19. asırda ilim adamlarında evrende mutlak bir determinizm anlayışı hakim olmuştur. Bunların başında Lablace gelir. Lablace Newton’un evreni tarif etmedeki başarısından etkilenerek bilimsel determinizmi savunan düşünürlerden birisi olmuştur. Ona göre evrende mutlak bir determinizm vardır. Olayların başlangıç

¹⁰⁹ Aristoteles, ss. 147, 148.

¹¹⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1999, ss. 162, 163.

¹¹¹ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, s. 299.

¹¹² M. Aydın, *Din Felsefesi*, ss. 162, 163.

¹¹³ Caner Taslaman, Tanrı-Evren İlişkisi ve Mucize Sorunu Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi, M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 31, (2006/2), s. 164.

şartları bilinirse olayların geleceği de önceden bilinebilir.¹¹⁴ Newton'un geliştirdiği determinist anlayış Laplace ile son safhasına ulaşmıştır. Ona göre tabiat kanununu, kanun anlayışının en mükemmel şekli olarak kabul etmiştir. O, mekanik determinist anlayışa son ve mutlak şeklini vermiştir.¹¹⁵

Determinizmde kozalite prensibi vardır. Kozalite prensibinde olaylar arasında sebep-sonuç bağı bulunur ve bu bağ zorunludur. Bu bağ deneyden ve gözlemden ortaya çıkmıştır. Tabiat kanunları da determinizmi esas almışlardır. Determinizmde tesadüfe, değişmezliğe, zorunsuzluğa ve belirsizliğe yer yoktur. Determinizm özellikle mutlak determinizm aynı zamanda insanın hürriyetini de kısıtlayan bir anlayıştır.

Newton'un mutlak determinist anlayışına karşı indeterminist anlayışı ortaya çıkmıştır. İndeterminizme göre olaylar arasındaki sebep-sonuç arasındaki bu ilişki zorunlu değil mümkündür. Bu ilişkide olasılık söz konusudur. Dolayısıyla biz olacak olanları önceden kesin olarak bilemeyiz. İndeterminist anlayışının ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi Heisenberg'in (1901- 1976), "belirsizlik ilkesi" olmuştur. Bu ilkeye göre elektronun yerini ve hızını aynı zamanda tayin edemiyoruz. Yerini, durumunu tayin ettiğimizde hızını bilemiyoruz, hızını tayin ettiğimizde yerini bilemiyoruz. Sadece tahminde bulunabiliyoruz. Bu durum bizzat objenin kendisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla olasılıkların olduğu bir yerde de determinizmden söz edemeyiz.¹¹⁶

Fizikçiler arasındaki tartışmalardan birisi de atomaltı dünyasındaki bu belirsizlik varlığın kendisinden kaynaklanan bir belirsizlik mi, yoksa bizden kaynaklanan epistemolojik bir belirsizlik midir? Bu belirsizlikle alakalı üç görüş ortaya atılmıştır:

1. Olaylar determinist prensibe göre gerçekleşir. Belirsizlik bizim cehaletimizden kaynaklanır.
2. Bu belirsizlik bizim deneysel ve kavramsal sınırlılığımızdan kaynaklanır. Atomaltı dünyaya bizim ulaşmamız imkânsızdır.
3. Belirsizlikler tabiatın bir gerçeği olarak vardır. Doğada olan bu belirsizlik epistemolojik indeterminizm veya sübjektif indeterminizm denilebilecek sahte bir belirsizlik değil, ontolojik indeterminizm yani gerçek bir belirsizliktir.¹¹⁷

¹¹⁴ Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", s. 299; Taslaman, s. 168.

¹¹⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 148.

¹¹⁶ Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", s. 299.

¹¹⁷ Taslaman, ss. 172, 173.

Determinizme yapılan eleştirilerden birisi de nedenselliğin alışkanlıktan kaynaklandığıdır. Nedensellik zaman bakımından birbirlerini takip eden ve böylece meydana gelen olayların sıra düzeninin bir yorumudur. Bizim bu iki olayı yan yana görmemiz A olayından sonra B olayının geleceğine dair bir alışkanlık meydana getirmiştir. Bu şüphe nedenselliği mutlaklaştırma yönünden oluşacak taassubu önlemiştir.¹¹⁸

İlliyyet fikri, İslâm düşünce tarihinde genel olarak filozoflar veya felsefî eğilimli mütefekkirler arasında ittifakla kabul edilen bir ilkedir. Müslüman filozoflara göre, “Her hadise bir sebebin sonucudur” önermesi kesin bir ilkedir. Aristoteles’in dört sebep teorisi bütün filozoflarca benimsenmiştir. İslam felsefesinde sebeplilik ilkesi illet ile onun eseri olan ma’lûl arasındaki ilişki olarak incelenmiştir. İbn Sina’ya göre sebep ile ma’lûl hemzamanlıdır. Sebeple kaybolduğunda ma’lûl de kaybolur. Asla ma’lûl sebebin sebebi olamaz. Çünkü sebep ma’lûlden daha öncedir ve ma’lûle varlık verir.¹¹⁹ Mutlak kudret sahibi ve daima faal bir ilk illet olan Tanrı ile pasif konumdaki bir ma’lûl olan âlem arasında da illî bir bağ kurulmuştur. Burada gerçek illet, gerçek sebep yüce Allah’tır. Diğerlerine mecazen fail-sebeple denmiştir. İslam felsefe geleneğinde özellikle Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi filozoflar kendi sistemlerini kurarken sebeplilik ilkesine büyük önem vermişlerdir. Onlar sebeplilik ilkesini işlerken Allah’ın varlığını ispatlayan özellikle gaye, nizam, inayet delillerine ulaşmışlardır. İslam filozoflarına göre bu kâinat sebeplilik kanunlarına göre işler. Bu kâinat sebepler dairesinde düzgün bir şekilde işlemektedir. Kâinatın bu genel görünümüyle ilâhî ilim, hikmet ve kudretin bir delili olduğunu kabul etmişlerdir.¹²⁰

Genel olarak İslam düşüncesine baktığımızda ise nedensellik hakkında üç görüş ortaya çıkıyor. Birincisi Cebriyenin savunduğu görüştür. Onlara göre bütün olan olayların sebebi ilahi kudret ve iradedir. Eşya ve olayların üzerinde etkili maddi hiçbir sebep yoktur. Maturidi, Eşari ve Mutezilenin büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre bütün varlık ve olayların yaratıcı, var edeni yani asıl sebebi Allah’tır. Kâinatta olan olaylar bir sebep-sonuç dairesindedir. Ancak bu zorunlu bir ilke değil, âdettir. Üçüncüsü Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi filozofların görüşüdür ki buna göre, eşya ve olayların meydana gelişinde zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi yoktur. Fakat sebeplere de etki gücünü ve tabiatını veren Allah’tır.¹²¹

¹¹⁸ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 137.

¹¹⁹ Altıntaş, s. 112.

¹²⁰ Kutluer, “İlliyyet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, ss. 120-122.

¹²¹ Yusuf Şevki Yavuz, “İlliyyet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, s. 122.

1.1.4. Gazali ve Emile Boutraux'un Nedensellik Görüşleri

Nedensellik ilkesi hakkında en fazla fikir yürüten İslam ilim adamlarından birisi de Gazali olmuştur. Gazali, İbn Rüşd ve Meşşai filozoflarının mutlak determinizm görüşüne karşı çıkararak indeterminist anlayışı savunmuştur. Aristoteles felsefesini savunan İbn Rüşd ve meşai filozoflar neden-sonuç ilişkisini ontolojik bir temele dayandırmışlar, bu ilişkinin zorunlu olduğunu söylemişlerdir. Gazali neden-sonuç ilişkisini kabul etmekle birlikte ona göre bu ilişki zorunlu değil mümkündür. Neden-sonuç ilişkisini apriori değil epistemolojik bir temele dayandırmıştır. Gazali'nin nedensellik eleştirisi mutlak anlamda nedenselliği inkâr değil, zorunlu nedensellik yerine mümkün bir nedensellik anlayışını yerleştirme çabasıdır diyebiliriz.¹²² Gazali ile Aristotelesci filozoflar özellikle İbn Rüşd arasındaki bu tartışmalar Gazali'nin yazdığı "Tehafütü'l-Felasife"sinde ve İbn Rüşd'ün (1126-1198) Gazali'nin Tehafütüne reddiye olarak yazdığı "Tehafüt et-tehafüt"ünde bulunmaktadır.¹²³

Gazali Tehafütü'l-Felasife adlı eserinde, bazı filozofların savunduğu zorunlu nedensellik ilkesine karşı çıkararak, evrendeki nedenselliğin zorunlu değil, mümkün olduğunu şöyle açıklanmaktadır:

Buna karşılık filozoflar der ki, ateşle pamuğun bir arada bulunmasında yanmayı sağlayan şey ateşin tabiatıdır. Ateş tabiatı gereği yanabilen bir şeyle temas edince zorunlu olarak yanma fiili meydana gelir. Ateşin yakması, onun elinde değildir. Gazali der ki, biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü pamukta siyahlık yaratmak, parçalamak ve yanmış bir kül haline getirmek Allah'ın işidir. Yanma işinde ateşin fail olduğunun delili yoktur. Filozofların delili, pamuğun ateş yanında bulunduğu esnada her zaman yanmanın meydana geldiğini müşahade etmelerinden başka bir şey değildir. Bu gözlem ise yalnızca pamuğun ateş yanında yandığını gösterir; yanmanın sebebinin ateş olduğunu göstermez. Ya da yanmanın ateşten başka bir sebeple olmadığını ispat etmez.¹²⁴

Gazali'ye göre filozoflar neden-sonuç ilişkisini zorunlu kılmaktadırlar. Ona göre filozofların iddia ettikleri bu zorunlu ilişkiyi savunmak için kullandığı delil ise deneyimdir. Hâlbuki deneyim sebebin sonuçla bir arada bulunduğunu gösterir. Hiç bir deneyim, sonucun nedenden çıktığını gösteremez. Gazali, elin hareketinin parmaktaki yüzüğün hareketini zorunlu kılmadığını, bu hareketin gerçekten elin hareketiyle beraber doğmuş olduğunu görmek olanaksız olduğunu söyler.¹²⁵

¹²² Hasan Ayık, Gazali ve Nedensellik Meselesi, *TYB Akademi; Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1 Sayı: 1 Ocak 2011, ss. 15, 17, 26.

¹²³ Binyamin Abrahamov, Gazali'nin Nedensellik Teorisi, Çev. Yaşar Türkben, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, II/1 (Bahar 2009), ss. 117-118.

¹²⁴ Gazali, *Tehafütü'l-Felasife*, s. 160.

¹²⁵ Hasan Aydın, Gazali ve David Hume'da Nedensellik Kuramı: Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *O.M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı:16, Samsun, 2003, s. 335.

Gazali'ye göre sebep ile müsebbibi birleştirmek, sebebi eserin zorunlu olarak ortaya çıkardığını söylemek yanlıştır. Ona göre bu ilişki zorunlu değil olasıdır. Sebeple müsebbip ayrı ayrı şeylerdir. Sebeple sonucun birlikte olması Allah'ın önceden takdiri iledir. Dolayısıyla Allah takdir ederse farklı sonuçlar yaratmaya gücü yeter. Gazali'ye göre sebep ve müsebbep ayrı şeylerdir. Birinin ispatı diğerinin ispatını, birinin varlığı diğerinin varlığını, birinin yokluğu da diğerinin yokluğunu anlamına gelmez. Mesela yanmak ile ateşe girmek, ölüm ile boynun kesilmesi, şifa ve ilaç içmek vs. tıpta, sanatlarda, astronomide, kimyada görüldüğü gibi ayrı şeylerdir. Ama bunların bitişik olması ise Allah'ın takdiri iledir. Allah isterse ilaç içmeden şifayı, boynu kesmekle hayatı devam ettirmeyi, ateşe girmekle yanmamayı yaratabilir. Bunların hepsine Allah'ın gücü yeter.¹²⁶

Gazali nedensellik tartışmasını mucize meselesiyle ilişkilendirmiştir. Gazali'ye göre olan olaylar Allah'ın sürekli yaratmasına dayalı âdetine göre vuku bulur. Ayette Allah'ın bu âdetinde bir değişiklik olmayacağı bildirilmiştir.¹²⁷ Yüce Allah sadece mucizede âdetini değiştirir. Mucizenin olurluğu, Tanrı'nın evrene her an müdahalesini ve dilediğinde, onda değişiklik yapabilmesini gerektirir. Ama filozofların zorunlu determinist anlayışıyla mucizenin olurluğunu savunmanın zor olduğunu iddia eder.¹²⁸ Gazali'ye göre Tanrı her şeyin ilk sebebidir. Allah dünyaya doğrudan müdahale etmemekle birlikte bir sebep-etki zincirini yaratmıştır. Olaylar bu sebep-etki zinciri dairesinde vuku bulur. Tanrı ilk sebeptir. Her şey onun iradesiyle olur. Diğer sebepler, Tanrı'nın yarattığı ve yürürlükte tuttuğu tabiatlarından gelen bir zorunlulukla olduğu kadar, Tanrı'nın dolaylı eylemi ile harekete geçerler.¹²⁹

Gazali'nin savunduğu görüşü mutlak anlamda bir indeterministtir diyemeyiz. Gazali eşyanın tabiatını reddetmez, aksine "Eşyanın tabiatı sabittir" ilkesini aynen kabul eder. Gazali'nin karşı çıktığı, eşyanın ontolojik konumunun olmadığıdır. Gazali'nin burada amacı bunları var eden nihai bir var edicinin Allah olduğunu hatırlatmaktır. Yine o bir sözünde "Allah muhale murid değildir" demiştir. Muhalden kasıt bir şeyi olumsuzlamakla birlikte onu kabul etmek, aynı anda tümel olumlu bir hüküm verdikten sonra tikel olumlu kabul etmektir. Dolayısıyla Allah'ın her şeyin sebebi, her şeyin yaratıcısı kabul ettikten sonra onu bazı sebeplerle kısıtlamak tutarsızlık olmaktadır. Gazali'nin burada tanımını verdiği "muhal" bir anlamda

¹²⁶ Gazali, *Tehafütü'l-Felasife*, s. 159.

¹²⁷ Ahzâb Suresi, 33/ 62.

¹²⁸ H. Aydın, Gazali ve David Hume'da Nedensellik Kuramı: Karşılaştırmalı Bir İnceleme, s. 337.

¹²⁹ Abrahamov, s. 124.

kaostur. Allah, mükemmel bir şekilde varlığa getirip varlığını sürdürdüğü evrende, aynı anda hem nizam hem de kaos istemez.¹³⁰

Gazali, evrendeki olayların gerçek nedeninin Allah olduğuna dair şöyle bir örnek verir:

*Gözlerindeki perde nedeniyle görmeyen bir kimse, insanlardan gece ile gündüz arasındaki farka dair bir şey duymamışsa, bu adamın gözlerindeki perde gündüz vakti kaldırılıp da gözleri açılırsa renkleri görür ve renklere ait bilgiler elde eder. Ancak söz konusu şahıs renklerle ilgili bilgileri elde etmesinin nedeninin gözünün açılması olduğunu zanneder. Gözü sağlam ve açık olan herkesin eşyanın renklerini zorunlu olarak göreceğini, görmemenin imkânsız olduğunu zanneder. Fakat güneş batıp hava kararınca, eşyadaki renklerin göze yansımaları sağlayan güneş olduğunu fark eder.*¹³¹

Özetle Gazali'ye göre Allah'ın kudreti daima eşyalarda bulunmaktadır. Fakat Allah'ın bu kudreti bazı şartlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Olayların ortaya çıkmasının gerçek sebebinin uygun şartlar ortaya çıktığında Allah'ın kudreti olduğunu anlıyoruz.¹³²

Sonuç olarak Gazali sebeplilik ilkesini kabul ediyor. Onun karşı çıktığı alemde mutlak determinizm olduğu fikridir. Gazali'nin zorunlu nedenselliğe yönelik eleştirileri ve mucize konusundaki düşüncelerinin, insan iradesi karşısına ilahi iradeyi koymak değil, zorunlu nedensellik anlayışıyla ilgili düşüncelerin yanlış olduğunu anlatmaya çalışmaktır.

Aristoteles'ten günümüze kadar sebep-sonuç bağının zorunluluğuna yani "kozal zorunluluğa" inanan her filozof ve bilim adamı bunu aklın vazgeçilmez bir prensibi kabul etmişlerdir. Kozal zorunluluğu İslam dünyasında üstte değindiğimiz gibi Gazali karşı çıkmıştır. O, sebep-sonuç arasındaki bağın mevcut olduğunu fakat kozal bir zorunluluk olmadığını iddia ederek mucizeye ve hürriyete bir kapı açmıştır.¹³³

Sebeplilik hakkında Gazali'nin fikirlerine yakın ve benzer olan kişilerden biri de Emile Boutroux'dur. Onun zamanında çeşitli mekanist ve determinist açıklamalar, nazariyeler hem Fransa ve hem de Fransa dışında yaygınlaşmıştı. Bundan dolayı mekanizm ve determinizm karşısında hürriyet problemi ortaya çıkmıştı. Onun da amacı bu akımlara karşı ferdi korumak ve hürriyete bir yer açmaktır. O, hürriyetin karşısına çıkan her akıma bilimsel ve felsefi bir savaş açmıştır. Boutroux,

¹³⁰ Ayık, ss. 20-21.

¹³¹ Gazali, *Tehafütü'l-Felasife*, s. 160.

¹³² Abrahamov, s. 133.

¹³³ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 37, 38.

zorunluluğu, tabiat kanunlarını, bilimsel ve evrensel mekanizmi, determinizmi tenkit etmiş ve kendi “zorunsuzluk doktrini” ortaya koymuştur.¹³⁴

Boutroux’un âlemde zorunluluğun olmadığını göstermekten maksadı, zorunluluğun aşağı varlığın üstün varlığa tâbiliğinin artması ve dolayısıyla hür iradenin yok ettiğini ortaya koymaktır. Asıl bilim alanının dışında hürriyete bir yer kaldığını ve dolayısıyla tabiat kanunlarının karşısında insan hürriyetinin ve sorumluluğunun önemli bir yeri olduğunu iddia etmiştir. Aslında Boutroux determinizme, sebep-sonuç ilişkisine karşı değildir. Onun karşı olduğu mutlak determinizm, yani sebep-sonuç ilişkisindeki bağı zorunlu kabul etmektir. Mutlak zorunluluk nesneler arasındaki bütün bağımlılık ilişkilerini ortadan kaldırdığı için nesnelerin ve kanunların bütün imkaniyetini saf dışı bırakır.¹³⁵

“Zorunsuzluk” sözlüklerde zorunluluğun karşıtı olarak kullanılır. Meydana gelebilen veya meydana gelemeyen yani ne zorunlu ne de imkânsız olan şeydir. Zorunsuzluk gelecekteki bir olayın gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin aynı oranda mümkün olmasıdır. Emile Boutroux’a göre var olan her şey gerçekleşmeden önce zorunlu değil mümkündür. Mümkün, varlığın yapılmasına yarayan maddedir. Fakat bu suretle mümkünle irca edilen varlık, ideal olarak kalır. Bütün mümkünler aynı surette varlık iddiasındadırlar. Varlık bir mümkünün öteki mümkünlere tercihi ile bir zıddın ötekine tercihi ile gerçekleşir ki bu da doğrudan doğruya fiildir. Bu başlı başına bir sentezdir. Zihin apriori olarak mümkünün fiil haline geçmesi gerektiğini, bir şeyin gerçekleşmesi lazım olduğunu kabul eder.¹³⁶

Aristoteles ise “zorunsuz” yerine “tesadüf” kelimesini kullanmıştır. Aristoteles tesadüf kelimesini kullanarak kendi determinist sistemini yumuşatmıştır. Daha önce sistemlerinde zorunsuzluğa yer verenlerin çoğu, onu tesadüf ve şans ile karıştırmışlardır. İlim ise tesadüfü inkâr ve bertaraf etmeye çalışır ki bu ilmin görevidir. İlim olgular ve mantıki dedüksiyonlar kabul ederken karşısına tesadüf çıkmasından rahatsız olur. Çünkü ilim realitede nesnelerin meydana geliş şartlarına karşı bilgisizdir. Aklın kontrolü ve etkisi altında tesadüf âlemden kovulur. O zaman tesadüf olmadığı yerde zorunsuzluk var demektir. Tesadüfün olduğu yerde ise kaos hakimdir. Hâlbuki Boutroux zorunsuzluğu tesadüften ayırmış ve sisteminde tesadüfe yer vermemiştir. O, sisteminde tayin edici sebepler serisinde bir noktaya kadar

¹³⁴ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 30, 32, 39.

¹³⁵ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 40, 43.

¹³⁶ Boutroux, s. 13.

zorunsuzluğun hâkim olduğunu göstererek, gaye-sebepler serisinde tesadüfün hâkim olmadığını göstermek istemiştir.¹³⁷

Tabiat kanunları da deneyle elde edilen zorunlu sebep-sonuç arasındaki bağdan doğmuştur ve deney vasıtasıyla tabiat kanunları tespit edilmiştir. Fakat deney hiçbir evrensel bilgi vermez, sadece eşyanın dış münasebetlerini bildirir. Deney bize sadece sabit bağları verir, zorunlu bağları veremez. Bir sentezin bilinmesi için a priori olarak bilinmesi gerekir. Bir hükme a priori diyebilmemiz için onun terim ve ilişkiler gibi elemanlarının deneyden çıkmamış olması gerekir. Boutroux'a göre deney duyulara dayanır, duyular da fenomenlerdeki değişimleri göstermektedir. Duyular ve bunlar vasıtasıyla dış dünyadaki olaylar hakkında zihinde elde edilen âlem bilgisi de yetersizdir.¹³⁸ Tabiat kanunları zorunsuzluğa, tesadüfe, hürriyete, insanın kendi iradesiyle hareketine yer bırakmamıştır. Emile Boutroux'un ortaya attığı zorunsuzluk doktrini ise, zorunluluğun izafi ve tabiat kanunlarının zorunsuz oldukları esasına dayanır. Ona göre deney ve gözleme dayanan tabiat kanunları zorlayıcı değildir. Boutroux tabiat kanunlarının özellikle de insan fiilleri üzerinde böyle bir etkisi olmadığını iddia etmiştir.¹³⁹

Yine ona göre kanunların olayları idare ettiğini söylemek doğru değildir. Onlar eşyadan önce konmuş şeyler değildir. Aksine onlar eşyaların altında yer almaktadırlar. Onlar ancak önce gerçekleşmiş olan yaratılışlarından çıkan münasebetleri ifade ederler.¹⁴⁰

Tabiat kanunun dayandığı esas kozalite prensibidir. Bu prensibin olmadığı yerde tabiat kanunlarından söz edemeyiz. Kozalite prensibi hiçbir şeyin sebepsiz olmadığını ifade eder. Kozalite prensibinde sebeple sonuç arasında zorunlu bir bağ olduğu kabul edilir. Fakat Boutroux'a göre "neden" ilmi anlamda kullanıldığında doğrudan doğruya şart demektir. Olayın nedeni bu anlamda yine bir olaydır ve bu olaydan başka bir şey olamaz. Böyle olmazsa nedenlerin araştırılması hiçbir zaman pozitif bilimlerin alanında bulunmayacaktır; yalnız bu önceden bir başkasının gerçekleşmesi için var olması gereken bir olaydır.¹⁴¹

Kozalite prensibinin unsurları deneyden alınmış ve bu prensip nesnelere dikte edilmiştir. Aslında nesnelerin tabiatı kozalite kanunundan çıkmamıştır. Bu kanun sadece deneyde verilmiş nesnelerin gözlenebilen tabiatından çıkan ilişkilerin en genel ifadesidir. Boutroux sebep-sonuç arasındaki zorunlu bağın tam olarak

¹³⁷ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 302, 307.

¹³⁸ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 368.

¹³⁹ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 408-411.

¹⁴⁰ Boutroux, s. 143.

¹⁴¹ Boutroux, s. 18.

tespit edilemeyeceğine inandığı için deneyde verilmiş zorunsuz bağlantıların mevcudiyetine inanır. Bir takım olayların da elimizdeki imkânsızlıklar yüzünden sebeplerini bilemediğimizi ileri sürerek belirlenimsizlik prensibini savunur. Böylelikle kozalitede zorunluluk bağıını kaldırır. Yine o değişmeyi ve yeniliği esas, devamı sonuç olarak aldığı için kozalite prensibinin savunduğu sabitliğe, değişmemeye karşı çıkmakta ve bu prensipten zorunluluğu kaldırmaktadır. Boutroux anti-kozalist değildir. O, sadece kozalite prensibinin mutlak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Özellikle insanın bulunduğu bir âlemde hiçbir kanuna bağlılık olamaz. O, bir taraftan olaylar düzeninde determinizm ve mekanizm hakim olmadığını söylerken, diğer yandan ruhu hür ve hürriyetin kaynağı kabul ederek insanı determinist ve mekanist baskılardan kurtarmaya çalışır.¹⁴²

Ona göre nedensellik olaylar arasına konmuş bir nispet ve bağlantıdır. Nedenselliğe ait bu ilmi düşünceyi insan zihnine sokan da deney olmuştur. Nedensellik a priori bir prensip değildir. Şeylerin tabiatının nedensellik kanunundan çıktığını söyleyemeyiz. Bu kanun bizim için verilmiş şeylerin gözlenebilen tabiatından çıkmış nispetlerin en genel ifadesidir. Nedensellik prensibi ilmin göstermediği zorunluluk fikrini içine aldığı zaman ilmin şartlarından uzaklaşmış olur. Nedensellik prensibinde olaylar arasında mutlak zorunluluk bağı görmek, hem de asıl olayları kendi başına şeyler haline koymak suretiyle yanlıştın içine düşülmüş olmaktadır.¹⁴³

Emile Boutroux'un ortaya attığı zorunsuzluk doktrininin en önemli unsurlarından birisi de belirlenimsizliktir. Newton, Laplace gibi bilim adamlarının savunduğu determinist anlayışa karşı belirlenimsizliği savunmuştur. Boutroux olayların başlangıcında bir belirleme değil belirlenemezliğin bulunduğunu söyler. Ona göre varlık tabakalarında belirlenimsizlik vardır. Her varlık tabakalarında belirlenimsizlik aranmalıdır. O, varlık tabakaların en altına belirsiz olan tabakayı koymuştur. Ona göre tabakada zayıf bir zorunsuzluktan ileri gelen bir belirsizlik vardır. Çünkü onun için belirlenimsizliğin sebebi zorunsuzluktur. O, belirsizliği ve zorunsuzluğu varlıkların iç âlemine dair bilgi elde etmede bir vasıta olarak görür. Zorunluluk ile varlıkların iç âlemine nüfuz etmek mümkün değildir. Bilindiği gibi determinist anlayışa karşı Heisenberg belirsizlik prensibini ortaya atmıştır. Boutroux ile Heisenberg arasında prensip olarak ayniyet vardır. Fakat Boutroux belirsizliği her varlık tabakasında, her tabiat kanunlarında ve sonuçlarında ve insanın

¹⁴² Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 396-404.

¹⁴³ Boutroux, ss. 18, 19.

psikolojik dünyasında var olduğunu söylemiştir. Çünkü onun esas meselesi ahlaki hürriyete bir dayanak bulmaktır.¹⁴⁴

Aynı zamanda Emile Boutroux Fransız kimyacı olan Lavoisier'in "Hiçbir şey yoktan var olmaz ve vardan da yok olmaz" prensibine karşı çıkmıştır. Ona göre bu prensip âlemdeki ve varlıklardaki değişmeye, gelişmeye karşıdır. O, Lavoisier prensibini varlıkların özlerindeki ve tabiatlarındaki değişkenliğe, başkalaşmaya, yenilenmeye ve yaratmaya aykırı bulmaktadır. Boutroux değişmeyi ve devamlılığı esas alarak Lavoisier prensibine karşı çıkması bu bilgini kendi doktrini karşısında zorunluluğun büyük bir temsilcisi olarak görmesinden ileri gelmiştir. Filozofumuz zorunluluğu değişmeye karşı ve zıt olarak görmüştür. Ona göre zorunlulukta değişme imkânsızdır. Bu hal determinizmden daha katı ve kesindir. Hâlbuki varlıkların tabiatı değişkendir. Boutroux'a göre kâinata değişmeyen tek şey değişme kanunudur.¹⁴⁵

O, varlık tabakalarıyla bu tabakalara paralel olarak kanun çeşitlerini ayırmıştır. Tabakalarda yükseldikçe her tabakaya kanunlarla zorunsuzluğun arttığı ve zorunluluğun gerilediği görülmüştür. Ona göre cansızların tabakasında, yani alt tabakada zorunlu olmayan bir sebeplilik vardır. Ama bu determinizm olayların yüzeyindedir, derinliğine inildiğinde orada bir determinizm olmadığı görülecektir. Eğer canlıların bulunduğu üst tabakalara çıkılırsa determinizmin kaybolduğu, artık zorunsuzluğun hâkim olduğu görülecektir.¹⁴⁶

1.2. AMAÇLILIK İLKESİ

1.2.1. Amaçlılık (Gaiyyet, Ereklik)

Yeter-neden prensibinin varlık alanına uyguladığında ortaya çıkan diğer bir ilke amaçlılıktır. Gaiyyet, "son uç, nihaî nokta, zirve, ideal örnek" gibi anlamlara gelen gaye kelimesinden türemiş olup, evrende tesadüflüğün olmadığı, var olan her şeyin belli bir gayesinin olduğu, dolayısıyla evrende bir düzen olduğunu savunan felsefi-kelami bir doktrindir. Batı felsefesinde kullanılan teleoloji gaiyyet anlamındadır. Teleoloji eski Yunancada telos (gaye, erek) ve logos (bilgi, ilim) kelimelerinden gelmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 453-459.

¹⁴⁵ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, ss. 445-453.

¹⁴⁶ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 410.

¹⁴⁷ Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 292.

Teleolojiyle gaye kavramları arasında yakın bir ilişki olduğunu görüyoruz. Teleolojik kanıt dediğimizde iki şeklinden söz edebiliriz. Birincisi doğada var olan farklı varlıkların birbiriyle uyum içinde yaşamasıdır. İkincisi varlıkları meydana getiren organların birbiriyle uyum içinde çalışmasıdır. Aynı zamanda bu organların hepsinin belli bir işlevi meydana getirmek üzere düzenlenişlerindeki erekselliktir. Mesela göz görmek için, dil tat almak için, burun koku almak için yapılmış gibidir. Nasıl ki insan tarafından yapılmış bir nesnede düzenlilik ve uyum gördüğümüzde onu yapan varlığın da zeki, yetenekli, bilinçli bir varlık olduğu sonucunu çıkarıyoruz. O zaman evrendeki, organlarımızdaki bu uyum, bu düzeni gördüğümüzde de bunu yapan mükemmel bir varlık olduğu sonucuna gideriz ki o da Allah'tır.¹⁴⁸

İslam filozoflarından İbn Sînâ (980 - 1037) ise teleolojinin karşılığı olarak "ilmü'l-gâye" tamlamasını kullanmıştır. Fakat teleolojinin kapsamı daha geniştir. Teleoloji nizam, hikmet, inayet ve sebeplilik kavramlarını da kapsamaktadır. O zaman gaiyyet kavramını teleolojinin bazı terimleriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁹

Gayelik, batı felsefesi geleneğinin terminolojisi ile teleoloji, dinin ve felsefenin en önemli merkezi bir problemidir. Gayelik, kâinatın varoluşunun ve içinde oluşan olayların sıradüzeni ve tâbi oldukları kanunluluğun bir plana, bir programa, dolayısıyla bir gayeye göre var olması demektir.¹⁵⁰ Bu ilkeye göre var olan her şeyin bir amacı vardır. Evrende hiçbir şey boş yere yaratılmamıştır; her şey bir gayeye yöneliktir. Mesela kulak işitmek için, tohum bitki olmak için vardır.¹⁵¹

Gaye ilkesinin ilk belirtileri Anaxagoras'ta, Sokrat'ta ve Eflâtun'da görülmüştür. Fakat bu ilkeyi sistemleştirip teori haline getiren kişi ise Aristoteles'tir. Anaxagoras evren hakkında teleolojik açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu evren başlangıçta bir ereğe göre kurulmuştur. Bu gayeye göre evren işler ve belirli bir gayeye göre gelişir. Dolayısıyla telos düşüncesini bir başlangıç olarak ilk getiren o olmuştur.¹⁵²

Aristoteles'e göre bir fizikçinin görevi nesnelerin oluşumunu ve değişimini bilmektir. Bunları bilmek için ise öncelikle varlığı oluşturan sebeplerin bilinmesi gerekir. O varlığın oluşması ve değişiminde maddi neden, suri(form) neden, fail neden ve gaye neden dediği dört nedenden söz etmektedir. Daha önce örneğini verdiğimiz heykel örneğinde dört sebebi görebiliyoruz. Heykelin maddesi maddi

¹⁴⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, Ankara, 2011, ss, 277, 278.

¹⁴⁹ Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 293.

¹⁵⁰ H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s. 129.

¹⁵¹ Emiroğlu, *Klasik Mantiğa Giriş*, s. 20.

¹⁵² Sunar, ss. 21, 22; Gökberk, s. 38.

neden, heykelin şekli suri neden, heykeltıraş fail neden ve heykelin yapılış amacı ise gaye nedendir. Aristoteles'e göre madde ve form iç sebepler, fail ve gaye ise bir şeyi dış dünyaya getirdikleri için dış sebepler olarak isimlendirir.¹⁵³ Aristoteles'te gayelik bir dış sebep kabul edilmiştir. Çünkü bu erek olayların dışındadır. Olaylardan önce vardır. Olaylar sadece bu gayeyi gerçekleştirmek için bir aracı görevi görürler.¹⁵⁴

Aristoteles için her varlık, madde ve form birleşiminden oluşmaktadır. Ama varlığın oluşması veya değişmesinde bu iki sebep yeterli değildir. Bunları harekete geçirecek başka dış sebebe ihtiyaç vardır. İşte bunu sağlayan asıl neden fail sebepten ziyade gaye sebeptir. Çünkü fail de gaye nedene göre hareket eder. O, gerek doğal gerekse sanatın ürünü olan değişimlerde asıl önemli olanın ereksel nedene dayalı açıklamalar olduğu düşüncesindedir.¹⁵⁵

Aristoteles'e göre gaye sebep olmadan var oluşu açıklamak eksik kalacaktır. O, gaye sebebi kozmolojik ilke olarak kabul eder. Bu kavram bir şeyin kendisi için yapıldığı sebebini gösterir. Olaylara sorduğumuz niçin sorusunun cevabı bizi gaye sebebe götürür. Mesela "niçin yürüyüş yapıyorsun?" sorusuna cevap olarak "sağlıklı olmak için" cevabını veririz ki sağlıklı olmak bize gaye sebebi gösteriyor.¹⁵⁶

Şunu da belirtmek gerekir ki Aristoteles gaye ve fail nedeni formel nedene özdeş kılıyor. O ereksel nedeni gerçekleşmemiş formlar olarak nitelendiriyor. Örneğin bir heykeltıraşın zihnindeki heykel tasarımı gerçeklik kazanarak heykel olduğunda, erek yani tasarı, form kazanmış erek olacaktır.¹⁵⁷

Aristoteles'e göre evrendeki nizam, uyum ile gayelik arasında bir irtibat bulunmaktadır. Evrende bir düzen vardır. Bunun sebebi ise her varlığın bir gayeye göre hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Her şey birbiriyle ilişki içindedir. Bu ilişkiler ise bir gayeye göre düzenlenmiştir. Bütün varlıklar evrendeki bu iyi düzenine katılırlar.¹⁵⁸

Aristoteles ereksel nedeni eylemde son sınır olarak görmektedir. Diğer sebepler ereksel nedene ulaştıran bir vasıttır. Ona göre eğer en son terim olmasaydı ereksel neden olamazdı. Eğer sebeplerin sonsuza kadar gittiğini, sonsuz dizinin varlığını ileri sürenler farkına varmadan iyi olanı ortadan kaldırmaktadır. Bir sonuca ulaşamayacağını düşünen kişi de bir şey yapma çalışmaz. Bu takdirde

¹⁵³ Süleyman Hayri Bolay, *Aristoteles Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul, 1993, s. 59.

¹⁵⁴ Ülken, Genel Felsefe Dersleri, ss. 101, 102.

¹⁵⁵ Toktaş, ss. 125, 126.

¹⁵⁶ Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 293.

¹⁵⁷ Toktaş, s. 127.

¹⁵⁸ Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 293.

dünyada akıl kalmaz. Çünkü akıllı olan her zaman bir ereğe ulaşmaya çalışır. Bu erek de bir sınırdır.¹⁵⁹

Aristoteles tabiatı tesadüften söz edilmeyecek derecede bir düzenden bahseder. Ona göre evrende boş, gereksiz bir şey yaratılmamıştır. Kâinattaki bu düzen her şeyin bir gayesi olduğunu bize gösterir. Bu gaye için düşünüp karar verilmez. Çünkü Gaye, onun hareket ettiren prensibidir ve bir prensip olduğundan, meydana getirdiği varlıklardan önce zaten bulunmaktadır. Varlıklar bu iyi gayeye ulaşmaya çalışırlar. Akla sahip olması bakımından insan, tabiatın son gayesidir.¹⁶⁰

Yeter-neden ilkesini bir akıl yürütme ilkesi olarak kabul eden Leibniz'e (1646-1716) göre tabiat kusurlar ve eksikliklerle doludur. Fiziki, ahlaki ve metafizik olarak eksiklik olan bir tabiata mutlak bir determinizmden bahsedemeyiz. Dolayısıyla gayelik ilkesini de sonsuz, eksiksiz Allah için değil, sonlu ve eksik varlıklar için düşünmeliyiz.¹⁶¹

Yeniçağda amaçsalılık ilkesi sebeplilik ilkesinin bir tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Çünkü olayların açıklanmasında sebeplilik ilkesi yetersiz kalmıştır. Canlılar dünyasında bir amaçsalılığın olduğunu Kant (1724-1804) ileri sürmüştür. Fakat onun anladığı amaçsalılık iç amaçsalılıktır. Burada parçalar bütünün nedenidir. Aristoteles'in anladığı amaçsalılık ise dış amaçsalılıktır. Gaye eserin dışındadır. Lacheliler (1832-1918) de tabiat kanunlarının kavranmasının, ancak nedensellik ve amaçsalılık ilkelerinin kabulü ile mümkün olacağını söylüyor.¹⁶²

İbn Sina Aristoteles'in ortaya attığı dört sebebi kabul eder. Ona göre gayelik ilkesi ile Allah'ın varlığını ispat delillerinden olan inayet düşüncesi arasında benzerlik vardır. İbn Sina gayeliği Allah'ın cömertliğine bağlamaktadır.¹⁶³ O sebepleri iç ve dış sebepler olarak ikiye ayırmıştır. Gaye ile fail sebebi dış sebep kabul etmiştir. Gaye sebep fail sebeple kaimdir. Çünkü gaye fail sebebin sebebi olmaktadır. Gaye sebep olmadan failin bir anlamı olmazdı. Yine İbn Sina'ya göre kâinatta tesadüflükten söz edemeyiz. Tesadüf zannettiğimiz olayları gaiyyet ilkesiyle açıklayabiliriz. Evrendeki bu gaiyyet ve düzenin nihaî ilkesi ise Allah'tır. Allah vuku bulması mümkün olan hayır nizamını en mükemmel şekliyle akledip bilmekte ve bu nizam Allah tarafından ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Aristoteles, s. 150.

¹⁶⁰ Sunar, ss. 61-62.

¹⁶¹ Ülken, Genel Felsefe Dersleri, s. 104.

¹⁶² Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", s. 301.

¹⁶³ Ahmet Akgüç, Gaye Neden ve Kelam ilminde Gelişim Seyri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, sayı:30, s. 290.

¹⁶⁴ Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, ss. 294, 195.

İbn Rüşd gaiyyet ilkesini Allah'ın varlığını ispat için kullanılan iki delille beraber açıklamıştır. Bunlar "inayet" ve "ihtira" delilleridir. Ona göre âlemdeki bütün varlıklar insanın varlığına ve var oluş gayesine uygun olarak düzenlenmiştir. Ona göre bu âlemdeki düzen tesadüf sonucu değil ancak kasıt ve irade sahibi bir failin eseri olarak gerçekleşebilir. İbn Rüşd'de (1126-1198) gaiyyet fikri, hikmet ve gaye fikriyle temellenen inayet doktrininin yanı sıra sebeplilik ve zorunluluk fikriyle temellenen kozmik düzen kavramında ifadesini bulmuştur.¹⁶⁵

Amaçlılık ilkesiyle ilgili diğer bir konu "salah" ve "aslah" meselesidir. Düşünürler aslah konusunu gaiyyet ilkesiyle açıklamaya çalışmışlardır. Salah, iyi ve faydalı olma, aslah ise daha iyi ve daha faydalı olma demektir. Böyle bir fiil şu iki nitelikten birini alır: Ya yarar sağlamalı ya da fiil güzel ve doğru olmalıdır. Mutezile'ye göre Allah'ın insanlar için aslahı işlemesi vaciptir. İyilik ve fenalık arasında Allah'ın iyiliği ve mükemmeli yapma zorunluluğu vardır. Hâkim olan Allah hikmeti işler. Allah'ın bütün fiilleri bir gayeye yöneliktir. Bu gaye iyi, doğru veya faydalı olduğuna göre onun bütün fiilleri de iyidir. O fiillerini daima fayda gözeterek yapar, dolayısıyla zararlı olanı veya faydalı olmayana irade etmez. Amaçsız fiil abestir, boştur. Allah kendisine yarar sağlamaktan münezzeh olduğu için fiil başkası içindir. Onun fiillerinin gayesi kullarının iyiliği içindir. Ehl-i Sünnet ise Mutezile'nin bu görüşüne karşı çıkmıştır. Onlara göre Allah salahı yapmaya mecbur değildir. İlahlıkla zorunluluk bağdaşmaz, O dilediğini yapar. Allah salahı yapması zorunlu olsaydı yeryüzünde kötülükle iyilik yan yana bulunmazdı. Yeryüzünde şer, fesat bulunmaması gerekirdi. Dolayısıyla salah ve aslah olarak isimlenen fiiller insan düzeyinde olan işlerdir.¹⁶⁶

Gazali kâinattaki gayelik ve sebepliliği ilâhi hikmet ile açıklar. Hikmet kavramı "ilim ve akılla gerçeği bulma" şeklinde tanımlamaktadır. Hikmet Allah için kullanıldığında ise "eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak" anlamına gelmektedir. Hikmet sebepleri tertip edip müsebbebâta yöneltmektir. Allah hikmetle hükmeder. Allah'ın bu hükmüyle de kaza ve kader belirlenir. Kaza külli sebeplilik düzeni, kader ise bu sebepliliğin belli ölçülerle varlık ve olaylara yöneltilmesidir. Ona göre kaza ve kaderi tespit eden Allah'ın iradesidir. "Gazali, gâiyyet fikriyle ilgili olarak kâinata kötülüğün hangi sebepten ötürü var olduğu hususuna da bir açıklama getirmek istemiş ve âlemdeki kötülüğün ancak zımnında

¹⁶⁵ H. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, s. 265; Kutluer, "Gâiyyet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 295.

¹⁶⁶ Avni İlhan, "Aslah", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 495; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitapevi Yayınları, Konya, 1998, ss. 252-256.

iyilik bulunması durumunda var olabileceğini ileri sürmüştür.” “Kötülüğün var olmasının sebebi zımnindeki iyiliğin ortaya çıkması içindir.” Eğer kötülük kalkarsa iyilik de ortadan kalkmış olacaktır. Gazali âlem hakkında, “Daha iyisi, daha kusursuzu ve daha mükemmeli mümkün değildir” sözüyle tam bir iyimser tavır sergilemiştir.¹⁶⁷

Gayelilik konusunda iki farklı görüş olduğunu görüyoruz. Birincisi kâinata bir açıklama getirmeye çalışırken Tanrı-kâinat ilişkisini çıkış noktası alan idealist yaratıcı görüştür. Yaratılışçı görüş, hayatı zekâ ve şuur sahibi bir yaratıcının kendi koyduğu bir gayeye göre planlayıp hepsinin ayrı ayrı yarattığına inanır. Diğer nedenselliği mutlaklaştırıp, adeta tanrılaştıran materyalist-evrimci görüştür. Evrimci görüş hayatın kaynağını ve türlerin meydana çıkışını hiçbir gaye gütmeyen, tesadüf, şansa göre işleyen tabii elemenin mantığına dayanmaktadır. Yaratılışı inkâr eden evrimci görüşün kâinatı ve hayatın meydana gelişini tesadüf ve şansa bırakması şuur sahibi bir ilk neden gerçeğini kabule yanaşmama psikolojisinin bir ürünüdür. Şunu söylemek gerekir ki şans ve tesadüfte asla bir nedensellikten bahsedilemez. Çünkü böyle bir olayın hiçbir zaman sebebi, sonucu, ne zaman ve nerede ortaya çıkacağı bilinemez. Biz nedensellik sayesinde tabiat ilimlerini, tabiat kanunları ortaya koymaktayız. Dolayısıyla ilimde de tesadüf ve şansa yer olmadığı gayet açıktır. Bazı filozoflar da gayeliliğin, insanın dünya ve obje şuurunda nedenselliğin yerini aldığından yakınmaktadırlar. Ama gayelik asla nedenselliğin bir alternatifi değil, aksine nedenselliği de içine alan en genel determinasyondur. Bu sebeple geleceğin şimdiyi ve önde duran gayenin geride duran nedeni belirlemesi asla söz konusu değildir. Gayelik geleceğe yönelik en genel çerçevede bir plandır.¹⁶⁸

1.3. KUR’AN’DA SEBEPLİLİK VE AMAÇLILIK

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde yeter-neden ilkesinin varlık alanına uygulandığında ortaya çıkan sebebiyet (illiyet) ve amaçlılık (gaiyyet) ilkelerini görebiliyoruz. Sebep ve amaç bildiren ayetleri incelediğimizde evrende sebepsiz ve gayesiz bir şey olmadığını, aynı zamanda varlıklardaki bu sebep ve gayeyi yaratan bir varlığın olduğu sonucunu çıkarırız. Bu ayetler Allah’ın varlığını, birliğini, yani tevhit inancını ve onun her şeyi yarattığını işaret eder. Her şeyin bir sebebi vardır. Bu sebepler zinciri de sonsuza kadar gitmesi mümkün değildir. Akıl bir ilk sebep

¹⁶⁷ Kutluer, “Gâiyyet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, ss. 294, 295; Kutluer, “Hikmet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, s. 504.

¹⁶⁸ H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, ss. 130, 135, 138, 139.

kabul etmek zorundadır. Bu ilk sebep bütün varlıkların var olmalarında ihtiyaç duydukları ilk, kendi zatının gereği olan zorunlu varlıktır. Yine insan çevresine baktığında her şeyin düzenli bir akış içinde seyrettiğini ve bir gayeye yöneldiğini görür. Bütün varlıkların sürekli bir şekilde bir amaca yönelik faaliyetleri kendi kurdukları bir düzenin eseri olamaz.¹⁶⁹

Kur'an'a göre tabiat hem tümel hem de tikel anlamda nedenseldir. Yani yaratmada gai bir sebep vardır hem de tabiatın kendisinde nedensellik vardır. Yaratma Allah katında kalan bir eğlence olmadığına göre, yaratmaya anlam katan Allah dışında bir sebep bulunmalıydı ki bu da insandır. Evrenin niçinliğinin sorusuna cevabı insanın niçinliğinde aranmalıdır. İnsana gösterilen kulluk hedefiyle kâinat bir anlam kazanmıştır. Kur'an'ın tabiata ahlaki açıdan yaklaşıldığını gösterilen bu durum fizik alanı için de geçerlidir. Kur'an'a göre fizik âlemde bir düzen vardır ki bu yaratıcının varlığını gösterir. Bu düzen ise yaratıcı tarafından her şeye bir hareket kanunları ve potansiyel güçlerinin dikte edilmesiyle kurulmuştur. Evrendeki bütün varlıklara kanuniyet yaratılıştan konmuştur. Kur'an âlemde bir nizamdan söz ederken evrende mutlak bir mekanizm olmadığını hatırlatır. Kâinat belli kanunlara göre işlemektedir; fakat bu işleyiş asla Allah'tan bağımsız değildir. Allah dilediği takdirde mevcut düzeni bozmaya güç yetirebilir.¹⁷⁰

Nedenselliğin bir sonucu da insanın evrenin işleyiş tarzını kavramasına imkân vermesidir. Çünkü insan bilgi edinme ve eşyayı algılama gücüne sahip kılınmıştır. Kur'an'ın fizik alanından bahsederken ahlaki ön plana tutup, işleyiş kanunlarından fazla söz etmemesinin sebebi insanın tabiatı, tabiat ve olaylardaki nedenselliği algılama konusundaki bu potansiyel yeterliliğidir. Kur'an'a göre önemli olan pratik yarar olmuştur. Çünkü insanların öncelikle vahye olan ihtiyacı bilginin nasıl elde edileceği değil, nasıl ve ne için kullanılacağı noktasında açığa çıkmaktadır.¹⁷¹

İslam'da gayelik her şeyden önce bütünü gayeliğidir. Bu gayeler bütünü gayeye uygun işleyişe sahip olan insan dışındaki varlık alanı ile gaye koyup gerçekleştiren insanın varlık alanını içine alır. Bu iki varlık alanının farklı mahiyetteki gayelikleri, bütünü gayeliğinin iki ayrı yönünün teşkil eder. Bu ikisinin üstünde Allah'ın tayini ve yönetmesi vardır. Gayelik, Allah'a kulluk yapmak yani Allah'a sevgi ve saygının gerçekleştirilmesidir. Bunun da faili insandır. Dolayısıyla insanın

¹⁶⁹ Şerafeddin Gölcük, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1994, ss. 31, 32.

¹⁷⁰ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması*, Fecr Yayınları, Ankara, 2015, ss. 60, 61.

¹⁷¹ Özsoy, ss. 62, 63.

birbirlerine karşı sevgi ve saygıyla davranması gerekir. Melekler de insana secde etmiş ve insan yeryüzüne halife olarak gönderilmiştir. Diğer varlıklar ise insana musahhar kılınmış, insanın yararlanması ve yüklendiği gayeyi gerçekleştirmesi için bir vasıta olarak verilmiştir.¹⁷²

Kur'an-ı Kerim varlık alanındaki gayeliğin kavranması ve ilahiliğin bir şuur haline gelmesi için çok çeşitli ve her seviyede örnekler üzerinde durur. Bu ayetler insana ürperti verir ve onu tefekküre sürükler.¹⁷³ Ayetlerde kâinatın gereksiz boş yere yaratılmadığına vurgu yapılır.¹⁷⁴ Diğer bir açıdan da ayetlerde âlemin görünüşünde, işleyişinde bir eksiklik ve aksaklık olmadığından söz edilir.¹⁷⁵ Kâinattaki bu düzen ve işleyiş kesinlikle bir yaratıcının var olduğunu, aynı zamanda da onun tek olduğunu insanlara göstermiş olur.

Kâinatın sahip olduğu bu gayelik ve nizam İslam'da hem ulûhiyet hem de vahdaniyetin delili olmuştur. Onun için Kur'an bu konulara özellikle dikkatimizi çekmektedir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."*¹⁷⁶

Diğer bir surede de aynı konular daha ayrıntılı olarak dikkatimizi çekmektedir:

*"Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız. O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır."*¹⁷⁷

İnsana belki bu olaylarla her gün iç içe ve yüz yüze olması, onların sıradan bir olay olarak görmesine sebep olabilir. Ama bu olayların ilmi tasviri yapıldığında, faydası incelendiğinde bunların sıradan ve kendi kendine gerçekleşmesinin mümkün olmadığı anlaşılabacaktır. Bu olaylar Allah'tan başka bir varlığın gerçekleştiremeyeceği

¹⁷² H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, ss. 171, 172.

¹⁷³ H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s. 173.

¹⁷⁴ Enbiya, 21/16, 17.

¹⁷⁵ Mülk, 67/3, 4.

¹⁷⁶ Bakara, 2/164.

¹⁷⁷ Ra'd, 13/2, 3.

başlı başına fevkalade olaylardır.¹⁷⁸ Aynı zamanda bu olayları yaratan da tekdir. Ayette eğer Allah'tan başka bir yaratıcının daha olması halinde kâinattaki bu düzenin olmayacağı ve bu nizamın bozulacağı vurgulanmaktadır. Ayette bu konu şöyle vurgulanır:

*“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”*¹⁷⁹

Ayetler bize Allah'ın yarattığı her şeyin bir amacı ve bir sebebi olduğunu gösterir. Filozof ve kelimacılar hem Allah'ın varlığına delalet eden, insanı düşünmeye sevk eden bu ayetleri incelemiş hem de Allah'ın yarattığı dış dünyaya bakarak Allah'ın varlığına dair bazı deliller ortaya koymuşlardır. Bunlardan birincisi kozmolojik deliller diğeri gaye ve nizam delilidir.¹⁸⁰

Kozmolojik delil “kozmoz”dan, yani “âlem”den tanrının varlığına gitmeye çalışan bir delildir.¹⁸¹ Bu delil tabiatta gözlenen bu düzen esasına dayanır.¹⁸² Kozmolojik delil varlık delilinin aksine bir takım zihni kavram ve kaidelere değil de deney ve tecrübeye, olayların illetlerinin ve mahiyetlerinin araştırılması (istikra, endüksiyon) esasına dayanır. Kozmolojik delilinin dayandığı esas kaide illiyet prensibidir. Varlıkların mutlaka var olduklarını kabul ettikten sonra buradan hareketle en yüksek derecedeki ilk illete yahut müsebbibi olmayan ilk sebebin varlığına ulaşılır ki, bu ilk sebebin sebebi kendiliğindendir ve o da Allah'tır.¹⁸³ Bu delilde daima her şeyin bir sebebi olduğu, bu sebeplerin sonsuza kadar gidemeyeceği kabul edilmiş ve ilk sebep aranmıştır.

Gaye ve nizam delili de illiyet prensibine dayanmaktadır. Kozmolojik delilde ilk sebep fikrine ulaşılmaya çalışılıyordu. Gaye ve nizam delilinde de düzenin ve gayenin sebebi araştırılmaktadır.¹⁸⁴ Bu delile göre evrendeki hiçbir şey gayesiz, abes, boşu boşuna yaratılmamıştır. Her şey bir sebeple var edildiği gibi, belli bir gayeye de yöneltilmiştir. Yani her varlığın var oluşuyla gerçekleştirilmek istenen bir gaye mevcuttur.¹⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de göklerin ve yerin yaradılışı üzerinde düşünen insanların: “Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen batıl şey yaratmaktan

¹⁷⁸ H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s. 175.

¹⁷⁹ Enbiya, 21/22.

¹⁸⁰ Komisyon, İlmihal I, T.D.V. Yayınları, 13. Baskı, Ankara, 2007.

¹⁸¹ M. Aydın, s. 41.

¹⁸² Bekir Topaloğlu, “Allah”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt:2, s. 480.

¹⁸³ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, s. 166.

¹⁸⁴ M. Aydın, s. 63.

¹⁸⁵ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, s. 156.

münezzehsin. Artık bizi cehennem ateşinden koru”¹⁸⁶ diyecekleri ve bu hakikati kavrayacakları bildirilmiştir.

Gaye ve nizam delili şu basamaklardan oluşur: Âleme baktığımızda bir düzen görmekteyiz. Bu düzen belli gayelere hizmet etmekte ve hayatın devamını sağlamaktadır. Bu düzen ve gaye kendi başına ortaya çıkamaz. Varlıklar bu düzen ve gayeyi seçemezler. Bu durumda âlemde bu düzen ve gayeyi veren ilim, kudret ve inayet sahibi bir varlığın bulunması gerekir ki o da Allah’tır.¹⁸⁷

Yine yüce Allah amaçlılık (gaiyet) ilkesinin mevcut olduğu ayetlerde varlıkların, özellikle insanın niçin yaratıldığını, bu dünyaya neden geldiğini yani yaratılma amaçlarını bizlere haber vermiştir.

Sebebiyet (illiyet) ilkesinin mevcut olduğu ayetlerde ise peygamberler ve kitapların gönderilme sebeplerinden, toplumların helak sebeplerinden bahsedilmiştir. Bu dünyada olan olayların mutlaka bir sebebi olduğunu, sebepsiz bir şey olmadığını ve insanların bu sebepler dairesinde hayatlarını sürdürmesi gerektiği anlatılmıştır.

Kur’an’da yeter-neden ilkesi ile ilgili ayetlere geçmeden önce kısaca “sünnetullah” kavramının açıklanmasının konumuz açısından faydalı olacaktır. Çünkü “sünnetullah” sebeplilik ilkesiyle ilgili bir terimdir. Bu terimi anladığımız takdirde Kur’an’daki sebeplilik ve amaçlılık ile ilgili ayetleri daha doğru yorumlayabiliriz.

“Sünnetullah”, sünnet ile lafza-i celalin birleşmesiyle oluşan bir tabirdir. “Sünnetullah” teribini oluşturan sünnet ve Allah kelimeleri dönemin Arapları tarafından kullanılan ve bilinen iki kelimedir. Fakat “sünnetullah” şeklinde bir isim tamlamasıyla bir araya gelmesi Kur’an’a has bir durumdur.¹⁸⁸ Anlamı “Allah’ın yasaları, Allah’ın kanunları” demektir.

Arapçada “s-n-n” fiilinden türeyen “sünnet” kelimesi sözlükte yüz, yüzün görünen yeri yahut dairesi, siret, tarikat, tabiat, cibillet, şariat gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁹ Sünnetin fiil formu (senne) için temel anlam olarak “bir şeyi adet olarak ihdas etmek, örnek olarak ortaya koymak” anlamındadır. Kur’an öncesi ve ilk İslami devirde sünnet kelimesi iyi ve kötü ayırım yapmadan ortaya çıkan her yeni davranış için kullanılmıştır. Fakat “sünnet” kelimesi Hz. Peygamber’in davranışlarını ifade eden teknik bir anlam kazanmasından sonra, yeni ortaya çıkmış kötü davranışlar için “bidat” kelimesi kullanılmıştır. Yine “s-n-n” kelime grubunun temel

¹⁸⁶ Al-i İmran, 3/191.

¹⁸⁷ M. Aydın, ss. 62, 63.

¹⁸⁸ Özsoy, s. 37.

¹⁸⁹ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid, Bahar Yayınları*, İstanbul, 1982, s. 788.

anlamı dökmek-akıtmaktır. Bu anlamıyla ilişkili olarak sünnet kelimesi “siret-gidişat” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca “s-n-n” fiilinin dökmek, yontmak, sivriltmek, sürtmek gibi anlamlara gelen türevlerinde de bu sürekliliği görmek mümkündür. Fahrettin Razi de “senn” fiilinin anlamıyla bir davranışı (sünnet) düzenli ve sürekli yapmak arasındaki süreklilik ve düzenlilik ilgilerine dikkat çekmiştir.¹⁹⁰

“Sünnet”; orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimidir. Arab’ın sünnet kelimesinden anladığı bu mana, aynı zamanda sünnetin Kur’an’da hangi manada kullanıldığını gösterir. Kur’an ilk planda o dönemin insanına hitap ettiği ve insanların mesajı anlaması için toplumun kelimeye yüklediği manayı esas almak durumundaydı. Dolayısıyla ilk defa Kur’an tarafından kullanılan “sünnetullah” tabirini insanlar yadırgamamış, sünnet kelimesinin çağrıştırdığı anlamı Allah’a izafe ederek “sünnetullah” tabirini anlamışlardır. O zaman “Sünnetullah”, Allah’ın başlangıçtan beri devam eden ve devam edecek olan kendine has, değişmeyen davranış tarzı diyebiliriz.¹⁹¹

“Sünnetullah”, Allah’ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur’an terimidir. Kur’an’da sünnet kelimesindeki “sürekli, düzenli ve özgün uygulama” anlamı Allah’a nispet edilmek suretiyle Allah’ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğu işaret edilmiştir.¹⁹² Sünnetullah, insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah’ın onlara karşı takip ettiği yol olduğunu söyleyebiliriz. Bu, insanoğlunun uyduğu ve uymak zorunda olduğu evrensel bir yasadır.¹⁹³

Kur’an’da, “Sünnetullah” tabiri ilâhî kanun anlamında kullanılmaktadır. Meselâ: “(Biz bunu) senden evvel gönderdiğimiz peygamberler için de sünnet (kanun) yapmışızdır. Sen bizim sünnetimizde hiç bir değişiklik bulamazsın”¹⁹⁴ buyrulmuştur. Bir başka ayette; “Allah’ın bundan önce geçenler hakkındaki kanunu ki, Allah’ın kanununu değiştiremezsin”¹⁹⁵ buyrulur. Burada geçen “sünnetullah” kelimesinin ilâhî kanun anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁶

Evrende geçerli olan bu Allah’ın koyduğu kanunlar süreklilik arz eder ve değişmez. Mesela suyun kaynaması için suyun ısısının 100 derece olması gerekir.

¹⁹⁰ Özsoy, ss. 40-42.

¹⁹¹ Özsoy, s. 43.

¹⁹² İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, s. 159.

¹⁹³ Abdülbaki Güneş, Kur’an’da Sünnetullah ve Toplamların Çöküş Nedenleri, *Din bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak/Şubat/Mart 2005, s. 64.

¹⁹⁴ İsra, 17/77.

¹⁹⁵ Ahzâb, 33/62,

¹⁹⁶ (Komisyon), *Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, T.D.V.Yayınları, Ankara, 2010, s. 425; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, Sadeleştirilenler (İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel), Cilt: 6, s. 339.

Allah'ın koyduğu bu kanun her zaman ve zeminde değişmez. Tabiattaki bu olaylar Allah'ın koyduğu bu kanunlar ölçüsünde gerçekleşir. Sünnetullah, hikmet-i ilahi gereği önce sebep ve devamında sonucun yaratılmasıyla meydana gelir.¹⁹⁷ Eğer bu ilahi kanunlar süreklilik arz etmeseydi o zaman Kur'an'da anlatılan Allah ve peygamberi inkâr eden kişi ve kavimlerin kıssalarının anlatılması ve bu kıssalardan ibret alınması istenmesinin anlamı kalmazdı.¹⁹⁸

Ayetlerden sünnetullahın değişmeyeceği vurgulandığı halde¹⁹⁹ bu husus bazen tartışma konusu olmuştur. Bunun sebebi sünnetullahın tabiat kanunları olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın sünnetullahın değişmeyeceğini vurgulamasının sebeplerinden birisi insanlardaki kendilerine ayrıcalık tanınacağı beklentisi içinde olmasıdır. Sünnetullahın evrensel olması bize gösteriyor ki Allah kimsenin hatırı için objektifliğini, davranış tarzını değiştirmeyeceğidir.²⁰⁰

Kur'an bize sünnetullahın değişmeyeceğinden söz ederken başka ayetlerde Allah'ın dua edenlerin dualarına karşılık vereceğinden, inananlara yardım edeceğinden ve inkârcıları yok edeceğinden söz eder. Fakat Kur'an'a Allah'ın duaları kabul etme vaadi her istenenin yapılması anlamına gelmemelidir. Allah'ın sünnetullahı aykırı davranması beklenemez. Mesela tufan başladığında Hz. Nuh'un iman etmeyen oğlunun tufandan kurtulması için duasının²⁰¹ kabul edilmemesi buna örnek olarak verilebilir. Buna karşılık ayetlerde müminlere sabretmeleri telkin edilmekte; kendilerine ayrıcalık tanınmasını beklememeleri öğretilmektedir. Yine birçok ayette Allah'ın inananlara yardım edeceği vaadi vardır. Fakat ayetleri Kur'an'ın bütünlüğünden uzak olarak değerlendirildiğinde kullarına farklı davranan bir Allah telakkisinin doğmasına, dolayısıyla inananlara da yersiz bir gevşekliğe iteceği açıktır. Kur'an'ın göre dünya hayatıyla ilgili temel öğretilerinden birisi nesnel gerçeklikler karşısında bütün insanların eşit olduğudur. Kur'an dünya hayatında başarılı olmak için fiziksel donanımın yanında inanç ve moral gücü de rasyonel birer etken olarak verir. Başarıyı yakalayabilmek için bazı şartların oluşması gerekir. Bu şartlar oluşmadan haklı bile olunmuş olsa başarı elde edilemez. Başarılı olmak için gereken şartlar yerine getirilmedikçe, sadece haklı olmak yeterli değildir. Uhud savaşı bu gerçeği Müslümanlara öğreten bir tecrübe olmuştur.²⁰²

¹⁹⁷ Komisyon (Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrırcı, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B.Yayınları, Ankara, 2006, Cilt: 1, s. 676.

¹⁹⁸ Güneş, s. 64.

¹⁹⁹ Fâtır, 35/43.

²⁰⁰ Özsoy, s. 122.

²⁰¹ Hud, 11/45.

²⁰² Özsoy, ss. 123, 124.

Sünnetullahın evrenselliği ile ilgili tartışmalardan birisi de toplumların helak olmasıdır. Yine Kur'an sünnetullah gereği peygamberlerine karşı çıkan kavimlerin helaklerinden söz ederken diğer taraftan Peygamber'in muhataplarının bütün azgınlıklarına rağmen benzer şekilde afete uğramamış olmaları Hz. Peygamber'le helak sünnetinin değiştiği yorumları yapılmasına sebep olmuştur. Fakat azap ile anlaşılan sadece yok oluş değildir. Mekke'nin fethiyle müşrik toplumunun ortadan kalkması Kur'an'ın helak kavramının dışında değerlendirilemez. Çünkü helak kesintisiz bir süreçtir. Aynı zamanda her doğal afeti ilahi bir ceza olarak da görmek Kur'an açısından doğru bir yaklaşım olamaz.²⁰³

Sünnetullah, hem tabi varlıklarda hem de olaylarda geçerli ilahi kanunlardır. Her iki konuda da bu kanunlar düzenli bir şekilde işlemektedir. Fertlerin yaşaması ve ölümü için Allah'ın koyduğu biyolojik kanunlar bulunduğu gibi toplumların yaşaması ve helâki için de sosyal kanunlar vardır. Bunlar birbiriyle ilişki içindedir. Sosyal kanunlara uyulmazsa tabiat kanunları devreye girer ve kavimlerin helakine sebep olur.²⁰⁴

Sünnetullah, insanların fiileri neticesinde Allah'ın onlara karşı izlediği yol olarak da tarif edilebilir. Bu, insanoğlunun tâbi olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasadır.²⁰⁵ Sonuç olarak bu tabir Kur'an'da, kısaca "Allah'ın, tabii veya sosyal bakımdan kâinatı yönetme yasası ve yöntemi" anlamında kullanıldığı söylenebilir.²⁰⁶

Sünnetullahın Kur'an'daki kullanımı ve ilk dönemlerdeki anlayışı ile bugün ulaştığı anlam zenginliğine bakarsak bir anlam kayması olduğunu görürüz. Bazı sebeplerden dolayı "Sünnetullah" tabiri zamanla tabiat kanunları olarak kullanılmaya başlamıştır. Sünnetullahda bir kanuniyet fikri olsa da bu kanuniyetin konusu olarak fizik kanunu akla getirmek bir zorlamadır. Anlam kaymasının bir sebebi "adetullah" kelimesinin "sünnetullah" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmasıdır. Müslümanlar felsefi tartışmalar İslam dünyasına girmesiyle ithal edilen problemlere ait kavramları kendi dillerine uyarlama gereği duymuşlardır. Bu problemlerin başında âlemin işleyişi ile ilgili tartışmalar, mucizenin imkânı gibi tartışmalar geliyordu. Bütün bu tartışmalarda olaylar arasındaki nedenselliği ifade etmek için, "olağan, olagelen, alışılmış, normal" gibi anlamlara gelen "âdet" kelimesi kullanılmıştır. "Âdet" kelimesi tabiat kanunları, fizik kanunları anlamında kullanılmıştır. Özellikle Gazali ve sonrası

²⁰³ Özsoy, ss. 125, 126.

²⁰⁴ Çelebi, "Sünnetullah", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt:38, s. 159.

²⁰⁵ Abdülbaki Güneş, Kur'an'da Sünnetullah ve Toplamların Çöküş Nedenleri, *Din bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak/Şubat/Mart 2005, s. 64.

²⁰⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 1, s. 676.

dönemde “adetullah”ın tam anlamıyla “sünnetullah”ın eş anlamlısı olarak kullanıldığını görüyoruz. Yine 19.yüzyılın sonlarına doğru Müslümanların pozitivizmle tanışmasıyla “sünnetullah” kelimesi yeniden güncellik kazanmıştır. Bu dönemde ortaya atılan evrenin bir takım kanunlara göre işlediği fikrine karşı değişmezliği vurgulanan bir kanuniyetten söz eden bu terim tabiat kanunları anlamında kavramlaştırılmıştır. 20.yüzyılda da bu terim düşünce hayatındaki değişmelere bağlı olarak fizik alanından çok sosyal alanda geçerli bir kanuniyeti ifade etmiştir.²⁰⁷

Görüldüğü gibi Allah’ın yarattığı her varlığın bir gayesi vardır. Varlıklar bu gayelerini gerçekleştirdikleri içindir ki evrende büyük bir uyum ve nizam bulunmaktadır. Yine evrende olan olayların mutlaka bir sebebi vardır. Allah sebepsiz bir şey yaratmamıştır. Kâinat Allah’ın koymuş olduğu, değişmeyen, adını “sünnetullah” dediğimiz ilahi kanunlar çerçevesinde devam etmektedir. Şimdi ise öncelikle Kur’an’daki sebeplilik bildiren ayetleri, daha sonra da amaçlılık bildiren ayetleri inceleyeceğiz.

²⁰⁷ Özsoy, ss. 51-54.

İKİNCİ BÖLÜM

SEBEPLİLİK İLKESİ İLE İLGİLİ AYETLER VE TAHLİLLERİ

Kur'an'da sebeplilik bildiren birçok ayet mevcuttur. Ayetlerde, meydana gelen olayların bazen tek sebepli, bazen de çok sebepli olduğunu görüyoruz. Bu bölümde önceliğimiz ayetlerin ayrıntılı tefsirinden ziyade ayetlerdeki sebepleri tespit edip incelemek olacaktır.

2.1. YANILGININ SEBEPLERİ

Kur'an-ı Kerim'de insanın yanılığa düşmesinin sebeplerinden bahsedilmiştir. Ayetleri incelediğimiz zaman bu yanılmanın en önemli sebebinin yanlış bilgidir. Yanlış bilgi yanılmanın yakın sebebidir. Aşağıda vereceğimiz sebepler ise yanlış bilginin yakın sebepleri, fakat yanılmanın da uzak sebepleridir. Aşağıdaki şu durumlardan dolayı elde edilen bilgilerin yanlış olma ihtimali yüksektir:

2.1.1. Önyargılı Olmak (zanna tabi olmak)

İnsanların elde ettiği bilgilerin yanıltıcı olmasının en önemli bir nedeni zandır. Yüce Allah şu ayette insanların çoğunun bu hataya düştüğü, hakkı, gerçeği bırakıp zannın peşinden gittiklerini bildirmiştir:

*“Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”*²⁰⁸

“Zan”, doğruluğu kesin olmayan kuşkulu bilgi, kesin bir delile dayanmayan görüş anlamında bir kelimedir. Hak kesin bilgiyi ifade ederken zan ise şüpheli bilgidir.²⁰⁹ Zanna en yakın kavram şektir. Zan doğruluğu ile yanlışlığı eşit olan, biri diğerine tercih edilen görüş olarak da tarif edilebilir. Zan, ikisi de ihtimal dâhilinde görülen iki hükümden birisini doğruya yakın kabul etmektir.²¹⁰ İman konusunda ise asla zan ile hareket edilemez. İşte müşriklerin birçoğu düşünce ve fiillerinde hakkı takip etmezler. Onlar nefislerindeki zan ve tahmine göre hareket ederler. Onlar hakkı kendi algıladıkları gibi sanmışlar, hayalleri ve tahminleriyle hareket ederek dogmatik

²⁰⁸ Yunus, 10/36.

²⁰⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 101.

²¹⁰ Mustafa Çağrı, “Zan”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt: 44, s. 121.

bir tutum içine girmişlerdir. Zan, her ne kadar mükemmel şekilde ifade edilirse edilsin hakkın yerini tutamaz. Hakkın sağladığı faydayı sağlayamaz. Çünkü gerçeği ifade etmez. Zan, hakkı batıl, batılı da hak, hayrı şer, şerri de hayır gösterir. Ama şu da bir gerçektir ki zan hiçbir zaman hakkı yok edip değiştiremez.²¹¹

“Zan hiçbir şekilde hakkın yerini tutamaz” ayeti aynı zamanda evrensel bir kuralı bize hatırlatır. Müslümanların bu kurala uyarak hayatlarında doğru olmayan her türlü uydurma ve gerçekdışı bilgilerden, hurafelerden uzak durulması ve gerçeğin peşinden gitmesi gerekmektedir.²¹²

Yine şu ayette de zandan sakınılması gerektiği, bundan dolayı da günaha girileceği bildirilmiştir: *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır...”*²¹³

Zan, gerçeklik ihtimali olmakla birlikte kesin bir delile dayanmayan şüpheli bilgidir. Bundan dolayı hakkında kesin bir bilgi bilmediğimiz bir kişi veya olay hakkında tahmini olarak hüküm vermek doğru değildir. Zannın yanlış olma olasılığı yüksektir. Zan asla bilgi ve dayanak olarak kullanılmaz. Çünkü kişi hakkındaki kesin olmayan zanna dayalı delillerin birçoğunun beklentilerin aksine yanlış olduğu görülmüştür.²¹⁴

2.1.2. Çoğunluğa ve Atalara Körü Körüne Uymak (taklit)

Kur'an'a göre yanlış bilginin diğer bir sebebi ise atalara körü körüne uymaktır. Yani atalarından öğrendikleri bilgilerin doğruluğunu, yanlışlığını araştırmadan onlara inanmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu durumla ilgili şöyle buyrulmuştur:

*“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde, ‘Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!’ derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”*²¹⁵

İnkârcılara pek çok bilgi verilip pek çok delil gösterilmiş ve onlara “Allah’ın indirdiğine uyun” denmiş. Fakat inkârcılar atalarının dediklerine uymuşlar ve onların yolundan gitmişlerdir. Kur'an’da, inkârcıların takındığı bu yanlış tutum karşısında

²¹¹ Yazır, Cilt: 4, s. 488.

²¹² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 101.

²¹³ Hucurat, 49/12.

²¹⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 96.

²¹⁵ Bakara, 1/170.

cevap olarak onlara “Ya atalarının akıllı bir şeye ermemiş doğru yolu bulamamışlarsa” buyrulularak karşılık verilmiştir.²¹⁶

Gerçeğin ölçüsü asla eski veya yeni olması değildir. Hakkın ölçüsü Allah’ın emri olması ve sağlam bir delile dayanmasıdır. Doğru bir bilgiye, sağlam bir delile dayanmadan yapılan taklit tutuculuktur. Kesin bir delile dayanmadan, doğruluğu veya yanlışlığı hakkında kesin bir bilgi olmadan şüpheli hususlarda yapılan taklit din hakkında yasaklanmıştır.²¹⁷

Bu ayet bize bilgide ve yaşayış hususunda doğruya ulaşmada iki etkenin rol oynadığından bahseder. Bunlardan birincisi akıl diğeri ise hidayettir. Yüce Allah indirdiği kitaplarla, gönderdiği peygamberlerle insanlara doğru bilgileri, delilleri ve hakikatleri göstermiştir. Bir de Rabbimiz insanlara diğeri varlıklarda olmayan akıl vermiştir. Bu akıl insanlara hakikatleri anlamasını sağlamıştır. Akıllı kullanmak insandan, hidayet vermek ise Allah’tandır. Ayette bahsedilen inkârcılar ise taklitçiliğe saplanarak akıl ve hidayet yolundan mahrum kalmışlardır. Çünkü onlar Allah’ın kendilerine verdiği en büyük nimet olan akıllı düzgün bir şekilde kullanmadan taassupla atalarının yoluna uymuşlar ve kendi elleriyle hidayetten nasiplenmeyi ortadan kaldırmışlardır.²¹⁸

2.1.3. Bilmediğin Şeyin Peşine Düşmek

Yanlış düşmenin bir nedeni de kesin olarak bilmediğin, sağlıklı bir bilgi olduğunu kesin tespit etmediğin şeylerin ardına düşmektir. Kur’an’da bu konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur:

*“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”*²¹⁹

Ayette insanın bilmediği bir konuda söz söylemesi, hüküm vermesi, bilgisizce davranması, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında ileri-geri konuşması doğru olmadığı bildirilmiştir. Kesin bilgi sahibi olmadan yapılan şeyler sonucunda insanlara maddi ve manevi zararlara uğratabilir. İslam dininde başkalarına maddi veya manevi şekilde zarar verecek şekilde bilgisizce konuşup hareket etmek yasaklanmıştır.²²⁰

Görmediği halde gördüm; işitmediğin halde işittim; bilmediğin halde bildim diyen kişiye Allah bunların hepsini soracaktır. Şüphesiz insan kıyamet gününde

²¹⁶ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 1, s. 255.

²¹⁷ Yazır, Cilt: 1, s. 483.

²¹⁸ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 1, s. 255.

²¹⁹ İsra, 17/36.

²²⁰ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 481.

duyu organlarından yani kulağından, gözünden, kalbinden ve azalarının yaptıklarından sorumlu olacaktır.²²¹O zaman insan öncelikle bir kişi veya olay hakkında hüküm vereceği zaman ciddi bir şekilde araştırma yapması ondan sonra kesin bir hüküm vermesi gerekir ki bu Kur'an'ın bir çağırısı gereğidir.²²²

“Bilmediğin şeyin ardına düşme” ayetinin anlamı çok geniştir. Çünkü insanın bilgisizce hareket etmesi demek onun zan ve tahminle hareket etmesi demektir ki bu insanı yanlışla sürükleyen bir durumdur. Bu emir, Müslüman'ın hayatının ahlâki, hukuki, siyasi ve idari gibi tüm yönlerini kapsar. Kur'an'ın bu emrine uyulduğu takdirde insan birçok alanda zannın ve tahminin bize düşüreceği kötü durumlardan korunmuş olacaktır.²²³

2.2. KUR'AN-I KERİM'İN GÖNDERİLME SEBEPLERİ

Daha önce söylediğimiz gibi insan yaratılanların en şerefli, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Allah insanı bir takım meleke ve kabiliyetlerle donatmış, yeryüzünü ıslah ve imar görevi vermiştir. İnsan akılını ve elini kullanarak medeniyetler kurmuştur. Fakat bu meleke ve kabiliyetler sınırlıdır. İnsan hakikat konusunda bir dereceye kadar bazı bilgiler öğrenebilir, keşiflerde, icatlarda bulunabilir. Mesela insan akılla Allah'ın varlığını bulabilir. Fakat Allah'ın sıfatlarını, ona yaklaşmanın yollarını, Allah'ın emir ve yasaklarını, Allah'a nasıl ibadet edileceğini, öldükten sonraki hayatı gibi konuları bilmesi mümkün değildir. İşte insanoğlu bütün bu bilgileri Allah'ın göndermiş olduğu ilahi kitapları sayesinde öğrenebiliyor.²²⁴

İnsanın bu ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah, kuluna lütuf ve ikram olarak peygamberleri aracılığıyla kitaplar indirmiş ve yol göstermiştir. İlahi kitaplar indirildiği ümmet için Allah'ın hükümlerini açıklandığı ilk kaynaktır. Dinin inanç esasları, ameli ve ahlaki hükümleri, farz ve haram olan fiiller kitap ile belirlenir.²²⁵

Kur'an-ı Kerim'in indirilme sebeplerini ayetler ışığında şu başlıklar altında toplayabiliriz:

²²¹ Sabuni, 3/378.

²²² Seyyid Kutub, *Fizila'l Kur'an*, çev. Salih Uçan ve Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, Cilt: 7, s. 40.

²²³ Ebu'l Al'a Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, Çev (Komisyon), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991, C. 3, s. 110.

²²⁴ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, ss. 323-324.

²²⁵ (Komisyon), İlmihal I, s. 100.

2.2.1. Allah'ın Varlığı ve Birliğini Bildirme

Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde Allah'tan başka ilah olmadığından, Allah'ın tek olduğundan yani tevhit ilkesinden bahsedilmiştir ki dinin de özü budur.²²⁶ İşte Kur'an'ın indiriliş sebeplerinin en başta geleni insanlara tevhit inancının öğrenmesini sağlamaktır. Konumuzla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurur:

*“İşte bu (Kur'an), kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.”*²²⁷

Yüce Allah bu ayetinde ilahi kitapların ve özellikle Kur'an'ın niçin indirildiğini bize haber verir. Kur'an, öncelikle insanların Allah'ın var ve bir olduğunu, ondan başka ilah olmadığını anlamaları için indirilmiştir. Kur'an Allah'ın azabına karşı insanları uyarmış ve akliselim sahiplerinin düşünüp öğüt almalarını istemiştir.²²⁸

Kur'an insanlar için mükemmel bir nasihattir. Kur'an, insanlar açık ve kesin delillerle Allah'ın bir ve tek olduğunu, ondan başka ilah olmadığını, Allah'ın kimseye muhtaç olmadığını iyice anlamaları ve akl-i selim sahipleri de bu Kur'an'dan öğüt almaları için indirilmiştir.²²⁹

2.2.2. Düşünüp Öğüt Almak

Kur'an'ın gönderilme sebeplerinden birisi insanlara öğüt vermektir.²³⁰ Taha suresinde konumuzla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur:

*“(Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.”*²³¹ buyrulmuştur.

Hz. Muhammed insanlara Allah'tan aldığı emir doğrultusunda dini tebliğ etmeye başlamış, insanlara gerçekleri, doğru inancı anlatmaya başlamış. Fakat birçok hemşehrîsi ona karşı çıkmış, putlara tapmakta ısrar etmişlerdir. Bu durum Hz. Muhammed'in canını çok sıkıyordu. İşte bu ayet Hz. Muhammed'e teselli vermekte, Kur'an'ın insanlar için bir öğüt olduğu, bu öğüten de ancak Allah'tan korkanların yararlanacağını haber vermektedir.²³²

²²⁶ Bakara, 2/163, 263; Al-i İmran, 3/62, 64; Nisa, 4/171; Maide, 5/73; İhlâs, 112/1.

²²⁷ İbrahim, 14/52.

²²⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 327.

²²⁹ Sabuni, Cilt: 3, ss. 262-263.

²³⁰ İbrahim, 14/52; Kaf, 50/45; Kamer, 54/17.

²³¹ Taha, 20/2, 3.

²³² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 625.

Başka bir rivayette ise Hz. Muhammed kendisine ayet inince arkadaşlarıyla namaz kılmış ve namazı biraz uzatmış. Bunu gören Kureyşliler Kur'an Hz Muhammed'e sıkıntı çeksin diye indirilmiş demeye başladılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Rabbimiz ayette onun ancak Allah'tan korkan ve azabından çekinenler için bir öğüt ve hatırlatma olsun diye indirildiğini haber vermiştir.²³³ Kur'an'ın vahyolunmasının nedeni, Hz Muhammed'e bir sıkıntı vermek değildir. Hz Muhammed'in görevi tebliğdir. İnsanlara baskı yaparak zorla imanı kalplerine sokmak değildir. Zira hidayeti verecek olan Allah'tır. Kur'an'ın tek gönderiliş amacı Allah'tan korkanlar için bir öğüt olmaktır.²³⁴ O zaman insanların görevi onu okuyup anlamaları, ayetleri üzerinde düşünmeleri ve bunun sonucunda da doğru bir inanca ulaşip doğru işler yapmalarıdır.²³⁵

Yine şu ayette Kur'an'ın gönderiliş amacının insanların ayetler üzerinde düşünüp ibret almaları gerektiğinden bahsedilmiştir:

*"(Resulüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, ayetlerini düşünsünler ve aklını kullananlar öğüt alsınlar diye indirdik."*²³⁶

Başka bir ayette de Rabbimiz Kur'an'ın üzerinde düşünülüp doğru bir şekilde anlaşılması konusunda şöyle buyurmuştur: *"Hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."*²³⁷

Ayetlerde akıl sahiplerinin Kur'an üzerinde düşünmeleri ve öğüt almaları istenmektedir. Akl-ı selim olanlar onun sırlarını ve hikmetlerini tefekkür etmeleri, ondaki dünyevi ve dini yararları öğrenip faydalanmaları gerekmektedir.²³⁸

Müşrik ve münafıklar Kur'an'ın uydurulmuş olduğunu iddia ediyorlardı. Kur'an bu konuda müşriklere meydan okumuş ve bu şekilde uydurma bir iddiası olanlardan eğer samimi iseler ona benzer bir kitap, ya da onun surelerine benzer bir sure getirmeleri istenmiştir.²³⁹ Eğer bu Kur'an, müşrik ve münafıkların iddia ettiği gibi uydurulmuş olsaydı, onun haberleri, nazımları ve manalarında büyük bir çelişki bulurlardı. Fakat o bundan münezzektir. Haberleri doğru, nazmı belîğ, manaları açıktır. Bütün bunlar gösteriyor ki söz konusu bu kitap Yüce Allah tarafından indirilmiştir.²⁴⁰

²³³ Sabuni, c. 4, s. 17.

²³⁴ Mevdudi, Cilt: 3, s. 239.

²³⁵ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, s. 578.

²³⁶ Sa'd, 38/29.

²³⁷ Nisa, 4/82.

²³⁸ Sabuni, Cilt: 5, s. 295.

²³⁹ Bakara, 2/23; Yunus, 10/38.

²⁴⁰ Sabuni, Cilt: 1, s. 553.

2.2.3. Mazeret Sunmamaları

Kur'an'ın indiriliş sebeplerinden birisi insanların mazeret sunmalarına mani olmaktır. Allah Kur'an'ı, müşriklerin “bize Yahudi ve Hristiyanlar gibi kitap gelmedi, eğer gelseydi biz onlardan daha doğru olurduk” diyerek bir mazeret uydurmalarına mani olmak için indirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

*“Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hristiyanlara) indirildi. Biz onların okumalarından habersiz idik” demeyesiniz yahut “Eğer bize kitap indirilseydi biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk” demeyesiniz, diye bu Kur'an'ı indirdik...”*²⁴¹

İşte Yüce Allah ayetin devamında “İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet geldi.” buyurarak müşriklerin hem dünyada hem de ahirette böyle bir bahanenin arkasına sığınmalarının önüne geçmiştir. Yine buna rağmen Kur'an'ı inkâr edip ondan yüz çevirirlerse büyük bir cezayı hak edecekleri bildirilmiştir.²⁴²

Bir kutsal kitabın inişini duyduktan sonra artık toplumların o kitabın hükümlerini öğrenmesi gerekir. En azından toplum içindeki bazı kişiler onun hükümlerini ve evrensel mesajlarını öğrendikten sonra toplumun diğer üyelerine bunu sözlü veya yazılı olarak öğretebilirler. Müşrikler de Yahudi ve Hristiyanların kitapları olduklarını bildikleri halde onların hükümlerinden habersizdiler. Belki o devirde okuma-yazma oranının düşük olması, eğitim olmaması onlar için bir mazeret sayılabilirdi. İşte müşriklerin kıyamet gününde böyle bir bahaneye sığınmamaları için rahmet ve hidayet kaynağı, insanlar için bir rehber olan Kur'an-ı Kerim indirildi. Ayrıca Kur'an'ın hükümleri sadece belli bir topluma değil ahirete kadar bütün insanlar için geçerlidir. Böylelikle Kur'an'ı işittikten sonra onu öğrenmekle uğraşmayıp daha sonra bilmiyorduk diye mazeret ileri sürülmesinin önüne geçilmiştir.²⁴³

2.2.4. Cennetle Müjdelemek ve Allah'ın Azabıyla Uyarmak

Kur'an'ın indiriliş sebeplerinden bir tanesi de insanları cennetle müjdelemek ve Allah'ın azabına karşı uyarmaktır. Kehf suresinde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

²⁴¹ Enam, 6/156-157.

²⁴² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 491.

²⁴³ Yazır, Cilt: 3, ss. 551, 552.

*“Hamdolsun Allah'a ki, O, (insanları) kendi tarafından çetin bir azap ile ikaz etmek, iyi iş ve davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için, içinde ebedî kalacakları (cennette) güzel bir ecir bulunduğunu müjdelemek ve ‘Allah evlât edindi’ diyenleri de uyarmak için kuluna (Muhammed'e), kendisinde hiçbir (tezat ve) eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitab'ı indirdi.”*²⁴⁴

Bu ayette Kur'an-ı Kerim'in indirilmesinin sebebi gayet açıktır. Bu kitap Allah'a inanan, onun emirlerini yapıp yasaklarından kaçınan müminler için bunun karşılığında bir mükâfatın olacağını müjdeler. O, müminleri devamlı kalacağı cennetle müjdeler. Bunun yanı sıra Kur'an Allah'a ortak koşan ve Allah'ı inkâr edenleri ise Allah'tan gelecek azap ile uyarır, inkârcılara devamlı kalacakları cehennem azabını hatırlatır.²⁴⁵

Yasin suresinin 70. ayetinde yüce Allah bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

*“(Aklen ve fikren) diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki o sözün (azabın) gerçekleşmesi için Kur'an'ı indirdik.”*²⁴⁶

Kur'an'ın indiriliş amacından bahseden bu ayetten iki sonuç çıkarılabilir. Aklını kullananlar Kur'an'dan gerekli uyarıyı alabilecekler, fakat aklını kullanmadan inkârcılığa sapanlar ise artık bahaneleri kalmayacağı için azaba müstahak olacaklardır.²⁴⁷

2.2.5. Kur'an İle Hükmedilmesi

Kur'an-ı Kerim'in gönderilme sebeplerinden birisi insanlar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmaktır. Çünkü insanların birçok konuda ayrılığa düşmeleri aşîkârdır. İnsanların ayrılığa düştüğü durumlarda bu sorunları çözecek, herkesin kabul edeceği bir belgenin, bir ölçünün olması gerekir. İnsanların hayatları boyunca onlara her an rehberlik yapan, evrensel ilkeleri, geniş kapsamlı hükümleri ihtiva eden bir ölçünün bulunması aklın kabul edeceği hususlardandır.²⁴⁸ Yüce Rabbimiz konuyla ilgili olarak Ayet-i kerimelerde şöyle buyrulmuştur:

²⁴⁴ Kehf, 18/1-4.

²⁴⁵ Kutub, Cilt: 7, s. 91; Yazır, Cilt: 5, s. 340.

²⁴⁶ Yasin, 36/70.

²⁴⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 510.

²⁴⁸ Gölcük, s. 99.

*“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi...”*²⁴⁹

*“Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab’ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!”*²⁵⁰

Ayetlerden anladığımıza göre Kur’an, insanlar arasında hükmetmek için hakkı gösteren bir esastır. Hz. Peygamber bu esaslara göre insanlar arasında hükmetmiştir. Peygamberler dâhil, insanların bilgilerinin yeterli olmadığından insanlar Allah’ın bildirdikleri gerçeklere, doğru hükümlere muhtaçtırlar. Yüce Allah vahiy yoluyla hükümleri Hz. Muhammed’e bildirmiş, Hz. Muhammed de Allah’ın gönderdiği bu hükümleri anlamış, açıklamış ve yeri geldiğinde ise uygulamıştır.²⁵¹

Yüce Allah başka bir ayette Kur’an’ın indiriliş sebeplerinden birisini şöyle açıklamıştır:

*“Biz bu Kitab’ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik.”*²⁵²

Kur’an’ın indiriliş sebebi ayette belirtildiği gibi sadece insanlar arasındaki ihtilafları çözmek değilse de bu konunun öneminden dolayı ayette buna vurgu yapıldığını görmekteyiz. Yine bu kitap bütün insanlar için bir rahmet ve hidayet kaynağıdır. Fakat ayette de belirtildiği gibi inkârcılar pratikte Kur’an’ın bu özelliğinden yararlanmayacağı için Kur’an sadece inananlara bir rahmet ve rehber olacaktır.²⁵³

2.3. KUR’AN’IN AYET AYET İNDİRİLMESİNİN SEBEPLERİ

Rabbimiz Kur’an’ın ayet ayet indiriliş sebebi ile ilgili şöyle buyurmuştur:

*“İnkâr edenler, ‘Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!’ dediler. Biz Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.”*²⁵⁴

Kur’an-ı Kerim toptan bir defada değil de yirmi üç yıl sene zarfında ayet ayet, indirmiştir. Bunda öncelikle Hz. Muhammed’in gelen ayetleri ezberlemesi, hafızasına alması, ruhuna sinmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed gelen ayetleri

²⁴⁹ Bakara, 2/213.

²⁵⁰ Nisa, 4/105.

²⁵¹ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 136.

²⁵² Nahl, 16/64.

²⁵³ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 413.

²⁵⁴ Furkan, 25/32.

tebliğ etmeden önce kendisi Kur'an'ı yaşamış ve ahlakını da Kur'an ahlakı yapmıştır.²⁵⁵

İnkârcılar Kur'an'ın bir defada indirilmedi diyerek gereksiz bir itirazda bulundular. Hâlbuki Kur'an'ın ayet ayet indirilmesi ile toptan bir defa da indirilmesi arasında bir fark yoktur. Yani Kur'an icazlığından yani aslının yapılamaz oluşundan bir şey kaybetmez. Ama Kur'an'ı ayet ayet indirmesi sayesinde ayetler önce kalbe yerleştirmiş, hafızaya alınmış, sonra da pratik olarak uygulanmıştır. Her yeni inen ayet inkârcıları çekişmekten aciz bırakıp inananların kalplerini güçlendirmiştir. Ayrıca Kur'an'ın ayet ayet indirilmesiyle insanlara nasih-mensuhu, zamana göre hüküm vermeyi, tefsirin kurallarını öğretilmiştir.²⁵⁶

Yine başka bir ayette şöyle buyruluyor:

*“Sana Kur'ân'ı verdik ve onu insanlara sindire sindire okuyasın diye (kısımlara) ayırdık ve biz onu yavaş yavaş indirdik.”*²⁵⁷

Kur'an, Hz. Peygamber'e kırk yaşından itibaren yirmi üç seneye yakın bir sürede ayetler ve sureler halinde kısım kısım indirilmiştir. Bunun hikmetini anlayabilmek için Kur'an'ın indirildiği ortamı, şartları bilmemiz gerekir. Öncelikle insanların inançları bozulmuş, şirk ve putperestlik zirveye ulaşmıştır. Zenginler, güçlüler fakirleri eziyor, kadınlara değer verilmiyor, hatta kız çocukları diri diri toprağa bile gömülüyordu. Faiz, kan davası, içki, kumar, falcılık, her türlü kötü alışkanlığın ve her türlü ahlaksızlığın yaygın olduğu bir dönemdir. İşte Kur'an cahiliye dönemi diye isimlendirdiğimiz bu dönemde inmeye başladı. Bu bozuk sistemin ve insanların kökleşmiş bu alışkanlıklarının değiştirmesi kolay değildir. Bu değişikliği kademe kademe yapmak insanın fıtratına en uygun yoldur. İnsanın eskiden beri yaptığı uygulamaları, alışkanlıklarını bir anda hepsini birden değiştirebilmesi güçtür. Bunları kavrayabilmesi, sindirebilmesi kolay değildir. İşte Kur'an'ın ayet ayet inmesi Peygamber'in ayetleri insanlara yavaş yavaş, hazmettirerek, alıştıra alıştıra duyurma imkânı sağlamıştır. Aynı zamanda ayetler bazı olaylar üzerine inerek sosyal çözümler tam zamanında uygulanmıştır. İhtiyaç duyulan bu çözümlerin önce veya sonra olması çok fazla faydalı olmayabilirdi. Sonuç olarak Kur'an kısım kısım indirilerek insanların ilahi hükümleri anlamaları ve alışa alışa uygulamaları sağlanmıştır.²⁵⁸

²⁵⁵ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 4, s. 123.

²⁵⁶ Yazır, Cilt: 6, s. 66.

²⁵⁷ İsra, 17/106.

²⁵⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 3, s. 529.

2.4. KUR'AN'IN ARAPÇA OLARAK İNDİRİLMESİNİN SEBEPLERİ

Kur'an'ın Arapça indirilmesinin iki sebebi olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi Hz. Muhammed'in içinde yaşadığı ve ilahi mesajların ilk anlatılacağı toplumun dilinin Arapça olmasıdır. İkincisi Arap dilinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Elbette ki Kur'an ilk olarak Araplara ve Arapça olarak indirilmiştir. Bunu Allah'ın bir takdiri olarak görmek gerekir. Buna rağmen bazı ayetlerde Kur'an'ın Arapça indirilişinin sebeplerinden bahsedilmiştir. Kur'an'ın Arapça indirilmesinin sebepleriyle ilgili olarak ayetlerde şöyle buyrulmuştur:

*“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”*²⁵⁹

*“Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali verdik. Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”*²⁶⁰

*“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...”*²⁶¹

*“(Ey Muhammed!) Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınanları Kur'an ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık”*²⁶²

Genel olarak bu ayetleri incelediğimizde Kur'an'ın Arapça indirilmesinin ana sebebi insanların Kur'an'ı anlamalarını sağlamaktır. Yüce Allah ilahi mesajlarını kavimlere o kavmin diliyle göndermiştir ki o topluluklar bu mesajları anlayabilsinler. Rabbimiz peygamberlere kendi kavminin diliyle hitap etmiştir ki bunun sayesinde peygamberler kavimlerine bu ilahi mesajları anlatabilmişlerdir. Böylelikle bu topluluklar da ilahi mesajları anlayabilmişlerdir. Bu Allah'ın bir âdetidir. Peygamberimiz ve Kur'an'ın ilk muhataplarının dili Arapçadır. Dolayısıyla Kur'an'ın Arapça inmesi öncelikle Peygamberimizin vahiyleri anlaması, daha sonra da ayetleri insanlara tebliğ etmesi, insanların da o mesajları anlamasını kolaylaştırmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki Kur'an evrenseldir. Kur'an sadece Araplara değil bütün insanlığa hitap etmiştir. Hükümleri kıyamete kadar bütün insanlık için geçerlidir. Kur'an sadece Arapların değil herkesin kutsal kitabı olduğu için Kur'an'ın anlaşılabilmesi için diğer dillere de çevrilmesi gereklidir.²⁶³

²⁵⁹ Yusuf, 12/2.

²⁶⁰ Zümer, 39/27, 28.

²⁶¹ İbrahim, 14/4.

²⁶² Meryem, 19/97.

²⁶³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 212; Yazır, Cilt: 5, s. 168.

Vahiy peygamberlerin gönderildiği kavimlerin diliyle indirilmiştir. Bunun sebebi insanların Allah'ın davetini doğru bir şekilde anlayabilmesidir. İnsanların vahiy dilinin kendi kavimlerinin dilinden farklı olunca daveti anlayamama gibi bir bahaneleri olabilirdi.²⁶⁴Eğer Kur'an Arapçadan farklı bir dil ile indirilseydi o zaman peygamberin kavmine Kur'an'ı anlatması güçleşmiş olurdu. Bu taktirde insanlar Kur'an'ın kendilerine geniş bir şekilde açıklanmadığını, Peygamber başka vahiy başka bir dilde diyerek²⁶⁵ itirazda bulunabilirdi. ²⁶⁶

2.5. Topluların Helak Sebebi

Yüce Allah evrende ismini "sünnetullah" dediğimiz ilahi yasalar koymuştur. Evren Allah'ın koyduğu bu yasalar çerçevesinde hareket eder. Bu ilahi yasalar Allah'ın koymuş olduğu bir ölçü, bir kaderdir. Evrende olan her şey bir neden-sonuç zinciri ölçüsünde devam eder. İşte Allah'ın koymuş olduğu bu yasalar tabiat olaylarında geçerli olduğu gibi toplumsal olaylarda da geçerlidir. Topluların kurulması, gelişmesi, çökmesi tesadüf eseri olarak değil Allah'ın kâinata koymuş olduğu ilahi yasalar çerçevesinde gerçekleşir.²⁶⁷ Öncelikle şunu da söylemek gerekir ki Allah hiçbir toplumu sebepsiz helak etmez. Zaten ayetlerde Allah'ın peygamber göndermedikçe, topluları uyarmadıkça, topluların da ahlaki yozlaşmalara girmedikleri sürece hiçbir kavmi helak etmeyeceği haber vermiştir.²⁶⁸

Topluların helak olmasının sebebi bizzat kendileridir.²⁶⁹ Toplular kendi durumlarını yine kendileri belirler. Yüce Allah insanlara akıl, irade vermiş ve ayrıca onlara doğruyu gösteren peygamberler ve kitaplar göndermiştir.²⁷⁰Eğer Allah'ın koymuş olduğu yasalara uyarlarsa o topluluğun ömrü uzun olur. Fakat bu yasalara karşı gelir, ölçüyü aşarlarsa Allah'ın azabını hak eder ve helak olurlar. Bu topluların dünyada uğrayacağı azap sadece helak olup yok olması değildir. Onun yanında ekonomik çöküntü, toplum içinde huzur ve barışın yok olması, kargaşalığın artması, kıtlık, açlık, hastalık gibi sıkıntılar şeklindeki cezalara da uğrayabilirler.²⁷¹

Kur'an'da *"Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez. (Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir*

²⁶⁴ Mevdudi, Cilt: 2, s. 537.

²⁶⁵ Fussilet, 41/44.

²⁶⁶ Yazır, Cilt: 5, s. 169.

²⁶⁷ Güneş, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 63.

²⁶⁸ En'âm, 6/131; Hûd, 11/117; İsra, 17/15.

²⁶⁹ Ra'd, 13/11.

²⁷⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 107.

²⁷¹ Güneş, Cilt: 5, Sayı:1, s. 70.

mükâfat verir.”²⁷² “Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler”²⁷³ buyrulmuştur.

Ayetleri incelediğimiz zaman toplumların helak sebebinin tek değil çok sebepli olduğunu görüyoruz. Kur'an'da kavimlerin helak edilme, hüsrana ve yokluğa sürüklenme sebepleri, küfür, şirk, inkâr, nifak, fesat, anarşi, terör ve başta peygamberlere olmak üzere, yapmış oldukları zulüm ve hatalar yüzündendir. Yani kavimlerin helak olmasının asıl sebebi yine kendileridir. Yoksa Allah çok merhametlidir, günahları affeder, sevapların karşılığını misliyle verir.²⁷⁴ Yani bir kavim kendi durumunu yine kendi belirler diyebiliriz. Bu konu Kur'an'da şöyle beyan ediliyor: *“...Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.”²⁷⁵*

Bir toplumda ahlaki bozulmalar, zulüm, kötülükler artar da o toplumda bu kötülükleri kaldırmaya çalışan kimse çıkmazsa Allah o toplumu helak eder ve o toplumun yerine yeni nesiller meydana getirir. Bu husus Kur'an'da şöyle bildirmektedir:

“Biz zulmetmekte olan nice memleket halkını kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka toplumlar meydana getirdik.”²⁷⁶

Yine kavimlerin helak olmasının bir sebebi de Peygamberlerini yalanlamaları, peygamberlerine zulüm yapmalarıdır. Allah kavimlere peygamberler göndermiş, peygamberler de Allah'tan aldıkları ilahi mesajları insanlara ulaştırmışlardır. Peygamberler insanlara Allah'a imana etmeye ve doğru yola davet etmişlerdir. Buna karşılık kavimler peygamberlerini yalanlamışlar, yalanlamakla kalmayıp onlara zulüm, eziyet yapmışlar, hatta daha da ileri giderek peygamberlerini öldürmüşlerdir. İşte kavimleri helake götüren en önemli sebep de bu olmuştur. Konu ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de bu hususlar şöyle ifade edilmektedir:

“Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helâk ettik. Onlar zaten inanacak değillerdi. İşte biz suçlu toplumu böyle cezalandırırız. Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik.”²⁷⁷

²⁷² Nisa, 4/40.

²⁷³ Yunus, 10/44.

²⁷⁴ Enam, 6/160, Nisa, 4/40,

²⁷⁵ Ra'd, 13/11.

²⁷⁶ Enbiya, 21/11.

²⁷⁷ Yunus, 10/13, 14.

Peygamberleri kavimlerine delillerle, belgelerle ve mucizelerle geldikleri halde onlar peygamberinin getirdiklerine iman etmediler. Aynı zamanda da peygamberlerine **zulüm** ettiler. Onların iman etmemeleri ve zulüm etmeleri helaklerine sebep oldu.²⁷⁸ Bu gerçek Kur'an'da şöyle beyan edilmiştir:

*“...Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardından helak ettik ve onları birer ibretli hikâye yaptık. Artık inanmayan bir kavim Allah'ın rahmetinden uzak olsun!”*²⁷⁹

Hangi ümmete peygamber geldiyse onlar peygamberlerini yalanladılar. Kendinden önceki sapkınların yolunu takip ettiler. Peygamberlerini yalanlayıp günahlarında ısrar eden bu topluluklar helak oldular. Bu sonuç Allah'ın koymuş olduğu ilahi bir yasadır.²⁸⁰

Kur'an'da helak olan bazı kavimlerden ve onların helak olmasının sebebinin **peygamberlerini yalanlamak** olduğundan bahseder. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*“Onlardan önce de Nûh kavmi, Âd kavmi, kazıklar sahibi Firavun, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı da Peygamberleri yalanlamışlardı. İşte onlar da (böyle) gruplardı. (O grupların) her biri peygamberleri yalanladı da onları cezalandırmam hak oldu.”*²⁸¹

Araplara kendilerinden önce yaşamış eski topluluklar ile onların başına gelenler hatırlatılmıştır. O topluluklar güçlü oldukları halde peygamberlerini yalanladıkları için helak oldular. Eğer siz de Hz Muhammed'i yalanlayıp inkâr etmeyi seçerseniz ilahi yasa gereği cezalandırılırsınız. Bu Allah'ın koymuş olduğu bir yasadır.²⁸²

Şu ayetlerden kavimlerin helak sebebinin peygamberlerinin getirdiklerini **inkâr edip günah işlemeleri** olduğunu anlıyoruz:

“Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı. Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara

²⁷⁸ Sabuni, Cilt: 3, ss. 19, 20.

²⁷⁹ Mü'minün, 23/42-44.

²⁸⁰ Sabuni, Cilt: 4, s. 176; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 25.

²⁸¹ Sad, 38/12-14.

²⁸² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 570; İbn Teymiyye bu durumu tard ve aks kıyasıyla açıklar. Bk. S. Uludağ, İbn Teymiyye'nin Mantık anlayışı, İslam Araştırmaları, Sayı: 4, 1987.

*apaçık mucizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı. Bu yüzden Allah da onları yakalayiverdi. Şüphesiz O güçlüdür, cezası da çok şiddetlidir.”*²⁸³

*“Onlardan önce nice nesilleri helak ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helak ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik.”*²⁸⁴

Bu ayetler Mekke halkına, Kur'an'ı inkâr eden putperestlere bir uyarı niteliğindedir. Mekkelilerden önce yaşamış topluluklar onlardan çok daha zengin ve güçlülerdi. Onlardan önce yaşamış bu topluluklara Mekke halkına verilen nimetler gibi birçok nimetler verilmişti. Bu büyük güç ve sağlam kuvvete rağmen o topluluklar günahları sebebiyle helak olmuşlardır. Putperestlerin bu topluluklara bakıp ibret alması gerektiği halde onlar da peygamberlerine karşı gelmişlerdir.²⁸⁵

Ayetlerden anlaşıyor ki ümmetlerin helak olmasının sebebi işledikleri günahları ve hataları olmuştur. Şu bir gerçektir ki eğer bu topluluklar günahlarını terk edip vazifelerinde kusur etmemiş olsalardı o toplulukların pek uzun müddet devam ve bekası mümkün olacaktı.²⁸⁶

Kur'an-ı Kerim'de kavimlerin helak sebeplerinin bir sebebinin de yeryüzünde **azgınlık ve bozgunculuk** yapmaları olduğunu bize haber verilmiştir. Yüce Allah ayet-i kerimede şöyle buyurur:

*“(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd'un kavmi) Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı. Şüphesiz Rabbin, gözetlemededir.”*²⁸⁷

Bu ayetlerde sözü edilen kavimlerin iki özelliğinden bahsedilmiştir. Birincisi zengin ve güçlü olmaları, diğeri ise azgınlığa sapmaları ve durmadan fesat çıkarmalarıdır. Bir toplumda özelde yöneticiler ve genelde sorumluluğu olan herkes, inanç ve davranışlarında, uygulamalarında Allah'ın hükümlerini, kitabının ve peygamberinin davetini hiçe sayar, azgınlığa dalar, hak ve adalet ölçülerinden sapar ve sonuçta ülkeyi fitne fesat ortamı haline getirirlerse, kaçınılmaz felâketi de hak etmiş olurlar.²⁸⁸

²⁸³ Mü'min, 40/21, 22.

²⁸⁴ Enam, 6/6.

²⁸⁵ Sabuni, Cilt: 5, ss. 370, 371, Cilt: 2, s. 173.

²⁸⁶ Yazır, Cilt: 3, s. 388.

²⁸⁷ Fecr, 89/6-14.

²⁸⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 619.

Kur'an'da özel olarak bazı kavimler ve bu kavimlerin helak sebeplerinden bahsedilmiştir. Kur'an'da adı geçen ve helake uğramış kavimler şunlardır:

2.5.1. Nuh Kavminin Helak Sebebi

Nuh(a.s), kavmine putlara tapmaktan vazgeçip Allah'ın birliğine iman etmeye çağırmış ama kavmi Hz. Nuh'un tevhit akidesini yaymasına engel oldukları gibi²⁸⁹, onu dövmüşler, bayılıncaya kadar boğazını sıkmışlardır.²⁹⁰

Yüce Rabbimiz Nuh suresinin şu ayetinde Nuh kavminin helak olmasının sebebini haber vermiştir:

*“Şöyle dediler: ‘Sakin ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğus’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.’ Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar. ‘(Rabbim!) Sen de bu zalimlerin sadece sapıklıklarını artır.’ Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcılar bulamadılar.”*²⁹¹

Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğus’u, Ye’ûk’u ve Nesr Nuh kavmini taptığı büyük putlarıdır. Nuh, kavmini putlara tapmayı terk edip Allah'ın birliğine iman etmeye çağırdığında onlar kulaklarını tıkadılar, Nuh'u görmemek için elbise ile baş ve yüzlerini kapadılar. Kibirlerinden dolayı iman etmediler.²⁹² Özellikle Nuh kavminin ileri gelenleri kendileri iman etmediği gibi diğer insanları da putperest yaptılar. İşte Nuh kavmi bu günahlarından dolayı tufanda helak oldular. Bu ayet aynı zamanda puta tapan Araplara da bir uyarı niteliğindedir.²⁹³

2.5.2. Ad Kavminin Helak Sebebi

Hud Ad kavmine peygamber olarak gönderildi. Hud(a.s) da ad kavmini Allah'a iman etmelerini, ona ibadet etmelerini, insanlara zulüm etmemelerini istemiştir. Fakat onlar peygamberlerini dinlememiş ve onu yalanlamışlardı.²⁹⁴

Araf suresinde Ad kavminin azap görme sebebi şöyle anlatılmıştır:

“Âd kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, ‘Bizden daha güçlü kim var?’ demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü

²⁸⁹ Kamer, 54/9.

²⁹⁰ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Cilt: 1, ss. 88-93.

²⁹¹ Nuh, 71/23-25.

²⁹² Nuh, 71/7.

²⁹³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 5, s. 468; Sabuni, Cilt: 7, ss. 75, 76.

²⁹⁴ M. Asım Köksal, Cilt: 1, s. 118.

*olduğunu görmediler mi? Onlar bizim ayetlerimizi inkâr ediyorlardı. Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez.*²⁹⁵

Ad kavminin azap görmesinin sebepleri şunlardır: Onlar Allah'a karşı kibirlendiler, Allah'a iman etmediler. Ayrıca insanları küçük gördüler, haksızlıkla yönetimi ele geçirdiler. Fahreddin Razi'ye göre onlar iki önemli ilke olan yaratıcıya saygı ve yaratılana iyilik ilkelerini ihlal etmişlerdir.²⁹⁶

Yine Ad kavmiyle ilgili yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"İşte Âd kavmi! Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler. Onun peygamberlerine karşı geldiler ve inatçı her zorbanın emrine uydular! Onlar, hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde lanete uğratıldılar. Biliniz ki Âd kavmi, Rablerini inkâr etti. (Yine) biliniz ki Hûd'un kavmi Âd Allah'ın rahmetinden uzaklaştı."*²⁹⁷

Bu iki ayet bize Âd kavminin helâk oluş sebep ve sonuçlarını haber vermektedir. Onlar Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerinin yolundan değil de isyan edip zorbaların izinden gittiler. Bu sebeple hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğramışlardır.²⁹⁸

2.5.3. Semud Kavminin Helak Sebebi

Semud kavmi, azıtıp Allah'ın emrine aykırı olarak putlara tapmağa, yeryüzünde fesat çıkarmağa, taşkınlık etmeğe başladıkları zaman yüce Allah onlara Salih(a.s)'i peygamber olarak gönderdi.²⁹⁹

Kur'an'ın pek çok ayetinde Semud kavminden ve bu kavmin helak sebeplerinden bahseder. Allah Semud kavmine doğruyu göstermek için Salih peygamberi göndermiştir. Ama onlar Salih peygambere karşı çıkıp küfrü tercih etmişlerdir. Bu konu ayette şöyle beyan edilmiştir:

"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yok. O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise ondan bağışlanma dileyin; sonra da ona tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir. Onlar şöyle dediler: Ey Salih! Bundan önce sen,

²⁹⁵ Fussilet, 41/15, 16.

²⁹⁶ Sabuni, Cilt: 5, s. 414; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 697.

²⁹⁷ Hud, 11/59, 60.

²⁹⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 180.

²⁹⁹ Köksal, Cilt: 1, s. 126.

aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.”³⁰⁰

Semud kavmi önceleri tevhit inancı olan bir topluluktu. Fakat zamanla onlar bu inancı bırakmışlar putperest olmuşlardı. Bunun üzerine Allah Semud kavmine Hz. Salih'i gönderdi. Fakat Salih(a.s) insanlara putları bırakıp Allah'a iman etmelerini isteyince Hz. Salih'e karşı gelmişler ve onun söylediklerinde şüphe duyduklarını ifade etmişlerdir.³⁰¹

Şu ayetlerden de Semud kavminin azaba uğramasının sebebinin kendilerinin yaptıklarına karşılık olduğunu anlıyoruz:

*“Semûd kavmine gelince biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişler ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı azap yıldırımını onları çarpmıştı. İnananları ve Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtardık.”*³⁰²

Semûd kavminin azap görmesinin sebepleri şunlardır: Doğru yol onlara gösterildiği halde onlar küfrü imana tercih etmeleri, Hz Salih'i yalanlamaları, taşkınlık yapmaları bir de kesilmesi yasaklanmış olan deveyi kesmeleridir.³⁰³

Şu ayetlerden Semud kavminin helak sebebinin Salih peygamberi yalanlamaları, ona karşı gelmeleri ve ilişilmesi yasak olan deveyi kesmeleri olduğunu anlıyoruz. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

*“...Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görünen müminlere: ‘Siz, dediler, Sâlih'in, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?’ (Onlar da): ‘(Evet), doğrusu biz onunla gönderilene inananlarız!’ dediler. Büyüklük taslayanlar: ‘Biz, sizin inandığınızı inkâr edenleriz!’ dediler. Derken dışı deveyi boğazladılar ve Rablerinin buyruğundan dışarı çıktılar; ‘Ey Sâlih, eğer hakikaten elçilerdensen, bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!’ dediler. Bunun üzerine hemen onları, o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.”*³⁰⁴

*“Semûd kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı. Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı. Allah'ın Resülü de onlara şöyle demişti: ‘Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.’ Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helak etti ve kendilerini yerle bir etti. Allah, bunun sonucundan çekinmez de!”*³⁰⁵

³⁰⁰ Hûd, 11/61-68.

³⁰¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 183.

³⁰² Fussilet, 41/17, 18.

³⁰³ Sabuni, Cilt: 5, s. 414.

³⁰⁴ A'raf, 7/ 75-78.

³⁰⁵ Şems, 91/11-15.

Tevhit inancını terk ederek putperestliğe dalan Semud kavmi Salih(as)'in uyarılarına karşı çıkmış ve ondan bir mucize göstermesini istemişlerdir. Hz. Salih de onlara mucize olarak bir devenin gönderildiğini, o deveye ilişilmemesi, kötülük yapılmaması, su içme hakkının korunması gerektiğinden bahsetmiş ve kavmini uyarmıştır.³⁰⁶ Şayet o deveye dokunulursa kendilerine büyük bir azap geleceğini haber vermiştir. Bu deve bir mucize olduğu gibi bu haber de bir mucizedir. Fakat Semud kavmi onun bu uyarılarına kulak asmamış ve onu yalanlamışlardır.³⁰⁷ Semud kavmi kibirlerinden dolayı bu emri dinlemedi. Deveyi boğazlayıp yediler. Hz Salih'le dalga geçerek kendilerini korkuttuğu azabı getirmesini istediler. Daha onları şiddetli bir deprem onları yakaladı ve helak oldular.³⁰⁸

2.5.4. Lut Kavminin Helak Sebebi

Kur'an-ı Kerim'de Lut kavminden ve onların yapmış olduğu kötü fiilden bahsedilmiştir. Hz Lut(as), kavmini bu kötü işi terk etmeleri konusunda uyarmış, fakat onlar Hz. Lut'a karşı çıkmış, onun uyarılarına aldırmamışlardır.³⁰⁹ Lut kavminin helakinin yakın sebebi; bu kavmin Hz Lut'un kötü fiili terk etmeleri hususunda yapmış olduğu uyarıları dinlememekle birlikte Hz Lut ve ailesiyle dalga geçmişler, onları memleketlerinden çıkarmak istemeleridir. Lut kavminin yaptıkları kötü fiilleri ise homoseksüelliktir. Bu kötü fiil ise bu kavmin uyarılmasının yakın sebebi, helak olmasının da uzak sebebi olmaktadır. Kur'an'da konumuzla ilgili olarak şöyle buyrulur:

*“Lût'u da Peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: 'Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz? Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.' Kavminin cevabı ise sadece, 'Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!...' demek oldu. Bunun üzerine biz de onu ve karısı dışında aile fertlerini kurtardık. Karısı ise azab içinde kalanlardan oldu. Onların üstüne bir azap yağmuru yağdırdık. Bak, suçluların akıbeti nasıl oldu.”*³¹⁰

Hz. Lut, kavmini bu çirkin fiilden vazgeçirmeye çalışmış ama buna karşılık onlar Hz. Lut'u ve ailesini yurdundan çıkarmak istemişlerdir. Müminlerle de bu kötü

³⁰⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 549.

³⁰⁷ Yazır, Cilt: 9, s. 246.

³⁰⁸ Sabuni, Cilt: 2, s. 324.

³⁰⁹ Neml, 27/54-58.

³¹⁰ Araf, 7/80-84.

fiilden uzak durdukları için alay ettiler. Sonuçta da helak oldular.³¹¹ Yüce Rabbimiz üremeyi ve cinsel hayatı erkekle dişi arasındaki ilişkiye bağlamıştır. Tek meşru ilişki yolu kadın ile erkeğin evlenmesidir. Eşcinsellik kesin olarak yasaklanmıştır. Bu ayetlerden Allah'ın yasak kıldığı bu ahlaksızlıkları yapan toplulukların sonlarının ağır bir felaket olduğu haber verilmiştir.³¹²

2.5.5. Medyen Halkının Helak Sebebi

Medyen Tebük ile komşu olan bir şehirdir. Hz. İbrahim'in oğlu Medyen bu bölgeye yerleştiği için buraya onun adı verilmiştir. Medyen halkı bir meşe ağacına tapmış ve Allah'a şirk koşmuşlardır. Halkın eşyasına karşı haksızlık etmişler, yolları keserek gelen geçenlerin mallarından pay alırlardı. Müminleri ölümle tehdit edip onları dinlerinden döndürmek istemişlerdir. Yüce Allah Şuayp(a.s)'ı hem kendi kavmi olan Meyden kavmine, hem de, Ashab-ı Eyke'ye Peygamber olarak gönderdi. Medyen ve Eyke halkı Şuayb(a.s)'ı yalanladıkları ve onun öğütlerini reddettikleri için azaba uğradılar.³¹³

Şu Ayet-i kerimeden bu halkın azap görmesinin sebebi peygamberlerini yalanlaması ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaları olduğunu anlıyoruz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın' dedi. Kavmi, onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini o malum sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.”

314

Medyen halkının helak olmasının sebebi onların tevhit inancını terk edip Allah'a şirk koşmaları, peygamberlerini yalanlamaları, yeryüzünde haksızlık yapmaları ve bozgunculuk çıkarmalarıdır.³¹⁵

Söz konusu halk inkârcılıkları yanında, başta gelen toplumsal hastalıkları ticaret ahlâkının bozulması ve din hürriyetinin ortadan kalkmasıydı.³¹⁶ Şuayp kavmini bu konularda şöyle uyarmıştır:

³¹¹ Sabuni, Cilt: 4, ss. 387, 388.

³¹² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 267.

³¹³ Köksal, Cilt: 1, ss. 327-329.

³¹⁴ Ankebut, 29/36, 37.

³¹⁵ Sabuni, Cilt: 4, s. 483.

³¹⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 555.

“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır.’ “Bir de, tehdit ederek Allah’ın yolundan O’na iman edenleri çevirmek, Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın...”³¹⁷

Şuayb peygamber kavmine ölçü ve tartıda adaletli olmalarını, kimseye haksızlık yapmamalarını, ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, gerçeği arayan insanların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçmeye çağırdı. Allah’a ihlâs ile ibadet etmelerini, insanların haklarını gözetmelerini ve yeryüzünde fesat çıkarmayı terk etmeleri konusunda uyarmıştır.³¹⁸ Fakat peygamberlerini yalanlayan bu kavimler helak oldular.

Sonuç olarak Medyen halkı Hz Şuayb’ı yalanladılar ve onun öğütlerini dinlemediler. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkardılar ve bir sarsıntıyla helak oldular.

2.5.6. Firavun ve Kavminin Helak Sebebi

Kur’an’ın birçok ayetinde Firavun ve ona tabi olanların helak sebebi haber verilmiştir. Firavun’un büyüklük taslaması, tanrılık iddiasında bulunması,³¹⁹ insanlar arasında haksızlık yapması ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarması onun ve ona tabi olanların helak olmasına sebep olmuştur.

Ayette Firavun’un yaptıkları hakkında şöyle buyrulmuştur:

“Şüphesiz o Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o bozgunculardandı.”³²⁰

“Firavun”, eski Mısır krallarına verilen genel bir isimdir. Firavun “ben, sizin en yüksek Rabbinizim” diyerek insanlara kendisini tapmaya davet etmiş, tapmayanları işkence ile tehdit etmişti. Yine Firavun halkı sınıflara ayırmış, İsrailoğulları’nı köle ve hizmetçi olarak en ağır işlerde çalıştırmıştır. Firavun rüyasında Beytülmakdis’ten bir

³¹⁷ Araf, 7/85, 86.

³¹⁸ Sabuni, Cilt: 2, s. 326; Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 555.

³¹⁹ Kasas, 28/38.

³²⁰ Kasas, 28/4.

ateşin çıktığını, bu ateşin Mısır'a sıçradığı ve Kıptilerin evlerini yakmasına karşın İsrailoğulları'na zarar vermediğini gördü. Rüyasını yorumlattı. Falcı ve kâhinler de bu rüyanın yorumunda İsrailoğulları'ndan bir çocuğun çıkacağı ve Firavun'dan saltanatı alacağını söylediler. Bunun üzerine Firavun İsrailoğullar'ndan doğan her erkek çocuğunun öldürülmesini emretti.³²¹

Şu ayetlerden Firavun ve kavminin helak sebebinin kibirlenmeleri ile Hz. Musa ve Hz. Harun'u yalanlamaları olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla Allah onları zulüm ve günahları sebebiyle cezalandırmıştır.

“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenlen bir topluluk oldular. Bu yüzden, ‘Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız’ dediler. Böylece ikisini de yalanladılar, bu yüzden de helak edilenlerden oldular.”³²²

“Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helak ettik. Andolsun, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı. Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık...”³²³

Hız. Musa ve Hız. Harun Firavun ve çevresini apaçık delillerle ve mucizelerle Allah'a imana çağırmişti. Fakat Hız. Musa ve İsrâiloğulları Mısır'da ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. Firavun ve çevresinin bu sebeple onları kendi köleleri gibi gördükleri için Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn'un dinlerini kabul etmenin kendileri için onur kırıcı olacağını ileri sürüyorlardı. Firavun ve çevresi kibirlenmiş, bu da onları helâke götürmüştür.³²⁴

Yine şu ayette de Firavun ve kavminin helak sebebinden bahsedilmiştir: *“Fakat erişecekleri bir süreye kadar biz azabı üzerlerinden kaldırdınca hemen yeminlerini bozarlar. Bu yüzden onlardan intikam aldık. Ayetlerimizi yalanlamaları ve onları umursamamaları sebebiyle kendilerini denizde boğduk.”³²⁵*

Sonuç olarak Firavun ve kavminin helak sebebi hakkında şunları söyleyebiliriz: Sözlerinden cayıp yeminlerini bozmaları, ayetleri inkâr edip yalanlamaları, kibirli zalim ve bozguncu olmaları, İsrailoğulları'nın nesillerini yok etmek istemeleri onların helakına yol açmıştır.³²⁶

³²¹ Köksal, Cilt: 2, ss. 8, 9; Sabuni, Cilt: 4, s. 411.

³²² Mü'minun, 23/45-48.

³²³ Ankebut, 29/39, 40.

³²⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 26.

³²⁵ Araf, 7/135, 136.

³²⁶ Yazır, Cilt: 4, s. 124.

2.5.7. İsrailoğulları'nın Helak Sebebi

Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğulları ile onların helak sebeplerinden bahsedildiğini görmekteyiz. Şu ayette Yahudilerin Allah'ın azabına uğramasının sebebi Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberlerini öldürmeleri ve isyankârlık yapmaları olduğu vurgulanmıştır:

“...Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah'ın ayetlerini inkâr ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmekte ve (Allah'ın koyduğu) sınırları çiğnemekte oluşları idi.”³²⁷

Şu ayette de Yahudilerin gazaba uğramasının sebebi olarak aynı konular vurgulanmakla birlikte bunlara ilâveten başka sebepler de zikredilmiştir.

Ayette “Hani, ‘Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin’ demiştiniz. O da size, ‘İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var’ demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah'ın ayetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı.”³²⁸ buyrulmuştur

İsrailoğulları Allah'ın onlara verdiği nimeti beğenmeyip daha düşüğüyle değiştirmek istemişlerdir. Bildircin ve kudret helvası yerine bazı sebzeler istemişlerdir. Yine onlar göçebelikten yerleşik hayata girmek istemişler. Ama yerleşik hayata geçmek istemelerinin sebebi ibadet, eğitim gibi bir amaca değil bildircin ve kudret helvası yerine sebzeler yemek gibi düşük bir isteğe dayanıyordu. Esasen insanoğlu yapısı gereği her gün aynı şeyleri yemekten bıkebilir. Allah'tan farklı yiyecekler istemekte bir günah yoktur. Ama insan nimetin yokluğunda çektiği sıkıntıları unutmamalı ve şükürünü doğru bir şekilde eda etmelidir. İsrailoğulları Hz. Musa'ya “Rabbimize dua et” yerine edepsiz bir şekilde “Rabbine dua et” demeleri bir imansızlık belirtisidir.³²⁹ Yine ayetten anladığımıza göre onların uğramış olduğu zillet, yoksulluk, gazap, işlemiş oldukları kötü fiillerindendir. Yüce Allah onları Firavundan kurtararak³³⁰ birçok nimet vermesine karşılık İsrailoğulları kibirlenmişler,

³²⁷ Al-i İmran, 3/112.

³²⁸ Bakara, 2/61.

³²⁹ Yazır, Cilt: 1, s. 309.

³³⁰ Bakara, 2/50.

Allah'a imanı bırakıp başka şeylere tapmışlar,³³¹ peygamberlerini dinlemeyip öldürmüşlerdir. İşte İsrailoğulları'nın başına gelen bu felaketler Allah'a isyanlarının ve taşkınlarının bir sonucudur.³³²

Yine Araf suresinde İsrailoğulları'nın Allah'ın nimetine nankörlük etmeleri ve Allah'ın emrine karşı gelmelerinden bahseder. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*"Biz onları on iki kabile halinde topluluklara ayırdık. (Tih sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mûsâ'dan su istediğinde biz ona, 'Asânı taşa vur' diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı. Herkes (kendi) su içeceği yeri bildi. Üzerlerine bulutu da gölgelik yaptık ve onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik. 'Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi ve temiz olanlarından yiyin' (dedik). Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi nefislerine zulmediyorlardı. O zaman onlara denilmişti ki: 'Şu memlekete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi yiyin ve 'Hıttâ (Ya Rabbi, bizi affet)'deyin. Kentin kapısından eğilerek tevazu ile girin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere daha da fazlasını vereceğiz.' Onlardan zulmedenler hemen sözü, kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de zulmetmelerine karşılık üzerlerine gökten bir azap gönderdik."*³³³

Ayette İsrailoğulları kendilerine vaat edilen topraklara giderken kırk yıl boyunca çölde çektikleri sıkıntılardan, Allah'ın onlara verdiği nimetlerden ve buna karşılık israiloğullarının nankörlüğünden bahsedilir. İsrailoğulları Hz. Musa'dan su istediklerinde on iki kabileye on iki pınar verilmiş, bulutla gölgelendirilmişler, kudret helvası ve bıldırcın eti verilmiştir. Buna karşılık İsrailoğulları nankörlük yapmışlar, Allah'ın buyruklarını değiştirmeye kalkmışlardır. Bu günahları ve zulümlerinden dolayı onlar cezalandırılmışlardır.³³⁴ Bir grup Allah'ın Beytül maktis veya Eriha'ya "hıttâ" diyerek giriniz emrini değiştirerek "hınta" diye bağırmaya başlamışlardır. "Hıttâ" kibirden uzak olarak boyun eğmek, bağışlanma dilemek, yükünü indirmek demektir. "Hınta" ise buğday demektir. İşte İsrailoğulları'nın Allah'ın buyruklarını değiştirerek tersini yapmalarından dolayı azaba uğradıklarını haber vermektedir.³³⁵

İsrailoğulları'nın helak olmasının sebeplerinden birisi de çoğunun Allah'a verdikleri sözden dönmeleri olmuştur. Yüce Allah İsrailoğulları'na birçok nimet vermiştir. Onlara Peygamberler ve kitaplar göndermiş, birçok sıkıntı ve belalardan kurtarmıştır. İsrailoğulları ise bu nimetlere karşılık nankörlük yaparak Allah'a

³³¹ Bakara, 2/51, 54.

³³² Sabuni, Cilt: 1, s. 110.

³³³ Araf, 7/160-162.

³³⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 611.

³³⁵ Yazır, Cilt: 4, s. 156, Cilt:1 ss. 304, 305.

verdikleri sözden dönmüşlerdir.³³⁶ İsrailoğulları Allah'a iman edip kulluk yapacakları, ona hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına, Allah'ın hükümlerine boyun eğeceklerine, peygamberlerine tabi olacaklarına, Tevrat'a sınıksız sarılacaklarına, yeryüzünde bozgunculuk ve zulüm yapmayacakları, cumartesi yasağına uyacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdir.³³⁷ Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde İsrailoğulları'nın Allah'a vermiş oldukları bu sözden döndüğünden bahsedilir. Bundan dolayı İsrailoğulları azaba uğramışlar ve başlarına da birçok felaketler gelmiştir. Ayette şöyle buyrulur:

*"Hani, biz İsrailoğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz' diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz. Hani, 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmişsiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz."*³³⁸

Yine şu ayetlerde İsrailoğulları'nın azap görmesinin sebeplerini geniş bir şekilde görebiliriz. Ayetlerde şöyle buyrulmuştur:

*"Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve 'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsâ'ya apaçık bir güç ve yetki verdik. Verdikleri sağlam söz(ü yerine getirmemeleri) sebebiyle Tûr'u üzerlerine kaldırdık ve onlara, 'Tevazu ile kapıdan girin' dedik. Yine onlara, 'Cumartesi (yasakları) konusunda haddi aşmayın' dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık."*³³⁹

Bu ayetlerde Allah Hz. Muhammed'i teselli etmek için İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya yaptıklarından söz etmiştir. Müşrikler ve Ehl-i kitap nasıl ki Hz. Muhammed'den gökten kitap indirmesini istediklerine karşın, daha kötüsü, İsrailoğulları Hz. Musa'dan açıkça Allah'ı göstermesini istemişlerdir. İsrailoğulları Hz. Musa'dan şımarık ve saygısız bir şekilde isteklerde bulundular. Allah onlara birçok delil göndermiş, bazen de bu taşkınları dolayısıyla onları cezalandırmış ve onlardan doğru yoldan ayrılmamaları için de söz almıştır. Daha sonra İsrailoğulları bu

³³⁶ Bakara, 2/40.

³³⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 1, s. 114, 151.

³³⁸ Bakara, 2/83, 84.

³³⁹ Nisa, 4/ 153, 154.

sözlerinden dönmüşler, azgınlıklarına, sapıklıklarına devam etmişler. Hz. Musa yanlarından ayrıldığında bunlar altından yapılmış bir buzağıya tapmışlardır.³⁴⁰

Şu ayetlerde İsrailoğulları'nın azap görme sebeplerini Rabbimiz bildirmiştir:

*“Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve ‘kalplerimiz muhafazalıdır’ demelerinden dolayı (başlarına türlü belalar verdik. Onların kalpleri muhafazalı değildir), tam aksine inkârları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar inanmazlar. Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve ‘Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük’ demelerinden dolayı kalplerini mühürledik...”*³⁴¹

*“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”*³⁴²

Ayetlere göre İsrailoğulları Allah'a verdikleri sözü bozmuşlar, gönderilen peygamberi ya öldürmüşler ya da kalplerimiz kılıfıdır diyerek onları dinlememişler ve Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdir. İsrailoğulları Hz. Meryem'e de iftira atmışlar ve Hz. İsa'yı çarmıha gerip öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Yine onlar yasaklanmış olan faiz almışlar ve insanların mallarını haksız yere yemişlerdir. Bundan dolayı da onlar azabı hak etmişlerdir.³⁴³

Şu ayette de İsrailoğulları'nın yapmış oldukları kötü işlerden dolayı lanetlendiklerinden bahsedilmiştir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*“İsrailoğulları'ndan inkâr edenler, Davud ve Meryemoğlu İsa diliyle lanetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü.”*³⁴⁴

Hz. Davud İsrailoğulları'na cumartesi yasağına uymadıkları için lanette bulunmuş ve bunun sonucunda maymuna dönüşmüşlerdir.³⁴⁵ Hz. İsa'nın onları lanetlemesinin sebebi ise sofraya mucizesine karşı inkârda direnmeleridir.³⁴⁶

Özel olarak bahsettiğimiz bu kavimlerin dışında daha birçok kavim helak olmuştur.³⁴⁷ Bu kavimlerin helak olmasının genel sebepleri; Allah'a ve peygamberine

³⁴⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt:4, s. 175.

³⁴¹ Nisa, 4/155-157.

³⁴² Nisa, 4/160, 161.

³⁴³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 176.

³⁴⁴ Maide, 5/78.

³⁴⁵ Bakara, 2/65, A'râf, 7/163-166.

³⁴⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 321.

³⁴⁷ Hac, 22/45.

iman etmeyip isyan etmeleri, Allah'a ortak koşmaları, zulüm yapmaları, günahlarında ısrar etmeleri, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarıdır.³⁴⁸

Eğer helak olan bu kavimler bu saydığımız kötü fiilleri terk edip Allah'a ve peygambere itaat etselerdi ülkelerinde refah, bolluk ve mutluluk artar, azaptan da korunmuş olurlardı.³⁴⁹ Ayette şöyle buyrulmuştur:

*“Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler (in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayiverdik.”*³⁵⁰

Sonuç olarak her kavmin bir yaşam süresi vardır. Fakat bu sürenin uzayıp kısalmasında o toplumda yaşayan insanların büyük etkisi vardır. Kavimlerin helak olmalarına bizzat yine kendileri sebep olmuşlardır. Yoksa Allah kavimleri sebepsiz yere azap edip helak etmez.

2.6. ÇEŞİTLİ KONULAR

2.6.1. Namaz Kılanların Kınanmasının Sebebi

Kur'an'da dinimizin en önemli ibadeti olan namaz birçok defa emredildiği halde Allah Teâlâ Mâun suresinde namaz kılanları kınamış “Yazıklar olsun o namaz kılanların haline!” buyurduktan sonra devamındaki ayet-i kerimelerde bunun sebebini şöyle açıklamıştır:

*“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar.”*³⁵¹

Bu ayetlerde namaz kılmalarına rağmen kişilerin kınanmasına üç sebep sayabiliriz: Namazlarının özünden uzak olmaları, ibadetlerinde halka gösteriş yapmaları ve hayra engel olmalarıdır.

“Sâhûn” kelimesi sözlükte unutma, yanıltma ve gaflet gibi anlamlara gelmektedir. Tefsirciler ayette geçen bu kelime hakkında birbirine yakın yorumlarda bulunmuşlardır. Bazıları “sâhûn” kelimesini unutanlar şeklinde anlayarak ayeti “namazlarını unuturlar” yani namazlarını vaktinde kılmazlar şeklinde yorumlamışlardır. Yine “sâhûn” kelimesini namazlarını ciddiye almazlar şeklinde de

³⁴⁸ Araf, 7/5; Yunus, 10/13; Hud, 11/101, 102, 116; İbrahim, 14/13; Kehf, 18/59; Enbiya, 21/11, 14, 97; Hac, 22/48; Muminun, 23/41; Rum, 30/9.

³⁴⁹ Yazır, Cilt: 4, s. 85.

³⁵⁰ A'râf, 7/96.

³⁵¹ Maûn, 107/4-7.

yorumlamışlardır. Yani onlar başka işle uğraşmayı namaza tercih ederler, namazı terk ederler ya da namazı geç kılarlar yorumu yapılmıştır.³⁵²

Bazı tefsirciler “sâhûn” sözcüğünü “namazlarında yanılmaktadırlar” şeklinde anlamışlardır. Namazlarında yanılma hakkında da birçok yorumlar yapılmıştır. Namazlarında yanılma namazlarını Allah için değil de başka bir menfaat için kılmak, dünyaya ait bir gaye içi kılmak, insanların yanında kılıp yalnız kaldığında kılmamak, namazlarına önem vermeyip ciddiye almamak, kılınıp kılınmamasına aldırmamak, vaktinde namazı kılmayıp geri bırakmak, namazını geçirdiği zaman üzülmemek gibi anlamlara gelmektedir.³⁵³

Ayette Rabbimiz “namazlarında gafildirler” değil de “namazlarından gafildirler” buyurmuştur. İnsan namazdayken unutup hata yapabilir. Namazda unutmak, hata etmek günah değildir. Hz Muhammed de namazda unutmuş ve sehiv secdesi yapmıştır. Yani onlar namazlarına önem vermez. Bazen kılar bazen kılmaz. Vaktini dikkat etmez. Namazı son vaktinde çıkmasına yakın eda ederler. Namazı isteyerek kılmaz. Namazda ne okuduklarını hissetmezler. Namaz kılariken akılları ve kalpleri başka şeylerde olur. Hızlı bir şekilde kılarlar. Rükû ve secdeleri düzgün şekilde yapmazlar. Namazı sadece şekil olarak eda ederler. Onlar namazlarına üşene üşene kalkarlar ki bir ayette bu münafıkların namazı olduğu bildirilmiştir.³⁵⁴ Sonuç olarak onlar isteksiz bir şekilde, formalite gereği namazlarını kılarlar.³⁵⁵

Namazın kabul olunmamasının diğer bir sebebi riya'dır. Riya, Allah emrettiği için, Allah rızası için değil de dünyevi bir menfaat için ibadet ve amel yapmaktır. Riya Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için değil de insanların saygınlığını kazanmak, insanlara gösteriş için ibadet yapmaktır. Riya, sıdk ve ihlâsın zıddıdır. Riya, Allah'tan başkasının hoşnutluğunu kazanmak için amelde ihlâsı terk etme şeklinde de tarif edilmiştir. Dolayısıyla riya küçük şirk olarak nitelendirilmiş ve içinde riya olan ibadetlerin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. İşte ayette insanlar namazlarında gösteriş yaptıkları için eleştirilmektedir.³⁵⁶ Ayette sözü edilen o kişiler, kendilerine “salih insanlar” denilsin diye, gösteriş için insanların önünde namaz kılar; “takva sahipleri” denilsin diye huşu içinde görünmeye çalışırlar; “cömert kimseler” denilsin diye zorlanarak, istemeye istemeye sadaka verirler. Bunların diğer işleri de şöhret ve gösteriş içindir.³⁵⁷

³⁵² *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 5, ss. 697, 698.

³⁵³ Yazır, Cilt: 9, ss. 503, 504.

³⁵⁴ Tevbe, 9/54.

³⁵⁵ Mevdudi, Cilt: 7, s. 258.

³⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Riya”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* Cilt: 35, s. 138.

³⁵⁷ Sabuni, Cilt: 7, ss. 443, 444.

Sûrede dikkat edilen diğer bir nokta ise namaz kılmakla yardım arasındaki bağıdır. Kişi Allah'a karşı da ödevlerini ihlâslı bir şekilde yerine getirmelidir. Bunun yanında da yaratılmışlara karşı da sorumluluklarını unutmamalıdır. Kişi iyilik yapmalı, iyilik yapılmasına ön ayak olmalıdır. Namaz kılan fakat yardımlaşma ve dayanışmanın önünü tıkayan kişinin kınandığını görüyoruz. Sûrede, Allah'a gönülden ibadet etmekle, yardımlaşma ve dayanışmanın dindarlıkta birbirinden ayrılmazlığı vurgulanmıştır.³⁵⁸

2.6.2. Sadakaların Kabul Olmamasının Sebepleri

Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz sadakaların kabul olunmamasının sebeplerini bize haber vermiştir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler...”*³⁵⁹

Diğer ibadetlerde olduğu gibi sadakanın da kabul olması için öncelikle Allah rızası için yapılması gerekir. Allah rızası dışında dünya menfaati için yapılan hayırlar kabul edilmeyecektir. Sırf insanlara gösteriş için yapılan hayırlar boşa gidecektir. Bunun yanında yapılan hayır eğer insanları incitecekse bu sadaka da kabul edilmeyecektir. Başa kakma ve eza karışan sadakalar sevapsız kalır.³⁶⁰

2.6.3. Şeytanın Allah'a İsyanının Sebebi

Kur'an-ı Kerim'e göre, Allah, Hz. Âdem'i yaratmış ve meleklerden ona secde etmelerini istemişti. Bu secde ibadet maksadıyla değil saygıdan dolayı yapılan bir secdeydi. Melekler Allah'ın emrini yerine getirirken, onların arasında bulunan İblis ise Hz. Âdem'e secde etmedi. Cinlerden olan iblis kendini ateşten yaratıldığı için Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu iddia etti.³⁶¹

³⁵⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, ss. 698.

³⁵⁹ Bakara, 2/264.

³⁶⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 1, s. 421; Yazır, Cilt: 2, s. 195.

³⁶¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 1, s. 105.

Şeytanın Allah'a isyan etmesinin yakın sebebi Allah'ın emrini beğenmeyip dinlememesidir. Bunun da sebebi kibirlenmesidir. Dolayısıyla kibirlenmek Allah'a isyanın uzak sebebi olmaktadır.

Aşağıdaki ayet-i kerimelerden şeytanın Allah'a isyanının ve akabinde Allah'ın huzurundan kovulmasının nedeninin Allah'ın emrine karşı gelmesi ve kibirlenmesi olduğunu anlıyoruz. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

*"Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu."*³⁶²

*"Allah, 'Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?' dedi. (O da) 'Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın' dedi. Allah, 'Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın.' dedi."*³⁶³

*"Hani Rabbin meleklere, 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin' demişti. Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler. Ancak İblis, saygı ile eğilenlerle beraber olmaktan kaçındı. Allah, 'Ey İblis! Saygı ile eğilenlerle beraber olmamandaki maksadın ne?' dedi. İblis dedi ki: 'Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için saygı ile eğilemem.' Allah, 'Öyleyse çık oradan, çünkü sen kovuldun. Şüphesiz hesap gününe kadar lânet senin üzerinedir.' dedi."*³⁶⁴

Şeytanın Allah'a itaat etmemesi ve Allah'ın emrine karşı gelmesinin sebebi kibirlenmesi, kendini Hz. Âdem'den büyük görmeye dayanmaktadır. İblis ateşten, Hz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Bundan dolayı İblis, kendini Âdem'den üstün gördü. Ona göre üstün olan üstün olmayana secde edemez.³⁶⁵

Görülüyor ki İblis'in kâfir olmasının sebebi, Allah'ı inkâr etmesi değildir. Onun kâfir olmasının sebebi Allah'ın emrine karşı gelmesi ve Allah'ın emrini beğenmemesidir. Aynı zamanda İblis "Ben ondan daha hayırlıyım"³⁶⁶ diye kibirlenerek kendi kendine yaptığı yanlış kıyasla Allah'ın emrini tenkit etmeye başlamıştır.³⁶⁷ Denmiştir ki ilk defa yanlış kıyas yapan ve hataya düşen iblistir. İblis kendi görüşünü savunmak için yanlış bir kıyas yapmıştır. Allah ona isyanının

³⁶² Bakara, 2/34.

³⁶³ Araf, 7/12, 13.

³⁶⁴ Hicr, 15/29-35.

³⁶⁵ Sabuni, Cilt: 3, s. 278.

³⁶⁶ Sad, 38/76.

³⁶⁷ Yazır, Cilt: 1, s. 272.

sebebini sorduğunda o şöyle bir kıyas yaparak bir bahane bulmuştur: Beni ateşten Âdem'i topraktan yarattın. Ateş topraktan daha hayırlıdır. O zaman ateşten yaratılan ben topraktan yaratılan Âdem'den daha hayırlıyım. İblis iddiasını doğrulamak için biri doğru diğeri de yanlış mukaddime ile yanlış bir kıyas yaparak hataya düşmüştür. Çünkü ateşin topraktan üstün olduğunu iblis'in kendi uydurduğu yanlış bir iddiadır.³⁶⁸ Toprak oluşmanın, gelişmenin, artmanın, inşa etmenin olduğu yere ateş yok etmenin, cezanın yeridir. Canlılar toprak üstünde ve topraktan elde ettikleri nimetler sayesinde yaşarlar. Bu yanlış kıyasından dolayı İblis makamından indirilmiş, alçak ve aşağılıklardan olmuş, ebedi olarak Allah'ın huzurundan kovulmuştur.³⁶⁹

2.6.4. İlahi Azabın Sebepleri

Yüce Rabbimiz kullarından dilediğine azap etmeye gücü olduğu halde³⁷⁰ ayetlerde Allah'ın azabının bir sebebi olduğunu, sebepsiz yere azap etmediğini, azabının insanların kendi işlediklerine karşılık olduğu bildirilmiştir.³⁷¹ Rabbimiz Kur'an'da aynı zamanda peygamber göndermeden hiçbir kimseyi azap etmeyeceğini de haber vermiştir.³⁷²

Konumuzla ilgili ayetleri incelediğimizde ilahi azabın tek sebepli değil çok sebepli olduğunu görmekteyiz. Bunların başlıcalarını ayetler ışığında şöyle sıralayabiliriz: Kur'an-ı Kerim'e göre Allah'ı, ayetleri ve ahireti inkâr edenler,³⁷³ büyüklük taslayıp Allah'ı inkâr edenler,³⁷⁴ Allah'ın ayetlerini beğenmeyip alaya alanlar,³⁷⁵ Allah'tan başka tanrılara tapanlar,³⁷⁶ Allah'a ortak koşanlar,³⁷⁷ faiz yiyenler³⁷⁸ Allah'ın azabına duçar olacaklardır.

Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitabın niçin azap çekeceğini bildirir. Özellikle Yahudilerin işlemiş oldukları günahlar sebebiyle lanetlendiklerinden söz eder. Yahudiler küfür, isyan ve zulüm yapmaları, sözlerinden dönmeleri, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri öldürmeleri, Allah'ın buyruğunu değiştirmeleri, iftira

³⁶⁸ İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, Ankara, 2004, s. 167.

³⁶⁹ Yazır, Cilt: 4, ss. 17-18; Sabuni, Cilt: 2, ss. 287-288.

³⁷⁰ Mâide, 5/40, Ankebût, 29/21.

³⁷¹ A'râf, 7/96; Tevbe, 9/ 95; Yunus, 10/8, 70; Enam, 6/70.

³⁷² İsrâ, 17/15.

³⁷³ Rum, 30/16, Fussilet, 41/28; Al-i İmran, 3/112; Yunus, 10/70; Kehf, 18/ 105,106.

³⁷⁴ Mümin, 40/60; Ahkaf, 46/20; Casiye, 45/7-8; Nisa, 4/172; Lokman, 31 /7.

³⁷⁵ Casiye, 45/9, 35; Muhammed, 47/9.

³⁷⁶ Hud, 11/109; Zümer, 39/3.

³⁷⁷ Al-i İmran, 3/151; Tevbe, 9/5.

³⁷⁸ Bakara, 2/275.

atmaları, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarından³⁷⁹ dolayı lanetlenmişlerdir. Yine Kur'an'da ehl-i kitabın kendilerine gönderilen kitaplara tabi olmamaları, Allah'ın ayetlerini gizlemeleri, kendi elleriyle kitaplarını değiştirmeleri ve yalan söylemeleri, Hz İsa'yı ve Meryem'i ilahlaştırmalarından dolayı azaba çarptırıldıkları bildirilmiştir.³⁸⁰

Yüce Rabbimiz Allah'a ortak koşan müşriklerle birlikte münafıkları da azap edeceğini bildirmiştir.³⁸¹ Yine münafık topluluğu Allah'ı inkâr etmeleri,³⁸² yalancı olmaları,³⁸³ riyakâr yani ikiyüzlü olmaları,³⁸⁴ verdikleri sözü tutmamaları,³⁸⁵ müminlerle alay etmeleri,³⁸⁶ yeryüzünde fitne ve fesat çıkarmaları,³⁸⁷ imanda tereddüt etmeleri,³⁸⁸ kâfirleri dost edinmeleri,³⁸⁹ Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışmaları ve ibadetlerini gösteriş için isteksizce yapmaları³⁹⁰ sebebiyle azap göreceği haber verilmiştir.

Bunun yanında hak dinden dönenler,³⁹¹ insanları doğru yoldan saptırmaya çalışanlar,³⁹² Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanmayıp ayetlerini inkâr eden kâfirler, Kur'an'a sırt çeviren Yahudiler, Hristiyanlar, münafıklar, müşrikler, peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr edenler şiddetli azaba uğratılacaklardır.³⁹³ Ayrıca yetimlerin mallarını haksız yere yiyen, mümini kasten öldüren, iffetli kadınlara iftira eden ve Kur'an'da belirtilen sınırları (hudûdullah) aşip peygamberlerin bildirdiklerine aykırı davranan büyük günah sahibi müminler de azaptan kurtulamayacaklardır.³⁹⁴

Evrende mükemmel bir düzen ve uyum bulunur. Bu mükemmelliği, evrende var olan düzen ve uyuma Kur'an'da şöyle işaret edilmiştir:

*“Rahmanın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak(düzensizlik) görüyor musun?”*³⁹⁵

İşte Kur'an'a göre yeryüzünde bu düzenin bozulmasının sebebi insanın kendi eliyle yaptıkları yanlış işlerdir. Ayet-i Kerime'de yüce Allah şöyle buyurmuştur:

³⁷⁹ Bakara, 2/88; Nisa, 4/46, 155-161; Maide, 5/78-79; Enam, 6/146; Araf, 7/162.

³⁸⁰ Bakara, 2/10, 79, 174 -176; Maide, 5/13, 14, 72, 73, 116; Araf, 7/162; Enam, 6/91-93; Furkan, 25/2.

³⁸¹ Ahzab, 33/73.

³⁸² Bakara 2/8; Maide,5/41.

³⁸³ Münafıgun, 63/1, 2; Tevbe, 9/56, 57.

³⁸⁴ Bakara, 2/14.

³⁸⁵ Münafıgun, 63/4.

³⁸⁶ Bakara, 2/14; Tevbe, 9/79.

³⁸⁷ Bakara, 2/11-12, Ahzab, 33/18; Tevbe, 9/107.

³⁸⁸ Nisa,4/143.

³⁸⁹ Nisa, 4/139.

³⁹⁰ Nisa, 4/142.

³⁹¹ Al-i İmran, 3/106, Tevbe, 9/66.

³⁹² Hac, 22/8-10; Lokman, 31/6; Fussilet, 41/26, 27; Enfal, 8/47.

³⁹³ Kehf, 18/ 105, 106; Nisâ, 4/88, 139, 145, 161, 172; Mâide, 5/72-73; Âl-i İmrân, 3/151; Ahzâb, 33/73; Tevbe, 9/5, 107; Münafıgun, 63/2, 3.

³⁹⁴ Nisâ: 4/10, 14, 93, 97; Mâide: 5/94-95; Nûr: 24/23, 63.

³⁹⁵ Mülk, 67/3.

*“İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”*³⁹⁶

*“Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.”*³⁹⁷

İnsanlara fıtratlarının aksine şirk, ahlaksızlık, haksızlık, çeşitli hevalar, türlü beşerî hırsların sebebiyle yaptıklarının kötü sonuçları bu dünyada tattırılır.³⁹⁸ Allah insanlara işledikleri günahlar sebebiyle ahirette cezalandırmadan önce bu dünyada yaptıklarının kötü hareketlerinin sonuçlarını göstermek için başlarına bazı belalar vermiştir. Umulur ki, insanlar hatalarının farkına varıp tövbe ederler ve yapmakta oldukları günah ve isyanlardan vazgeçerler ve hak dine dönerler.³⁹⁹ Doğal çevredeki bozulmanın sebebi sadece günahtan kaynaklandığını söylemek doğru olmaz. İnsanların her şeyi doğru, yerli yerinde, usulüne uygun yapmamaları dolayısıyla da dünyada bozulma meydana gelmektedir.⁴⁰⁰

Ayetlerde insanın başına gelen felaketler kendi elleriyle yaptıklarından dolayı olduğu belirtilmiştir. Dünyadaki fiziksel ve sosyal yasaları görmezden gelmek, önlemler almamak veya Allah'ın haram kıldığı davranışlarda bulunma sebebiyle insanlar dünyada bazı sıkıntı, felaket ve acılarla karşılaşır.⁴⁰¹

Bu dünyada günahkâr olmayan müminlerin başına da bazı musibetler gelebilir. Şu ayette bundan maksadın müminlerin imtihan edilmesi ve sabretmelerine karşılık makamlarının yükseltilme olduğu bildirilir: *“Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele.”*⁴⁰²

2.6.5. Hz. Muhammed'in Uyarılma Sebepleri

Zelle, kişinin herhangi kastı olmadan yapmış olduğu hatadır. Peygamberler günah ve kusurlardan korunduğu için diğer insanlar gibi çirkin ve günah olan davranışları işlemezler. Peygamberlerin zellesi ise faziletli olanı terk etmesidir.⁴⁰³ Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde Hz Muhammed'in zelle denen bazı küçük hatalar

³⁹⁶ Rum, 30/41.

³⁹⁷ Şura, 42/30.

³⁹⁸ Yazır, Cilt: 6, s. 263.

³⁹⁹ Sabuni, Cilt: 4, s. 525; Mevdudi, Cilt: 4, s. 309.

⁴⁰⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 325.

⁴⁰¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 752.

⁴⁰² Bakara, 2/155.

⁴⁰³ Mustafa Akçay, “Zelle”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt: 44, s. 224.

işlediği ve bunun sonucunda yüce Allah tarafından uyarıldığını ve hatalarının düzeltilildiğini görmekteyiz. Bu ayetler bize şunları göstermiştir: Hz Muhammed varlık olarak bizler gibi bir insandır. Ona ilahi vasıflar yüklemek, onu tanrılaştırmak doğru değildir. Onun bizden farkı peygamberlik yönüdür. O, Allah'ın insanlar arasından seçtiği bir elçidir. Hz. Muhammed kendi isteklerini değil Allah'ın ona gönderdiği vahyi tebliğ etmekle görevlidir. Aynı zamanda bu ayetler vahyin objektifliğinin de bir göstergesidir.⁴⁰⁴

İbni Ümmü Mektum Olayı: Bir gün Resulullah Kureys'in ileri gelenlerini İslam dinini anlatıyordu. Bu esnada gözleri kör olan Abdullah b. Ümmü Mektum adında bir sahabe Resulullah'a Allah'ın ona öğrettiklerinden kendisini anlatmasını istedi. Peygamberimiz bu durumdan rahatsız oldu ve yüzünü ekşitti. Çünkü peygamberimiz putperestlerin liderlerinin İslam'ı benimsemesi halinde diğer birçok insanın da Müslüman olacağını düşünüyordu. İşte Resulullah sözünün kesilmesinden rahatsız olmuş, başka tarafa dönmüştü.⁴⁰⁵ Bunun üzerine Rabbimiz şu ayetleri göndererek Hz. Muhammed'i uyarmıştır:

*"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmıyorsun."*⁴⁰⁶

Anlatılanlardan kimin öğüt alıp kimin almayacağını yalnızca Allah bilir. Öğütten istekli olan kişiler faydalanır. İşte Abdullah b. Ümmü Mektum da bir şeyler öğrenmeye çok istekliydi. Belki bu kişi bu sayede günahlardan temizlenecek ve sevap işleyecekti. İşte Rabbimiz Resulullah'ı istekli kişiyi bırakıp da isteksiz, herhangi bir ihtiyaç hissetmeyen zengin kişilere yönelmesini uyarmıştı. Kendisinde herhangi bir ihtiyaç hissetmeyen, Kur'an'dan yararlanmak istemeyen kişilerin İslam'a girip girmemesinden Peygamber'e bir sorumluluk yoktur. Boşuna uğraşmaktansa Kur'an'ı öğrenmek isteyen kişilerle meşgul olunması daha doğru olacaktır.⁴⁰⁷

Münafıklara izin verilmesi: Cihat Kur'an'da birçok defa emredilmiştir. Müminler bu konuda Allah Resulü'nden izin istemezler. Ensar ve muhacir canıyla, malıyla Allah yolunda cihat etmişlerdir. Onlar hiçbir zaman yılgınlık göstermemişlerdir. Cihada katılmayan bazı kişiler de üzüntülerinden

⁴⁰⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 555.

⁴⁰⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 555; Es-Sabuni, Cilt: 7, s. 216.

⁴⁰⁶ Abese, 80/1-10.

⁴⁰⁷ Yazır, Cilt: 8, s. 531.

ağlamışlardır.⁴⁰⁸ Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye Tebük seferine katılmamasını, Medine'de kalmasını söylediği zaman bu durum Hz. Ali'nin gücüne gitmiş, Allah Resulü onu teselli etmiştir. Fakat münafıklar ise eğer sefer kolay ve sonunda bir çıkar olunca sefere katılırlar, sefer uzak ve meşakkatli olunca da bir mazeret bulup katılmazlardı. İşte Tebük seferi böyle meşakkatli olduğu için münafıklar Resulullah'a bazı mazeretler sunmuşlardı. Hz. Muhammed de onlarla izin verdi. Bunu üzerine yüce Allah, Hz. Muhammed'i uyarmış ve şu ayetleri indirmiştir:

*“Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, ‘Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık’ diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancılardır. Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?”*⁴⁰⁹

Münafıklar Hz. Muhammed'den Tebük seferine çıkmama konusunda izin istemişlerdir. Allah Resulü de hoşgörülü olduğundan dolayı izin verme hususunda acele etmiştir. Hz. Muhammed burada daha evla olanı terk etmiştir. Bundan dolayı uyarılmıştır. Zaten münafıklar bu sefere gitmeğe niyetleri olmadığı için herhangi bir hazırlık yapmamışlardı. Şayet onlar bu sefere çıkmış da olsalardı bu Müslümanların zararına olacak, Müslümanlar arasında fitne yaymaya çalışacaklardı.⁴¹⁰ Aynı zamanda da münafıklar sefere çıkmak isteyen halkı vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Yapılması gereken onların bu mazeretleri karşısında acele edip hemen izin verilmemesiydi. Bunun sonucunda yalandan mazeret ileri sürenlerle doğru söyleyenler birbirinden ayrılmış olacaktı. Mazeret iddiasını doğrulayan kesin bir delil ortaya çıkıncaya kadar beklenmiş olsaydı yalancılar kesin olarak ortaya çıkacaktı. Böylece onlar izin alamayacak ve Müslümanlara karşı yaptıkları nifaklar ortaya çıkmış olacaktı.⁴¹¹

Bedir Esirleri: Bedir savaşı sonucu yakalanan savaş suçlularına ne yapılması gerektiğini Allah Resulü ashabıyla istişare eder. Genel eğilim, suçluların cezalandırılmalarıdır. Ancak çok merhametli olan Peygamberimiz, onların fidye karşılığı salıverilmeleri kararını verir. Bunun üzerine uyarı ayeti gelir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

⁴⁰⁸ Tevbe, 9/92.

⁴⁰⁹ Tevbe, 9/42, 43.

⁴¹⁰ Tevbe, 9/46, 47.

⁴¹¹ Yazır, Cilt: 4, ss. 353, 354; Sabuni, Cilt: 2, ss. 483, 484.

*“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir ”*⁴¹²

Bu ayet, fidye aldıkları için Nebi (a.s) ve Ashabını kınamaktadır.⁴¹³ Ancak ishan⁴¹⁴ hâsıl olduktan sonra esir alması meşru olabilir. *"Nihayet onları iyice alt ettiğinizde bağları sıkı sıkıya elinizde tutun, aldığınız esirleri ister bağışlayıp saliverin, isterse fidye alın"*⁴¹⁵ ayetinde de alınan esirlere nasıl davranılacağı konusu açıklanmıştır.

Savaşta küfre karşı kesin bir zafer kazanmadan, küfrün belini kırmadan esir alıp fidye ile serbest bırakmak uygun değildir. Çünkü burada bir dünya menfaati söz konusudur. Öncelikli olan dünya değil ahiret menfaatidir. Ancak İslam'ın yüceltilip küfre karşı kesin bir zafer elde edilmesinden sonra esir alınabilir. Dolayısıyla ishan gerçekleşmeden evvel esir alıp fidye ile serbest bırakmak Allah'ın rızasına uygun olmayan bir davranış olur.⁴¹⁶

Tahrim meselesi: Allah Resulünün hanımlarına olan kızgınlığı sonucu bir ay onların yanına yaklaşmamaya yemin etmesi; başka bir rivayete göre bal şerbeti içmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine ayet inmiştir. Ayette Hz. Muhammed şöyle uyarılmıştır:

*“Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁴¹⁷

Hz. Peygamber esasen Allah'ın helal kıldığı bir şeyi kendisine yasaklamıştı. Ayette eşlerinin hatırına veya onlar sebebiyle kendisini böyle bir mahrumiyete itmesinin doğru olmadığı haber verilmiştir.⁴¹⁸

Rivayete göre Hz. Muhammed, Hz. Hafsa'nın gönlünü almak için Mariye'ye yaklaşmayacağını söylemiş, ama bu sırrı Hafsa Hz. Aişe'ye söylemiş, bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bu olaya kızarak bir ay eşlerinin yanına girmemeye yemin etti ve onlardan ayrıldı. Başka bir rivayete göre Rasulullah eşi Hz. Zeyneb'in yanına girer ve orada bal içerdi. Bunu gören Hz. Âişe ve Hz. Hafsa, Rasulullah kendilerine yak-

⁴¹² Enfal, 8/67.

⁴¹³ Sabuni, 2/440, 441.

⁴¹⁴ İshan: Savaşta düşmanın esas kuvvetlerini iyice vurarak, gücünü kırmak ve askerlerini yerinden kımıldayamaz hale getirmek, kesin bir yenilgiye uğratmak durumudur.

⁴¹⁵ Muhammed, 47/4.

⁴¹⁶ Yazır, Cilt: 4, s. 253.

⁴¹⁷ Tahrim, 66/1.

⁴¹⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 402.

laştığında ona tatlı fakat kötü kokusu olan bir yiyecek olan “meğâfir yemişsin” demeleri üzerine Hz. Muhammed bir daha bal şerbeti içmemeye yemin etti. Bunun üzerine peygamberimizi uyaran bu ayet indi.⁴¹⁹

Allah’ın helal kıldığı bir şeyi başka birisinin ki bu peygamber dahi olsa haram kılma yetkisi yoktur. Gerçi bu olayda Hz. Muhammed dinen değil de sadece kendisine bazı şeyleri yasaklamıştı. Fakat o bir peygamberdi. İnsanların örnek aldığı bir şahsiyetti. Ümmet Peygamber’in kendisine yasak kıldığı bir şeyi haram veya mekruh olarak anlamaları mümkündü. Dolayısıyla Rabbimiz Resulullah’ı bu davranışından dolayı uyarmıştır.⁴²⁰

Münafık ve Müşriklere Dua: Bir ara bir grup münafık Allah Resulü’ne gelerek kendilerine duada bulunmalarını istemişti. Peygamber de bunu arzu etti ve istiğfarda bulundu. Bunun üzerine Rabbimiz Hz. Muhammed’i şu ayetle uyarmıştır:

*“Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (fark etmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir. Allah fasık topluluğu doğru yola iletmez”*⁴²¹

Abdullah b. Übeyy Medineli münafıkların reisiydi. Oğlu Abdullah ise samimi bir Müslümandı. Abdullah babasının Müslüman olmasını istiyordu. Bunun için Abdullah bir gün Resulullah’a gelerek babasının hastalığında onun için dua ve istiğfarda bulunmasını istedi. Resulullah da onun bu isteğini kırmayıp babası için dua ve istiğfarda bulundu. Bunun üzerine yüce Allah, Resulullah’ı uyardı. Ayette Münafıklar için yetmiş defa da istiğfarda bulunsan Allah’ın onları affetmeyeceği bildirilmiştir. Yedi, yetmiş, yedi yüz gibi sayılar çokluğu anlatmak için kullanılır. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah’ı ve Peygamberi inkâr ettiler. Devamlı insanları dinden döndürmek, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak için uğraşılar. Onlar hadlerini aşarak küstahça davrandılar. Onlar şımardılar ve her şeyle dalga geçtiler. Ayetten, onlar için tövbe kapısının kapalı olduğunu, onlara af olmayacağını ve sonlarının belli olduğunu anlıyoruz. İnsanın kalbinin bozukluğu artık belli bir düzeye çıktıktan sonra düzelmesi beklenemez.⁴²²

Fakirlerle İlgili Uyarı: Peygamberimize yapılan başka bir uyarı da fakirlerle ilgili olmuştur. Rivayete göre Hz Muhammed’in fakir ve kimsesiz sahabelerle oturduğu esnada müşriklerin ileri gelenleri Peygamberimizle görüşmek istediler.

⁴¹⁹ Sabuni, Cilt: 6, s. 492.

⁴²⁰ Mevdudi, Cilt: 6, s. 392.

⁴²¹ Tevbe, 9/80

⁴²² Yazır, Cilt: 4, s. 387; Kutub, Cilt: 5, s. 352.

Fakat öncelikle fakir ve kimsesiz sahabilerin yanından uzaklaştırmasını, onlarla aynı mecliste bulunmayacaklarını söylediler. Onlarla aynı ortamda bulunmayı kendilerine yakıştıramadılar. Kureyş'in büyükleri bu fakir ve kimsesiz sahabelerle oturduklarında şereflerinin düşeceğini, ancak onlar giderse Peygamberin davetini dinlemek için Peygamberin yanına gelebileceklerini söylüyorlardı. Hz Muhammed onları kovamayacağı söylemesi üzerine en azından geldiklerinde onların ayakta durmalarını istemişlerdir.⁴²³ Resulullah da belki Müslüman olurlar ümidiyle müşriklerin bu isteğini kabul edeceği sırada Rabbimiz şu ayetle Resulullah'ı uyarmıştır:

“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın!” ⁴²⁴

Başka bir ayette de Resulullah şöyle uyarılmıştır:

“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının ziynetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.” ⁴²⁵

Resulullah, sahabe birlikte otururdu. Hatta o kadar yakın olurdu ki sahabelerin dizleri Peygamberimizin dizlerine değdi. Peygamberimiz istediği zaman kalkardı. Fakat Kehf suresinin bu ayeti nazil olunca Resulullah sahabeler kalkmadan kalkmayı terk buyurdu.⁴²⁶

2.6.6. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Uyarılma Sebebi

Rivayetlere göre Resulullah, Hz Hafsa'ya bir sır söylemişti. O sırrın ne olduğu hakkında tefsirciler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bir görüşe göre, Hz. Muhammed'in bir daha bal şerbeti içmemeye yemin etmesi, ya da bir daha Mariye'ye yaklaşmayacağı, diğer bir rivayete göre Hz. Muhammed'den sonra devlet başkanının Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olacağı sırrıdır. Hz Muhammed bu sırrı Hz Hafsa'ya söylemiş. Fakat Hz. Hafsa bu sırrı dayanamayıp Hz. Ayşe'ye duyurmuştu. Bu eşler, Peygambere karşı dayanışma ve yardımlaşma içine girmişlerdi. Bu durumu Cebrail Peygamberimize haber verilmişti. Sırrın açıklanması, hanımlarının

⁴²³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, s. 409; Ebu'l Al'a Mevdudi, Tefhimu'l Kur'an, Cilt: 3, s. 168.

⁴²⁴ En'âm, 6/52.

⁴²⁵ Kehf, 18/28.

⁴²⁶ Yazır, Cilt: 3, s. 434.

birbirini kıskanmaları ve Hz Muhammed ile diğer eşleri arasında olan olayda Hz. Ayşe ile Hz. Hafsa'nın birbirlerine destek olmaları Resulullah'ı üzmüştü. Bu sebeplerden dolayı Resulullah bir ay hanımlarına yaklaşmamıştı.⁴²⁷ Şu ayetlerle Hz Hafsa ve Hz. Ayşe uyarılmıştır:

*“Hani peygamber eşlerinden birine, gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü (başkasına) haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona (sırrı açıklayan eşine) haber verince o, ‘Bunu sana kim bildirdi?’ dedi. Peygamber, ‘Bunu bana, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olan Allah haber verdi’ dedi. (Ey peygamber’in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah’a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de, salih müminler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar.”*⁴²⁸

Tezimizin bu bölümünde; olan olayların bir sebebinin olduğu, evrende olan olayların bir sebep-sonuç dairesinde vuku bulduğunu gördük. İnsanoğlu olaylardaki bu sebep-sonucu anlayacak ve doğru olanı seçebilecek kabiliyette yaratıldığı için yapacağı fiillerden sorumlu olacaktır.

⁴²⁷ Yazır, Cilt: 8, s. 153-159.

⁴²⁸ Tahrim, 66/3, 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇLILIK İLKESİ İLE İLGİLİ AYETLER VE TAHLİLLERİ

Tezimizin bu son bölümünde ise Kur'an'da amaçlılık, özellikle de yaratılmanın amaçlarını inceleyeceğiz.

3.1. KUR'AN'DA YARATILIŞ AMACI

Kur'an'da amaçlılık ilkesi ile ilgili ayetleri incelediğimizde yaratılışın bir gayeye dayandığı gerçeğinin açık şekilde vurgulandığını görüyoruz. Bu vurgulama genel olarak bütün varlıklar için olabildiği gibi özel olarak insanlar için de olabilmektedir. İnsanla diğer varlıkların yaratılış gayesi tabii ki farklıdır. Çünkü Allah insana akıl, irade gibi diğer varlıklarda bulunmayan özellikler vererek onlardan üstün kılmıştır. Onun için Kur'an'da yaratılış amacı konusunu insan ve insan dışındaki varlıklar olmak üzere ayrı ayrı ele almak gerekir.

Kur'an'ın birçok ayetinde yaratılışın sebep ve hikmetlerinin olduğu; yaratılanların boş yere, anlamsız, oyun ve eğlence olsun diye yaratılmadığı vurgusu yapılır. Şu ayet özel olarak insanın boş yere yaratılmadığından bahseder: “Yoksa sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız”⁴²⁹

Mealini vereceğimiz şu ayetlerde ise yaratılan bütün varlıkların boş yere, gayesiz yaratılmadığı bildirilir:

“Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu inkâr edenlerin zannıdır”⁴³⁰

“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyuncular olarak -oyun ve eğlence olsun diye- yaratmadık. Bunları sadece gerçekle yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”⁴³¹

“Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık”⁴³²

Yukarıdaki ayetlerde yüce Allah evreni boş yere gâyesiz yaratmadığını, kâinatta yaratılan her şeyin bir hikmeti olduğunu haber vermiştir. İnsanın da bu

⁴²⁹ Mü'minûn, 23/115, Diğer ayetler için bkz. Sad, 38/27; Duhan, 44/38, 39; Enbiya, 21/16, 17.

⁴³⁰ Sâd, 38/27.

⁴³¹ Duhân, 44/38, 39.

⁴³² Enbiya, 21/16-17.

hikmetleri anlaması gerektiğine bir işaret vardır. Aynı zamanda bu ayetlerde Allah'ı yaratılanlara benzeten putperestlere karşı bir uyarı vardır. Çünkü Allah beşeri özellikler olan oyun ve eğlence gibi özelliklerden münezzehtir. Allah boş ve anlamsız iş yapmaz; onun yaratması anlamlı ve hikmetlidir.⁴³³ Allah bu mükemmel kâinatı kâfirlerin hayal etmek istedikleri gibi sadece dünya hayatı için oyuncak olarak yaratmamıştır. Aksine yaratılanların büyük bir hikmeti vardır. Yaratılan bu kusursuz evren sayesinde insan Allah'ı tanıyacak ve onun kudretini anlamış olacaktır.⁴³⁴

Bu ayetlerden iki çeşit zihniyetin ortaya çıktığını anlıyoruz. Birincisi bu âlemin yaratılışının bir gayesi olduğunu inanmayanlardır. Onlar bu dünyanın oyun ve eğlence için yaratıldığını zannederler. İkincisi yaratılan her şeyin bir hikmeti, bir gayesinin olduğunu inanan zihniyettir. Onlar da bu inkârcı zihniyete karşılık Allah'a ve âhiret gününe inananır ve yaratılış üzerinde düşünerek, "Rabbimiz! Bunu boşuna yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi cehennem azabından koru."⁴³⁵ derler. Onların zihninde gâiyet, ibadet ve akıbet düşüncesi iç içedir.⁴³⁶

Bu kâinata baktığımızda yaratılan hiçbir şeyin amaçsız, boş ve anlamsız olmadığını anlıyoruz. Atomdan gezegenlere ve galaksilere varıncaya kadar her şey bir amaç doğrultusunda yaratılmıştır. Yaratılanlar bu amaç doğrultusunda hareket ederler. Elbette ki dünyanın halifesi ve diğer varlıklardan üstün yaratılan insan da başıboş, amaçsız ve gâyesiz değildir.

3.1.1. İnsanın Yaratılma Amacı

Yüce Allah, insanı en güzel biçimde yaratmış,⁴³⁷ insanı mükerrem yani şan ve şeref sahibi kılmış,⁴³⁸ yeryüzünde, gökyüzünde ve ikisi arasında bulunan her şeyi onun hizmetine sunmuştur.⁴³⁹

Kur'an'da insan için "ahsen-i takvîm" yani en güzel şekilde yaratıldığından söz edilmiştir. "Takvîm", eğriyi doğrultmak, kıvama, nizama koyma, kıymet biçmek, kıymetlendirmek anlamlarına gelmektedir. Ahsen-i takvîm terkibi; kıvama koymanın, biçimlendirmenin en güzeli demek olur. İnsan maddi ve manevi olarak gerek fiziki gerekse maneviyat yönüyle en güzel şekilde yaratılmış bir varlıktır.⁴⁴⁰

⁴³³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt:3, s. 669.

⁴³⁴ Yazır, ss. 443, 444.

⁴³⁵ Âl-i İmrân, 3/191.

⁴³⁶ Kutluer, "Gâiyyet", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt: 13, s. 293.

⁴³⁷ Tin, 95/4.

⁴³⁸ İsrâ, 17/70.

⁴³⁹ Bakara, 2/29; Casiye, 45/13.

⁴⁴⁰ Yazır, Cilt: 9, ss. 311, 312.

Yine Kur'an'da insan için "mükerrer" olarak yaratıldığından söz edilmiştir. Mükerrer, şan ve şeref sahibi demektir. İnsanoğlunun mükerrer olmasının birçok sebebi vardır. Çünkü yüce Allah insana diğer varlıklarda olmayan pek çok özelliği ona bahşederek dünyada insana özel bir yer vermiş, onu diğer varlıklardan üstün kılmıştır. Müfessirler insanın şan ve şeref sahibi olmasını Allah'ın ona verdiği şu özelliklerden kaynaklandığını söylerler: Öncelikle insanın akıl, irade, zekâ, düşünme ve yazma gibi melekeleri vardır. İnsan bunlar sayesinde doğruyu-yanlış, güzeli-çirkini ayırabilir, canlı ve cansız varlıkları kendi hizmetinde kullanır. Allah'ın kendisine bahşettiği kol, el, göz gibi organları düzgün bir şekilde kullanabilir. Yine insan elde edeceği bilgiler sayesinde icatlar eder, uygarlıklar kurar, ekonomik faaliyetlerde bulunur. Olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar ve bu sayede geleceğini planlayabilir. Elbette ki bu kadar özellik verilen insanın gâyesiz, boş yere yaratılması düşünülemez.⁴⁴¹

Allah'ın insan için var ettiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu itibarla, inanç, söylem, eylem ve davranışı ne olursa olsun insan şerefli, itibarlı, değerli ve üstün bir varlıktır. İyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan, hayrı şerden ayırt edebilecek yeteneklerle donatılmış; düşünme, konuşma ve anlama yeteneği verilmiş ve yeryüzüne halife yapılmıştır.⁴⁴² Bakara suresinin şu ayetinde yüce Allah insanı yeryüzünde kendisinin halifesi olarak yarattığını bildirmiştir:

*"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler, Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim.' demişti."*⁴⁴³

"Halife" kelimesinin aslı "halif"dir. Bitişik "te" ise mübalağa içindir. Mastarı ise "hilâfet"tir. "Halife" kelimesi, birinin arkasından makamına oturmak manasına gelir. "Hilâfet", ise başkasına vekil olmak, onun yerini tutmak, onu temsil etmek demektir. Asaletin karşıtı diyebiliriz. Bu vekillik çeşitli sebeplerden olabilir. Ya asilin aczinden veya ihtiyacından, ya da aslın kaybolmasından dolayı olabilir. Bunların hiçbirisi olmazsa aslın vekile bir şeref vermesinden kaynaklanır. İşte insanın vekil olması da Allah'ın insana değer vermesi, ona şeref verme lütfundan kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁴ İnsan Allah'ın ona verdiği diğer varlıklarda bulunmayan özelliklerinden dolayı Allah'ın en iyi vekili olabilir. İnsana, yeryüzünde Allah'ın hükümlerini, emir ve

⁴⁴¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 503.

⁴⁴² İsmail Karagöz, İyi İnsan İyi Müslüman, Kar Yayınları, Ankara, 2007, s. 17.

⁴⁴³ Bakara, 1/30.

⁴⁴⁴ Yazır, Cilt: 1, s. 259.

buyruklarını uygulayacağı için halife denmiştir.⁴⁴⁵ Başka bir ayette Yüce Allah insanoğlunu yeryüzünde hilâfet yetkisi vermesi iman ve amel-i sâlih (Allah rızâsına uygun hareket, amel, davranış) şartına bağlanmıştır.⁴⁴⁶ İşte insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmış, ilahi plandaki Allah'ın sıfatlarının insani planda sahip olmuştur. Bu sebeple insan bilen, isteyen, isterken hür olan bir varlık olmuştur. Allah'ın bazı sıfatlarının insani ölçüler içinde insana vermesi insanı asla ilahlaştırmaz; insanın şerefini, değerini daha da arttırmış olur.⁴⁴⁷ Tabi ki insanın halifeliği kendi sıfatlarına uygun olarak kısıtlıdır. Yeryüzünde hiçbir varlık Allah'ın yerini alarak istediği gibi tasarrufta bulunamaz. Hz. Âdem'in ve neslinin halifeliği, Allah'ın mülkü bulunan yeryüzünde Allah'ın iradesine uygun yaşamak ve talimatı doğrultusunda tasarrufta bulunmaktan ibarettir.⁴⁴⁸

Allah insana kendisiyle bilgi sahibi olacağı akıl nimetini vererek onurlandırmıştır. Akıl yaratıcının varlığını gösteren en büyük delillerden biridir. Akıl sayesinde insan kâinata bakarak varlığının delillerini kavrar, yaratıcısını tanır, sıfatlarını öğrenir. Akıl sayesinde insan düşünebilir, bilgi sahibi olabilir, çeşitli ilimler öğrenebilir, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilir. Akıl, ilim ve hikmet kaynağıdır. Aklın ilmi arttıkça ufku genişler, kuvvetlenir. Azalara hareket etmelerini emreder. Akıl zanaatların icrasında bir alet durumundadır; işler onun ölçüp biçmesiyle, onun hesaplamalarıyla yürür.⁴⁴⁹ Sonuç olarak Rabbimiz insana diğer varlıklarda olmayan akıl ve irade vererek diğer varlıklardan üstün kılmıştır. İnsan dışında yaratılan varlıkları da insanın hizmetine vermiştir. İnsan aynı zamanda yeryüzünün halifesi olarak nitelendirilmiştir. İşte bu özelliklerde yaratılan insanın yaratıcısı olan Allah'a, ailesine ve çevresine karşı yerine getirmek durumunda olduğu sorumlulukları vardır. Rabbimize karşı sorumluluğumuz, onun emir ve yasaklarına uyarak rızasına uygun yaşayan bir kul olmaktır.

Şu ayet-i kerimeden insanın yaratılmasının amacının Allah'a kulluk ve ibadet etmek olduğunu anlıyoruz. Zariyat suresinin 56. ayetinde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*⁴⁵⁰

Bu ayet insanların ve cinlerin yaratılışının hikmetini gösterir. Buna göre insanların ve cinlerin yaratılış gayesi dünyalık peşine düşüp onu ısrarla istemeleri

⁴⁴⁵ Sabuni, Cilt:1, s. 325.

⁴⁴⁶ Nûr, 24/55.

⁴⁴⁷ H. Aydın, Yaradılış ve Gayelik, s. 178.

⁴⁴⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt:1, s. 101.

⁴⁴⁹ Gazali, Yaratılış Hikmetleri, Çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yayınları, 2001, ss. 65-67.

⁴⁵⁰ Zariyat, 51/56.

için değil Allah'ı tanımak, Allah'ı bir kabul edip sadece ona ibadet ve kulluk etmektir.⁴⁵¹

Ayette insan ve cinlerin vazifeleri hatırlatılmaktadır. İnsan ve cinlerin vazifeleri Allah'a kulluk ve ibadet etmektir. İnsan ve cinlerin yaratılış gayesi öncelikle Rablerini tanımaları, daha sonra ona kulluk ve ibadet etmeleridir. Eğer bu yapılmazsa ömürler de boşa gitmiş olur. Bazı tefsirciler ayeti "beni mabud olarak tanısınlar" olarak anlamışlardır. Allah'ı tanımak demek de Allah'ın buyruklarını tutarak ona kulluk ve ibadet etmek anlamına gelmektedir.⁴⁵²

Yine ayetten insan ve cinlerin mümin olsun veya mümin olmasın hepsinin Allah'ın buyrukları ve ilahi yasalar önünde boyun eğmeleri kastedildiğini de söyleyenler olmuştur. Taberî'nin (838 - 923) tercih ettiği görüş budur.⁴⁵³

Ayette geçen "bana ibadet etsinler diye..." ifadesinde ibadet kelimesini, insan ve cinlerin sadece namaz, oruç, dua, zikir vs. için yaratılmış oldukları şeklinde anlamak yanlıştır. İbadetin anlamı, içine bu sayılanlar girmekle birlikte onun kapsadığı mana daha geniştir. İbadet denilince, sadece Allah'a tapmaları ve ona ibadet etmeleri, Allah'tan başkasına mabut kabul etmemeleri ve ondan başkasına itaat etmemeleri, sadece Allah'ın dininin kurallarına uymaları akla gelmektedir.⁴⁵⁴ İbadet insanın dini olarak yapması gerektiği görevleri (mesela namaz, zekât, hac, oruç vb.) kapsadığı gibi sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yapmış olduğu her fiil de ibadet kapsamındadır.⁴⁵⁵

Yüce Allah yaratmanın gayesini gerçekleştirmeyi insanın karşısına bir emanetler bütünü olarak koymuştur.⁴⁵⁶ Allah tarafından arz edilen ve insanın hür iradesiyle kabul ettiği bu emanet insanın yerine getireceği vazifelerin bir toplamıdır. İnsanın üzerine almış olduğu bu emanet Allah'a ibadettir. İbadet de özünde Allah'a saygı ve sevgi ile yönelmektir.⁴⁵⁷

Ayetlere baktığımızda insanın yaratılma hikmetlerinden birisi de bu dünya hayatında imtihana tabi tutulması olduğunu anlıyoruz. Mülk suresinin 2. ayetinde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

⁴⁵¹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt:5, s. 137; Sabuni, Cilt: 6, ss. 191, 192.

⁴⁵² Yazır, Cilt: 7, s. 267.

⁴⁵³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 5, s. 137.

⁴⁵⁴ Mevdudi, Cilt: 5, s. 522.

⁴⁵⁵ Ferhat Koca, "İbadet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, s. 240.

⁴⁵⁶ Ahzab, 33/72.

⁴⁵⁷ H. Aydın, *Yaratılış ve Gayelik*, s. 180.

*“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”*⁴⁵⁸

İnsanın yaratılma hikmetlerinden birisi de imtihana tabi tutulmasıdır. Allah insana akıl ve irade vermesi, bunun yanında peygamberler ve kitaplar göndermesi bize bu gerçeği göstermektedir. Ayetten anladığımıza göre ölüm ve hayat ise insanların yeryüzünde yaptıkları davranışlarının ortaya çıkması ve karşılığının verilmesi için bir imtihan aracıdır.⁴⁵⁹ Hayat ve ölüm imtihan için yaratılmıştır. Sınav yeri dünyadır, ahiret ise dünyada yapılanların karşılığının alınacağı yerdir. Allah kimlerin Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak güzel işler yaptığını kimlerin de Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelerek kötü işler yaptığını sınamak, insanların güzel amel noktasında rekabet etmelerini sağlamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.⁴⁶⁰ Allah hayat ile ölümü yarattı ki bizleri imtihan etsin ve hangimizin güzel iş yaptığını, hangimizin kötü iş yaptığını görsün. Allah insanlara imtihan muamelesi yapmak için böyle yapmıştır. Yoksa Allah kimin aklını ve iradesini doğru kullanarak imtihanı kimin kazanacağı veya akıl ve iradesini yanlış kullanarak kimin sınavı kazanamayacağını ezelden bilmektedir.⁴⁶¹

Dikkat edilirse hayat ölümden önce gelmesine rağmen ayette ölüm hayattan önce gelmiştir. Bunun sebebi ölüm, insanı ahireti hatırlatması ve insanın sorumluluğunun farkına varmasıdır. Ölüm insanı iyi işler yapmaya, kötülüklerden uzak durmaya bir teşviktir. Dolayısıyla insana bu dünya hayatında hesap bilincini hatırlatmış olur.⁴⁶² Eğer hayattan sonra ölüm, ölümden sonra da diğer hayat gelmemiş olsaydı dünyada her türlü sıkıntılara katlanarak salih amel işleyen insanlar bu sıkıntıları unutturacak mükâfatı almamış, mertebe olarak daha yüksek mertebelere çıkmamış olurlardı. Allah'ın emir ve yasaklarına karşı çıkanlar ise yaptığı işlere göre cezalandırma, rütbesinde alçaltma söz konusu olmayacaktı. Dolayısıyla insanlarda hiçbir hayat izi, bir hayat ümidi kalmayacak, kurtuluş ümidi olmayan, bıktırıcı, sefalet bir hayat sürerlerdi. Bu da Allah'ın insana yaratılışına bahşetmek istediği bol ihsan ve lütfuna uygun olmazdı.⁴⁶³

Yine şu ayetten de insanın bu dünyada imtihan için yaratıldığını ve yapmış olduklarından hesaba çekileceğini anlıyoruz:

⁴⁵⁸ Mülk, 67/2.

⁴⁵⁹ Kutub, Cilt:10, s. 93.

⁴⁶⁰ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 5, s. 416.

⁴⁶¹ Sabuni, Cilt: 6, ss. 511, 512.

⁴⁶² *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt:5, s. 416.

⁴⁶³ Yazır, Cilt: 8, s. 178.

“Yoksa sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız”

⁴⁶⁴ İnsan öldükten sonra dünyada yapmış olduğu işlerden hesaba çekilecektir. Bütün varlıklar yok olup giderken sadece insan ebedi olarak yaşayacaktır.⁴⁶⁵

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki kuşkusuz Allah insanı gayesiz, boşu boşuna yaratmadığı gibi, onu başıboş da bırakmamıştır. Onu kulluk yapmakla yükümlü kılmış, hayatı ve ölümü ile imtihana tabi tutmuştur. Kur'an'ın birçok ayetinde insanın bu imtihanında başarılı olabilmesi, bu imtihanı kazanması iman ve salih amel işlemesine bağlı olduğu haber verilmiştir.⁴⁶⁶

3.1.2. İnsanın Erkek ve Kadın Olarak Yaratılma Amacı

Mealini vereceğimiz şu ayet insanların neden aynı özden fakat kadın ve erkek olarak iki farklı cinsten yaratılmasının hikmetini bize göstermektedir.

“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁴⁶⁷

Yüce Allah insanı hikmeti gereğince, belirttiğimiz gibi, kadın ve erkek olarak iki cins yaratmıştır. Kadın ve erkek aynı özden yaratılmalarına karşı fiziksel ve psikolojik yapıları farklı olduğu görülür. Bu ikisi arasında o denli mükemmel bir ahenk yaratılmıştır ki her ikisi de diğerine mükemmel bir eş olur. Bu iki eş birbirlerinin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılar durumdadırlar.⁴⁶⁸ Kur'an eşleri birbirlerine karşı bir elbise olarak göstermektedir.⁴⁶⁹ Nasıl ki elbise vücudu örterek insanı birçok şeyden koruyorsa eşler de birbirlerinin açığını, eksikliğini kapatarak günaha düşmekten korumuş olurlar.

Söz konusu ayet insana, eşini huzur ve mutluluk bulacağı bir varlık olarak görmesini sağlamaktadır.⁴⁷⁰ Ayette geçen “Meveddet” ve “rahmet” kelimeleri hakkında tefsirciler çeşitli yorumlar yapmışsa da genel olarak bu kelimeler eşlerin birbirine meyletmesini, ısınmasını ve bağlanmasını sağlayan “sevgi ve merhamet

⁴⁶⁴ Müminûn, 23/115.

⁴⁶⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt:4, ss. 46, 47.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122, 124, 173; Maide, 5/9, 69, 93; Araf, 7/42; Yunus, 10/4, 9; Hud, 11/11, 23; Ra'd, 13/29; İbrahim, 14/23; Nahl, 16/97; İsra, 17/9; Kehf, 18/30, 88, 107, 110; Meryem, 19/60, 96; Hac, 22/14, 23, 50, 56; Şuara, 26/227; Kasas, 28/80; Ankebut, 29/7, 9, 58; Rum, 30/15, 45; Sebe, 34/4, 37; Fatır, 35/7; Sad, 38/28; Mü'min, 40/40; Fussilet, 41/8; Şura, 42/22, 23, 26; Casiye, 45/15, 30; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/29; Talak, 65/11; İnşikak, 84/25; Bûruc, 85/11; Tin, 95/6; Asr, 103/3.

⁴⁶⁷ Rum, 30/21.

⁴⁶⁸ Mevdudi, Cilt: 4, s. 293.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/187.

⁴⁷⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 303.

duyguları” şeklinde tercüme edilmiştir. İbn Abbas “meveddet” sözcüğü için erkeğin eşini sevmesi, “rahmet” için de erkeğin eşini koruyup şefkat göstermesi demiştir.⁴⁷¹

Rabbimiz insana yine kendi beşer cinsinden eşler yaratmış ve aralarında bir sevgi ve merhamet var etmiştir. Bu Allah’ın varlığının ve lütfunun delillerindendir. Allah insanoğluna hayvan veya cin cinsinden değil de kendi cinsinden eşler yaratmıştır. Çünkü aynı cinsler sevgiye ve yakınlaşmaya sebep olurken farklı cinsler nefrete ve ürküntüye sebep olur. İnsan ancak kendi cinsiyle huzur ve mutluluk bulabilir.⁴⁷²

Yine insanların erkek ve kadın olarak yaratılmasının sebebi; temeli iffete, karşılıklı sevgi ve güvene dayanan bir aile kurulması içindir. Allah’ın insanı iki cins yaratıp aralarında sevgi ve merhamet var etmesi sayesinde birbirini sonradan tanıyan iki cins birbirlerine bağlanır. Bunun sonucunda temeli iffette dayanan, insana uygun bir üremenin olduğu, karşılıklı sevgi ve şefkat duygularının var olduğu aile kurumu inşa edilmiş olur.⁴⁷³

3.1.3. İnsanların Farklı Kabileler Şeklinde Yaratılma Amacı

Yüce Allah Hucurat suresinde insanların farklı kabile ve kavimler şeklinde yaratılma amacının insanların birbiriyle tanışmak, kaynaşmak olduğunu bildirmiştir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”*⁴⁷⁴

Rabbimiz insanları bir erkek ve bir dişiden yani Hz. Âdem ile Hz. Havva’dan yaratmıştır. Yani herkes aynı anne-babadan gelmiştir. Dolayısıyla birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük yoktur. Kimsenin kavmiyle, atalarıyla öğrenmesi doğru değildir. Ayette Allah katında üstünlüğün takva olduğu vurgulanır. Yüce Allah insanları milletler ve kabileler şeklinde ayırmıştır ki insanlar birbirleri ile tanışıp ona göre yardımlaşsınlar.⁴⁷⁵

İnsanlar dillerinin, renklerinin ve yeteneklerinin farklı olması ayrılık değil tanışıp kaynaşmalarını gerektirir. İnsanlar yapılması gerekli olan bir işi kendisi veya

⁴⁷¹ Sabuni, Cilt: 4, s. 515.

⁴⁷² Yazır, Cilt: 6, s. 247; Sabuni, Cilt: 4, s. 515.

⁴⁷³ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 4, s. 303.

⁴⁷⁴ Hucurat, 49/13.

⁴⁷⁵ Yazır, Cilt: 7, s. 211.

içinde yaşadığı toplum yapamayabilir. Dolayısıyla özellikleri ve kabiliyetleri farklı olan kavimler ve kabileler birbirlerin ihtiyacını gidermek için tanışmak ve yardımlaşmak durumundadırlar.⁴⁷⁶

3.1.4. İnsanın Dışındaki Varlıkların Yaratılış Amaçları

Kur'an-ı Kerim'de insanın bir yaratılış amacının olduğunu gördük. Peki, insanın dışında yaratılan varlıkların bir yaratılış amacı yok mudur? *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık"*⁴⁷⁷ ayetinden yüce Allah'ın bütün varlıkları amaçsız, boşu boşuna yaratmadığı, yaratılan her şeyin bir amacı olduğunu anlıyoruz. Ayetlerin ışığında değerlendirdiğimizde insanın dışında yaratılmış olan bu varlıkların hepsinin bir yaradılış amacı olduğunu görüyoruz.

Genel olarak insan dışındaki varlıklardan bahseden ayetlerde bu varlıkların insanın hizmetine verildiği, dolayısıyla insan bunlarla ihtiyacını karşıladığı, bu varlıkların Allah'ın varlığının bir delili olduğu, insanoğlunun bu varlıklara bakarak ibret alması gerektiği ve sonuç olarak bunları kendisine verene şükretmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Öncelikle insanların hayatlarını idame ettirmeleri için yeryüzünün yaşanabilir bir düzeyde olması ve insanın tabiatı icabı olan ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. İşte bütün bu yaratılanlar yeryüzünün halifesi olarak insanın hizmetine verilmiş ve insan Allah'ın vermiş olduğu bu nimetlerden ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir. Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır. O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır."*⁴⁷⁸

Yaratılan bu nimetlerden sadece insan değil diğer canlılar da yararlanır. Mesela bitkilerden hayvanlar da yararlanır. Fakat insan hayatını oluşturması,

⁴⁷⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, ss. 97, 98.

⁴⁷⁷ Duhan, 44/38.

⁴⁷⁸ Nahl, 16/10, 13.

geliştirmesi ve kolaylaştırması yönünde aklını kullanarak yeryüzü nimetlerinden gereği gibi istifade eder. Yine insan bu nimetlere bakarak ibret almalı ve Allah'ın varlığına ulaşmalıdır. Yukarıda mealini verdiğimiz Nahl suresinin 11, 12 ve 13. ayetlerinin sonlarında “akletme”, “tefekür” ve “tezekkür” kelimelerinin düşünüp ibret alma anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁷⁹

Kur'an'da gayeye uygun bir yapı ve işleyişe sahip tabii varlık alanının gayeliliğin kavranması hususunda birçok örnek verilir. Aynı zamanda Kur'an âlemin görünüşünde ve işleyişinde bir kusur, bir aksaklık olmadığından, tam tersine âlemin bir nizama sahip olduğundan bahseder. Kâinatta çirkin ve kötü gördüğümüz birçok şey ve olay bize göre öyledir ve izafidir. Aslında onlar kâinattaki bu dengenin bir unsurudur. Bu dengedeki görevi ile güzel ve iyidir. İslam dininde kâinatın sahip olduğu bu nizam ve gayelik, hem ulûhiyet hem de vahdaniyet yani Allah'ın varlığı ve birliğinin delili olmuştur.⁴⁸⁰

Rabbimiz insanların yaratılan bu varlıklara ve nimetlere bakarak ibret almalarını istemiştir. Ayette şöyle buyrulur:

*“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok. Yeryüzünü de döşedik ve ona sabit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik. Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için. (bütün bunları yaptık) ”*⁴⁸¹

O zaman yaratılan bütün bu varlıkların amacı, Rabbine gönül verecek herkesin gönül gözünü açmak, öğüt vermek ve ibret almasını sağlamaktır diyebiliriz.⁴⁸²

Şu ayetten de insanın dışındaki varlıkların yaratılma amacının insanın bunlardan faydalanması, bunun sonucunda bu nimetleri verene şükür etmesi ve Allah'ın varlığının düşünülmesi olduğunu anlıyoruz:

*“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, onun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”*⁴⁸³

Kara, deniz ve göklerde yatılan birçok şey insan için yaratılmış ve insanın bunlardan yararlanması için onun hizmetine verilmiştir. Söz konusu ayette,

⁴⁷⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, ss. 382, 383.

⁴⁸⁰ H. Aydın, Yaratılış ve Gayelik, ss. 172-174.

⁴⁸¹ Kaf, 50/6-8.

⁴⁸² Yazır, Cilt: 7, s. 228.

⁴⁸³ Casiye, 45/12, 13.

insanlardan da yaratılan bu nimetlere ibretle bakarak yaratıcı bulması ve bu nimetleri yaratana şükretmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁸⁴

İnsanın yaratılma amaçlarından birisi imtihan için olduğunu söylemiştik. Allah insana bu imtihanda başarılı olması için her türlü imkânı sağlamış, ona türlü türlü nimetler vermiştir. Bunun sonucunda insan bu nimetlere verene şükür mü edecek yoksa bu nimetleri karşılık nankörlük mü edecek. Eğer insan yaratılan bu varlıklara bakıp ibret alır, arkasından ona şükrederse bu imtihanı kazanmış, fakat Allah'a karşı çıkıp da bu nimetlere nankörlük ederse imtihanını kaybetmiş olacaktır. Dolayısıyla nimetlerin verilmesinin amaçlarından biri de insanın bu nimetleri verene şükretmesidir. Bu konu ayetlerde şöyle beyan edilmiştir:

“Siz hiç bir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”⁴⁸⁵

“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız ona şükredin.”⁴⁸⁶

“Artık rızık Allah katında arayın. Ona kulluk edin. O'na şükredin. Siz ona döneceksiniz”⁴⁸⁷ “Beni anın ki Ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”⁴⁸⁸

Bu ayetlerde Yüce Allah, kullarını şükre davet etmekte, onlardan nankörlük etmemelerini istemektedir. Zira şükürün zıddı nankörlüktür.

Yine bu nimetlerin yaratılma amaçlarından birisi insanın bunları yaratmaktan aciz olduğunu anlayıp bunları yaratıcı hatırlaması, Allah'ı anması, Hamd etmesi, onu tesbih ve takdis etmesidir. Rabbimiz bu gerçeği şu ayetlerde bize bildirmiştir:

“Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini anarak: Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik, diyesiniz.”⁴⁸⁹

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde

⁴⁸⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, ss. 13, 14.

⁴⁸⁵ Nahl, 16/78.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/172.

⁴⁸⁷ Ankebût, 29/17.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/152.

⁴⁸⁹ Zuhruf, 43/12, 13.

*düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.*⁴⁹⁰

Kur'an'da kâinatın yaratılışında ve kâinatta yaratılan varlıklarda akıl sahipleri için Allah'ın varlığını gösteren ayetler olduğu bize bildirilmiştir. “Ayet” kelimesi sözlükte “alamet, delil, ibret, işaret” anlamlarına gelir. Terim olarak da iki anlamı içerir. Allah'ın varlığını gösteren delillere ayet denildiği gibi sureleri oluşturan harf, kelime ve cümlelere de ayet denmektedir. Kur'an'da ise “ayet” kelimesi Allah'ın varlığını ispat etmeyi amaçlayan deliller, peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğini ispat eden mucize, kıyamet alametleri ve Kur'an'ın tamamı veya belli bölümleri anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹¹ Allah'ın varlığı, birliği ve kudretini kabul ettirmek için insanı yaratılanlar hakkında düşünmeye sevk eden bu ayetler, Kur'an'da yazılı olan delilleri okuyup düşündükten sonra bir de kâinattaki bu ayetlere bakarak tefekkür etmeye çağırmaktadır. İşte akıl, yaratılan bu nimetlere ve kâinattaki bu mükemmel sisteme bakarak mutlaka bunları yaratan sonsuz bir gücün varlığını kabul eder ve aynı zamanda bu mükemmel sistemin boşuna ve gayesiz yaratılmadığını anlamış olur.⁴⁹² Allah'ın yarattığı bu nimetler akıl sahipleri için Allah'ın varlığı, birliği ve kudretini gösteren birer alametlerdir. Fakat bu alametler herkes veya her akıl sahibi için değil temiz ve tam akıl sahipleri içindir.⁴⁹³

Ayet-i Kerime'lerde genel olarak yaratılanların yaratılma amacı anlatılmakla beraber özel olarak da bazı varlıkların yaratılma hikmetlerinden bahsedilmiştir.

3.1.4.1. Dağların Yaratılma Amacı

Kur'an'da Rabbimiz yeryüzünün sarsılmaması için dağların var edildiğini bildirmiştir. Bunun içindir ki ayette dağlar için yeryüzünün sarsılmasını önleyen birer kazık benzetmesi yapılmıştır. Ayette *“Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık kılmadık mı?”* buyrulmuştur.⁴⁹⁴

Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah dağların yaratılma sebebini şöyle beyan etmiştir:

*“Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar.”*⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Al-i İmran, 3/190, 191.

⁴⁹¹ Yusuf Şevki Yavuz-Abdurrahman Çetin, “Ayet”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 4, s. 242.

⁴⁹² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt:1, s. 740.

⁴⁹³ Yazır, Cilt: 2, s. 483.

⁴⁹⁴ Nebe, 78/6, 7.

⁴⁹⁵ Enbiya, 21/31.

*“Allah gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel ve faydalı bitki bitirdik.”*⁴⁹⁶

Allah semayı direkler olmadan yarattı. Yüce Allah'ın kudretiyle gökler hiçbir şeye dayanmadan durmaktadır. Yeryüzünü ise canlıların yaşamasına uygun hale getirilmiş ve hareket edip sarsılmaması için dağlar yaratılmıştır. Yeryüzünün sabit kalması ağırlığından dolayıdır. Yoksa yeryüzü sadece kum gibi yaratılsaydı rüzgâr ve sular sebebiyle kayıp giderdi.⁴⁹⁷ Dünya insanların yaşamasına uygun bir hale getirilmiştir. Yeryüzü insanların yatıp kalkmasına elverişli bir döşeğe benzetilirken dağlar da yeryüzünü dengede tutan kazıklara benzetilmiştir. Nitekim birçok ayet-i kerimelerde insanların sarsılmaması için yeryüzüne sabit dağların yerleştirildiğinden söz edilmiştir.⁴⁹⁸ Dağların bu yaratılma hikmetinin yanında dağların içinde madenlerin bulunması, suların birikmesi, üstünde çeşitli bitki ve ormanların oluşması gibi faydaları da bulunmaktadır.⁴⁹⁹

3.1.4.2. Yıldızların Yaratılma Amacı

Kur'an'da yıldızların yaratılma gayesi göğü süslemek⁵⁰⁰, insanlara yol göstermek⁵⁰¹ ve şeytanları taşlamak⁵⁰² olarak geçer.

Yüce Allah yıldızlarla ilgili olarak şöyle buyurur: *“Muhakkak Biz, dünya göğünü lambalarla (yıldızlarla) süsleyip donattık. Bunları, şeytanlar için bir taşlama kıldık. Onlar için çılgın ateş azabı hazırladık.”*⁵⁰³

Kur'an-ı Kerim'de yıldızlara gece ışık saçtıkları için kandil benzetmesi yapılmıştır. Yıldızlar geceyi aydınlatmakla birlikte göğü de süslemiştir. Yine yıldızların yaratılma hikmetlerinden birisi de şeytanlara taşlama olmasıdır. Bu ayet müteşâbihat ayetlerden olmakla birlikte tefsirciler bu konuda bazı yorumlar yapmışlardır. Şeytanlar gökteki meleklerin konuşmalarını gizlice dinleyerek bilgi edinirler. Bu olay yıldızlardan çıkan ateş toplarıyla veya yıldızlardan çıkan parlak ışıklarla engellenir.⁵⁰⁴ Diğer bir yoruma göre putperestler kendilerinin özel cinleri ve şeytanları olduğunu ve bunların kendilerine gökten bilgileri getirdiğini, dolayısıyla

⁴⁹⁶ Lokman, 31/10

⁴⁹⁷ Sabuni, Cilt: 5, s. 16.

⁴⁹⁸ Nahl, 16/15, Mürselât, 77/27.

⁴⁹⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 536.

⁵⁰⁰ Hicr, 10/16, Fussilet, 41/12.

⁵⁰¹ Enam, 6/97, Nahl, 16/16.

⁵⁰² Saffat/ 37/7-10.

⁵⁰³ Mülk, 67/5.

⁵⁰⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, s. 417.

gayb bilgisine sahip olduklarını iddia ederlerdi. Hz. Muhammed için de bu gibi iftirada bulunmuşlardı. Fakat bu şeytani güçler yıldızlardan çıkan ateş topu ve parlak bir ışıkla engelleneceklerdir. Sonuç olarak da kâhinlerin semavi güçlerden bilgi aldıkları iddiası da asılsız olduğu ortaya konmuştur.⁵⁰⁵

Yıldızlar hem süs hem de şeytanlar için taşlardır. Süs olması kalıcı olmasını taş olması da atılınca yok olduğunu gösterir. Bu şu şekilde izah edilmiştir: Yıldızlardan atılan bu şey yıldızdan kopan bir şuledir. Bu şule “şihab” denilen ışıklı alevlerdir. Bu yıldızdan koparak şeytanlara atılır. Yüce Allah'ın, “*Ancak bir söz kapan olursa, onu da delen ve yakan bir alev takip eder*”⁵⁰⁶ mealindeki ayeti bu manayı destekler.⁵⁰⁷

Yıldızlara bakılarak ekip dikme gibi ziraat işlerinin zamanı geldiği bilinir. Kara ve deniz yolculuklarında yön tayini yapılır. Gecenin zifiri karanlığında ıssız yerlerde yol bulunur, hava tahminleri yapılır. Yıldızlar gecenin karanlığının etkisini azaltır. Ayrıca parlak gök cisimlerinin semada asılı olarak durması insanda hoş duygular uyandırır.⁵⁰⁸

3.1.4.3. Ay ve Güneşin Yaratılma Amacı

Kur'an'da ay ve güneşin yaratılma gayesinden bahsedilmiştir. Ay ve güneşin yaratılmasının hikmeti, kâinat için ışık kaynağı olması ve insanlar için zaman tayinini sağlamasıdır. Ayet-i Kerime'de “*O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.*”⁵⁰⁹ buyrulmuştur. *Yine başka bir ayette güneşle ilgili olarak “Alev alev yanan aydınlatıcı ve ısıtıcı bir kandil yarattık.*”⁵¹⁰ buyrulmuştur.

Ayette güneş için “ziya”, ay için “nur” kelimesi kullanılmıştır. Bu iki kelime karanlığın karşıtlarıdır. Fakat aralarında da bazı farklılıklar vardır. Ziyada belirginlik, aşırı parlaklık, kuvvetli bir yayılma, ısı ve yakıcılık gibi özellikleri vardır. Nurda ise göz alıcı bir parlaklık, yumuşak bir yayılma, sükûn ve huzuru andıran bir berraklık ve letafet söz konusudur. Nur ışığını ziyadan alır. Yani ay nuru güneşin ziyasından

⁵⁰⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 343.

⁵⁰⁶ Saffet, 37/10.

⁵⁰⁷ Sabuni, Cilt: 6, ss. 512, 513.

⁵⁰⁸ Gazali, Yaratılış Hikmetleri, s. 24.

⁵⁰⁹ Yunus, 10/5.

⁵¹⁰ Nebe, 78/13.

almaktadır. İsrâ Suresi'nde de "Gecenin ayetini sildik, yerine gündüzün ayetini aydınlatıcı yaptık."⁵¹¹ ilâhî beyanı ile bu konu daha çok açıklık kazanmış olur.⁵¹²

Nebe suresinde güneş için "Vehhacen" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin anlamı çok parlak ve çok sıcak demektir. Allah güneşi dünyaya ısı ve ışık yayan yegâne enerji kaynağı olarak yaratmıştır. Güneş dünyaya belli bir uzaklığı vardır. Bu uzaklığın ölçülü olması Allah'ın kudretinin bir göstergesidir. Çünkü bu uygun uzaklık sayesinde güneşten gerektiği gibi yararlanılır ve hayat devam eder. Ölçülü ısı yayılmasıyla birlikte, bitkiler yeşerir, olgunlaşır ve kendilerinden yararlanılacak hale gelirler. Aynı zamanda bu sıcaklık buharlaşmaya neden olur ve bulutlar yükselerek çeşitli bölgelerde yağmurun yağmasını sağlar.⁵¹³

Güneş ve ayın doğup batması, ayın menzil ve şekil değiştirerek görünmesi insanların takvim yapmalarını, gün, ay ve yıl hesapları yapabilmelerini, işlerini plan ve programa bağlayabilmelerini mümkün kılmıştır.⁵¹⁴

Eğer ay olmasaydı gece zifiri karanlık olur ve gece hiçbir iş görülemezdi. Bazı insanların gece çalışmaları, gündüz kalan işlerini geceleyin tamamlaması gerekir. İşte gece ay devreye girerek ihtiyaç duyulan aydınlığı sağlar. Fakat ay insanların gündüz hissi yaşamaması için güneş kadar aydınlatmaz. Öyle olsaydı insanlar gereği gibi sakin kalıp dinlenemezlerdi. Sonra ay sayesinde aylar ve yıllar bilinir.⁵¹⁵ Yine güneş, yaratıcısı tarafından kendine gösterilen yerden doğar ve yine başka bir yerden batar. Eğer güneşin bu hareketi olmasaydı gece-gündüz meydana gelmez ve zaman bilinmezdi. Sürekli karanlık olur ve canlılar yok olurdu. Güneş vermiş olduğu aydınlık bakımından evdeki kandile benzer; aydınlığıyla etraf görülür. Yine sıcaklığıyla güneş yemek pişirilmek için yakılan bir ocak gibidir; ateşiyle yemekler piştikten sonra başkaları ondan istifade eder. Güneşin dünyaya yaklaşıp uzaklaşması ile mevsimler medya gelir. Dünyanın güneşin yörüngesinde dönmesiyle de seneler meydana gelir. Böylece olayların tarihi doğru bir şekilde tespit edilmiş olur.⁵¹⁶

⁵¹¹ İsrâ, 17/12.

⁵¹² Yazır, Cilt: 4, s. 446.

⁵¹³ Mevdudi, Cilt: 7, s. 13.

⁵¹⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 85.

⁵¹⁵ Gazali, Yaratılış Hikmetleri, ss. 23, 24.

⁵¹⁶ Gazali, Yaratılış Hikmetleri, ss. 18, 19.

3.1.4.4. Rüzgârın Yaratılma Amacı

Kur'an-ı Kerim'de rüzgârların yaratılış gayesi; yağmur damlasını oluşturacak kristalleri taşıyarak bulutları aşılması, tohumların taşınması ile de bitkileri aşılması olarak geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de rüzgârın yağmur oluşumundaki etkisinden söz edilmiştir.⁵¹⁷ Yağmurun hammaddesi olan su zerrelere rüzgâr sayesinde havalanır ve daha sonra da bulutları oluşturur. Şu ayette rüzgârın yaratılış hikmetinin aşılama olmasından söz edilir:

*“Rüzgârları da aşılama olarak gönderip yukarıdan su indirerek sizi onunla suladık. Onu toplayıp depolayan da siz değilsiniz.”*⁵¹⁸

Demek ki rüzgârlar canlılar için hayati bir öneme sahiptir. Rüzgârlar ve bunun akabinde yağmurun yağması sayesinde canlılar su ve yiyecek ihtiyacını karşılarlar. Rüzgâr esmese yağmur olmaz, yağmur yağmasa da canlılar su bulamaz ve hayat bitmiş olurdu. Bu olayları sık sık yaşadığımız için sıradan gelse de bu olayların her birinde Allah'ın varlığını, kudretini gösteren deliller vardır. Çünkü insanın bu yağmurları depolayıp göndermesi veya bu olayların kendi kendine gerçekleşmesi imkânsızdır.⁵¹⁹

Rüzgârlar, bitkilerin ve bulutların aşılama durumu ki bu ilmi bir mucizedir. Erkek dişiye suyunu boşaltınca erkek aşıladı ve dişi tuttu, gebe oldu deriz. Rüzgârlar da bulutların erkekleri yerindedir. Allah rüzgârları gönderir ve rüzgârlar suyu taşıyıp bulutlara karıştırır. Daha sonra rüzgâr bulutu sıkıştırıp bir aşı gibi akıtır.⁵²⁰

Rüzgâr aynı zamanda bitkilerin de aşılama durumu ki bu gerçek Rad suresinde ki şu ayetten sonra çok daha iyi anlaşılmış olacaktır. Ayette *“Orada bütün meyvelerden iki çift yarattı.”*⁵²¹ buyrulmuştur. Demek ki bitkilerinde erkek ve dişi bulunmakta, erkeğin dişiye aşılması ile meyveler meydana gelmektedir. Bitkilerin aşılmasını sağlayan da rüzgârlardır. Rüzgârlar sayesinde çiçek tozları bir bitkiden bir diğerine taşınır. Böylece bitkiler döllenmiş olur ve bitkilerin üremeleri sağlanır.⁵²²

Aynı zamanda rüzgârla sürüklenen bulutlar, suya ihtiyaç duyan bölgelere suyu taşır. Şayet rüzgâr olmasaydı bulutlar hareket edemez, diğer bölgeler sudan mahrum kalırlardı. Yine rüzgârların etkisiyle taşınan topraklar dağ yamaçlarını örter.

⁵¹⁷ Araf, 7/57; Furkan, 25/48, 49; Neml, 27/63; Rum, 30/46-48; Fatır, 35/ 9; Zariyat, 51/1-3.

⁵¹⁸ Hicr, 15/22.

⁵¹⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 345.

⁵²⁰ Yazır, Cilt: 5, s. 202.

⁵²¹ Ra'd, 13/3.

⁵²² Yazır, Cilt: 5, s. 202.

Böylece o bölgeler ziraata elverişli hale gelirler. Gemiler rüzgâr sayesinde ürünleri bir kıtadan bir kıtaya götürür. Rüzgâr olmasa ürünler sadece yetiştikleri bölgede kalır, diğer insanlar onlardan yararlanamazlardı.⁵²³

3.1.4.5. Suyun Yaratılma Amacı

Kur'an'da canlılar için hayati öneme sahip olan su ve suyun yaratılmasındaki hikmetleri anlatılmaktadır.⁵²⁴ Bir ayette şöyle buyrulmuştur:

*“O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir. Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır.”*⁵²⁵

“Su” Kur'an'da en çok başvurulan kozmik delillerden birisidir. Çünkü hayatın varlığı ve devamı su sayesinde olmaktadır. Ayette suyun insan ve canlılar için taşıdığı özel öneminden dolayı yağmur ve bunun sonucunda ortaya çıkan ürünler özel olarak zikredilmiştir.⁵²⁶

Tatlı suyun var olması insanlar için büyük bir nimettir. Tatlı su bulunmаса insanlar için büyük bir sıkıntı olurdu. Yeryüzündeki bütün canlıların yaşaması suya bağlıdır. Canlıların yedikleri besinleri sindirip gereksiz kısımlarını dışarı atması için suya ihtiyaç vardır. Yine insan vücudunun ve elbiselerin temizlenmesi su ile olur. Yemekler su ile olur. Kuru olarak tüketilmesi mümkün olmayan yiyecekler su ile ıslatılarak yenir. Yine yoğun içecekler su ile inceltilerek içilir. Toprak su ile çamur haline getirilerek bina, çanak kap gibi kullanıma uygun hale getirilir. Su bulutlardan yeryüzüne iner, bitki köklerini besler. Yine su, insan ve hayvanlar için gerekli olan bitkilerin oluşmasını sağlar. Kısacası su olmazsa yeryüzünde bulunan tüm canlı türleri yaşamlarını sürdüremezler.⁵²⁷

⁵²³ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, ss. 39, 40.

⁵²⁴ Bakara, 2/22, Furkan, 25/48, 49; Nebe, 78/14-16; Abese, 80/25-32; Hicr, 15/22; Enam, 6/99; Araf, 7/57; Nahl, 16/10, 65; Zümer, 39/21.

⁵²⁵ Nahl, 16/10, 11.

⁵²⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 3, s. 382.

⁵²⁷ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, ss. 37, 38.

3.1.4.6. Hayvanların Yaratılış Amacı

Kur'an-ı Kerim hayvanların yaratılış amacından söz edilmiştir. Kur'an'a göre hayvanlar insanların bunların gıdasından yararlanması ve hayvanların binek olarak kullanılması için yaratılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

*“Allah, kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır.”*⁵²⁸

Yüce Allah yeryüzünde birçok çeşit hayvan yaratmış ve bu hayvanları insanın hizmetine vermiştir. Hayvanlardan çeşitli şekillerde yararlanılır. Kur'an'da hayvanların yaratılma amaçlarından birisi insanların hayvanlardan gıda olarak yararlanması olduğu bildirilmiştir.⁵²⁹ Ayet-i Kerime'de şöyle buyrulmuştur:

*“Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size içiririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz.”*⁵³⁰

Yine hayvanların yaratılma amaçlarından birinin, onların kıl ve yünlerinden insanların faydalanması olduğunu anlıyoruz.⁵³¹ Ayette şöyle buyrulur:

*“Allah size evlerinizden bir huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek yolculuğunuzda ve gerekse konaklama zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız hafif evler (çadırlar v.s.) ve yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek ve döşenecek) bir eşya ve ticaret malı yaptı.”*⁵³²

İnsanlar hayvanların kıl ve yününden yapılmış, yolculukta rahatça taşıyabileceği hafif evler, çadırlar yapmışlar. Bunun yanında insanlar hayvanların yününden ve kılından giyineceği ve evlerini döşeyeceğiniz şeyler yapmışlardır. Ölme zamanına kadar insanlar onlardan faydalanır.⁵³³

Kur'an bunların yanı sıra hayvanların bir yaratılma amacının da binek olarak ve yük taşımada kullanılması olduğunu haber verir.⁵³⁴

Allah hayvanları insanlar için yaratmıştır. Hayvanlar insanların kendi isteklerini yerine getirebilsinler diye görme ve duyma kabiliyetinde fakat zekâ ve akıldan da mahrum yaratılmışlardır. Bunun sayesinde insanlar hayvanlardan rahat bir şekilde faydalanırlar. Şayet Allah hayvanları insanların hizmetine sunmamış

⁵²⁸ Mümin, 40/79.

⁵²⁹ Nahl, 16/66.

⁵³⁰ Mü'minün, 23/21.

⁵³¹ Nahl, 16/5.

⁵³² Nahl, 16/80.

⁵³³ Sabuni, Cilt: 3, s. 334.

⁵³⁴ En'am, 6/142; Nahl, 16/8.

olsaydı insanlar yorulur ve takatsiz kalır, geçimlerini temin etmede güçlük çekerlerdi. Allah hayvanları farklı tabiatlarda yaratmıştır. Eti yenen hayvanlar otla beslenir ve yumuşak başlı olur, yük taşımada kullanılan hayvanlar da fiziksel olarak güçlü olur, sakın hayvanlardır. Bazı vahşi hayvanlarsa ehlileştirilip çeşitli işlerde kullanılabilir.⁵³⁵

3.1.4.7. Denizlerin Yaratılma Amacı

Kur'an'ın birçok ayetinde denizlerin yaratılma gayesinin insanların denizden çıkardıkları nimetlerden faydalanmaları ve denizleri, taşımacılıkta kullanmaları olduğu bildirilmiştir.⁵³⁶ Rabbimiz ayette şöyle buyurmuştur:

“İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”

537

Yüce Allah, denizi insanlığın emrine vermiştir. Dolayısıyla insanlar denizden avlayacağı taze balıklar yiyebilir, denizden inci ve mercan gibi değerli mücevherler çıkarabilir. Ayrıca gemileri insan ve eşya taşımacılığında, rızık kazanmak için ticaret amacıyla kullanılabilir. Ama denizlerin yaratılma amacı sadece maddi faydalar için değildir. Bunun yanında Allah insana bu nimetleri vermiştir ki insan bunları kendisine vereni tanıyıp ona şükretsinsin.⁵³⁸

Şayet insanlar gemiler olmasaydı kıtalararası yolculuk yapamaz, tonlarca ağırlığında mallarını taşıyamazdı. Allah insanlara gemi yapımına uygun ağaçlar yaratıp nasıl gemi yapacağını ilham etmiştir. Yeteri kadar rüzgârlar göndermiştir. Gemilerin üzerinde ilerlediği su, ince akıcı bir sıvıdır. Bu inceliği ve akıcılığı sayesinde gemiler denizlerde ilerler. İşte gemilerin suyun üzerinde yol almaları Allah'ın kudretine bir işarettir.⁵³⁹

3.1.4.8. Gece ve Gündüzün Yaratılma Amacı

Nasıl ki yaratılan her şeyin bir hikmeti varsa gece ve gündüzün de yaratılışının bir hikmeti vardır. Rabbimiz gece ve gündüzün yaratılma hikmetini ayetlerde şöyle haber vermiştir:

⁵³⁵ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, ss. 78, 85.

⁵³⁶ Nisa, 4/66, Casiye, 45/12, İsra, 17/66, Lokman, 31/31.

⁵³⁷ Nahl, 16/14.

⁵³⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 3, s. 383; Sabuni, Cilt: 3, s. 305.

⁵³⁹ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 34.

“O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir (ölçüp biçmesidir).”⁵⁴⁰

“Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık. Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.”⁵⁴¹

Gece insanlar için uyku ve bir dinlenme vakti kılınmıştır. Gündüz ise çalışma, ihtiyaçlarını giderme vakti kılınmıştır. Gece ve gündüz insanın fitratına uygun yaratılmıştır. Uyku ihtiyacı insanın fitratında vardır ve çalışabilmesi için insan dinlenmek zorundadır. Gece karanlık yaratılmıştır, çünkü insan karanlıkta daha iyi istirahat edebilir.⁵⁴² Aynı zamanda gecede bir koruma özelliği vardır. Nasıl ki elbisenin, insanın ayıp ve kusur yerlerini örtmek, yani avret yerlerini örtmek, soğuktan, sıcaktan ve haşerelerden korumak gibi bir takım yararları varsa, gecenin de, karanlığıyla başkalarından, düşmandan, yırtıcı hayvanlardan gizlemek gibi birçok faydaları vardır. Uyku ve gece, gündüz çalışmak için bir hazırlık yapma olduğu gibi, uyanıp gündüz çalışmak da hayat gayesine ermek ve yarınki hayat için bir hazırlanmaktan ibarettir.⁵⁴³

Gündüz insanların geçimini sağlamak amacıyla yaratılmıştır. İhtiyaçları gidermek için insanlar gündüzleri sağa sola giderler. İnsanlar geçimlerini sağlamak, ticaret yapmak ve kazanç sağlamak için dolaşmaları gerekmektedir. İşte bunun içindir ki gündüz aydınlık kılınmıştır.⁵⁴⁴

Gece ve gündüz süreleri de mükemmel bir şekilde ayarlanmıştır. Şayet gece süresi gerekenden uzun olsa canlıların hareket kabiliyeti kısıtlanır, üzerlerindeki uyuşukluğu atamazlar. Dolayısıyla ihtiyacı oldukları besini bulmakta zorluk çekerlerdi. Bitkiler de büyüyüp gelişmesi için gerekli güneş ışıklarını alamazlar, nemin etkisiyle küflenip çürümeye yüz tutarlardı. Şayet gündüz süresi uzun olsa bitkiler yanar ve kururlardı. Gün aydınlık olduğu sürece hayvanlar sakinleşmez, yuvalarına girip dinlenmez. Yırtıcılar devamlı av peşinde koşarak telef olurdu.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Enam, 6/96.

⁵⁴¹ Nebe, 78/9-11, Ayrıca bkz. Yunus, 10/67; Furkan, 25/47; Neml, 27/86; Kasas, 28/73; Rum, 30/23.

⁵⁴² Mevdudi, C. 7, s. 13.

⁵⁴³ Yazır, Cilt: 8, s. 494.

⁵⁴⁴ Sabuni, Cilt: 7, s. 190.

⁵⁴⁵ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 21.

3.1.4.9. Ateşin Yaratılma Amacı

Yüce Rabbimiz Kur'an'da ateş hakkında şöyle buyurmuştur:

“Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?! Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu bir ibret ve ıssız yerlerde yaşayanlara bir yarar kaynağı kıldık. O halde, O yüce Rabbinin adını tesbih et (yücelt).”⁵⁴⁶

“O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.”⁵⁴⁷

Ayetle ateşin insan hayatındaki önemine vurgu yapılmaktadır. Her ağaçta, çakmak taşında, elektrik elde edilen her şeyde ateş özelliği vardır. Şayet Allah cisimleri elektrikiyet özelliği ile yaratmamış olsaydı, hiçbir şekilde elektrik üretimi olmazdı. Dolayısıyla ateş ve ışık elde edilemezdi. Aynı zamanda ateş cehennem azabını hatırlattığı için bir ibret vesilesidir.⁵⁴⁸

Ateş ile yemek yapılır, katı ve sıvı besin maddeleri ateş sayesinde yiyecek kıvama gelir. Yine madenleri eritmek için ateşe ihtiyaç duyulur. Ateş olmasa bu madenlerden yararlanılamazdı. Gecenin zifiri karanlığı çöktüğünde ateş yakılır ve ateşin etrafı saçtığı ışık sayesinde etraf aydınlatılır. Ayrıca ateş sayesinde donma tehlikesinin önüne geçilir ve soğukların sertliği kırılır.⁵⁴⁹

Sonuç olarak ayetlerden anlıyoruz ki insanın dışında yaratılan varlıklar insanın faydalanması içindir. Aynı zamanda yaratılanlar insandan kopuk değil insanın fıtratına uygun, insanın hayatının devamı için gerekli olan şeylerdir. Yaratılan her şeyin bir gayesi vardır ve bu gaye doğrultusunda hareket ederler.

Bu ayetlerden ayrıca iki şeyi anlamış oluruz: Birincisi bu kâinattaki muhteşem nizam rastgele, kendi kendine oluşmamıştır. İkincisi yaratılan her şeyin bir gayesi vardır. Gayesiz hiçbir şey yaratılmamıştır. Bu hususları düşünen bir insan, Allah'ın (c.c) kâinatı yok ettikten sonra, yeniden yaratmaya gücünün yeteceğini de anlamış olmaktadır.”⁵⁵⁰

Tüm yaratılış mucizeleri ve hikmetler yaratıcının kudretini ve azametini gösteren birer delildir. En yakınımızda olana yani kendimize, yeryüzüne, semaya, kısacası kâinata baktığımızda her şeyin harikulade bir şekilde yaratıldığını görürüz.

⁵⁴⁶ Vakıa, 56/ 71-74.

⁵⁴⁷ Yasin, 36/80.

⁵⁴⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, ss. 226, 227; Yazır, Cilt: 7, s. 408.

⁵⁴⁹ Gazali, Yaratılış Hikmetleri, ss. 43, 44.

⁵⁵⁰ Mevdudi, Cilt: 7, s. 14.

Akl-ı selim sahibi bir insan yaratılış hakikatleri üzerinde düşündükçe mağfiret ve yakini artar ve Rabbine boyun eğme gereği duyar.⁵⁵¹

3.2. PEYGAMBERLERİN GÖNDERİLME GAYELERİ

Nübüvvet, risalet, bi'set denilen peygamberlik Allah'ın insanlık için büyük bir lütfudur. İnsanlığın nübüvvete ihtiyacı vardır. İnsanoğlunun peygambere muhtaç olma konusunda kelamcılar ve filozoflar izahları farklı olsa da fikir birliği içindedirler. Ehl-i sünnetten Eş'ariler'e göre insanın Allah'ı tanıma ve bilmesi için nübüvvetin gerekli olduğunu savunur ve Kur'an'dan bazı ayetleri de⁵⁵² delil olarak getirirler. Söz konusu ayetler bize azabın peygamber gönderildikten sonra ancak vuku bulacağını gösterir. Bütün şer'i hükümler ilahi-nebevi bir menşee sahiptirler. Dışarıdan ilahi bir yol gösterme olmaksızın insanlık uygun olanı yapıp yapmama konusunda ortak bir kanata varamazlar. O halde insanlara doğruyu yanlış, iyiyi kötüyü gösteren bir peygamber gereklidir.⁵⁵³

Kur'an bize insanın ahsen-i takvim üzere yani en güzel şekilde yaratıldığını,⁵⁵⁴ bütün yaratılanların insanın hizmetine verildiğini⁵⁵⁵ haber verir. İnsanoğluna her ne kadar akıl ve irade başta olmak üzere birçok özellikler verilmiş ve bu özellikler sayesinde diğer varlıklar hakkında bilgi edinmiş olsa da bu bilgileri sınırlı ve kendi gücü nispetindedir.⁵⁵⁶ İnsanın akıl, bilme ve ilim kuvveti olmakla birlikte gazap ve şehvet kuvveti de vardır. Gazap ve şehvet kuvveti insanın ilim ve düşünme kuvvetine daima galip gelmek ister. Şehvani ve hayvani kuvvetler ona galip gelirse insan şeytanlaşır, hayvanlaşır. İnsanın maddi yönü yanında manevi yönü de bulunur. İnsan bedeninin düşmanı olan hastalıklardan korunması gerektiği gibi ruhun da manevi hastalıklardan korunması gerekir. İşte insanın ilim ve faziletle donanıp melekleşmesi, beden ve ruhen yücelmesi için Allah'a sağlam bir inançla bağlı olması gerekir. İnsan hurafesiz, sağlam bilgilerle donanmış, iyi ve güzel ahlak sahibi ve bütün bunların temelinde doğru bir itikat sahibi olması için nübüvvete muhtaçtır. Yine insanoğlu aklıyla mükellefiyetlerin neler olduğunu bilemez. Allah'a giden yolda peygamber olmaksızın yükümlülükler ve ibadetler ile bunların

⁵⁵¹ Gazali, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 107.

⁵⁵² Taha, 20/134; İsrâ, 17/15; Mülk, 67/8, 9.

⁵⁵³ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, ss. 287-293.

⁵⁵⁴ Tin, 95/4.

⁵⁵⁵ İsrâ, 17/70; Hac, 22/65.

⁵⁵⁶ (Komisyon), *İlmihal I*, T.D.V. Yay, Ankara, 2007, s. 108.

mahiyetlerinin bulunması mümkün değildir. Mükâfat ve ceza gerektiren amellerin, hayrı ve şerrin, emirlerin ve yasakların bilinmesi için peygamberlere ihtiyaç vardır. ⁵⁵⁷

Kur'an'ın birçok ayetinde peygamberlerin gönderiliş amaçlarından bahsedilmektedir. Şimdi genel hatlarıyla değindiğimiz peygamberlerin gönderiliş amaçlarını bu ayetler ışığında değerlendirmeye çalışalım.

3.2.1. Allah'ın Mesajlarını İnsanlara İletmek ve Açıklamak

Bilindiği gibi “peygamber” kelimesi Farsça bir kelime olup “haber taşıyan” anlamına gelir. Arapçada peygamber kelimesinin karşılığı ise “resul”dür. Resul “elçi” anlamına gelmektedir. Peygamber, Allah'ın kullar arasından seçtiği, vahiy gönderdiği, emir ve yasaklarını insanlara iletme üzere görevlendirdiği elçidir. Dolayısıyla peygamberlerin en önemli vazifesi tebliğdir. Yani Allah'tan aldığı ilahi buyrukları insanlara iletme ve açıklamaktır. ⁵⁵⁸

Peygamberlerin gönderiliş gayelerinden birisi ve en umumi nedeni, peygamberlerin vahiy yoluyla Allah'tan aldıkları mesajları, emirleri ve yasakları insanlara ulaştırmak ve bu mesajları açıklamaktır. Tebliğ olarak isimlendirilen bu görevi ihmal etmeleri durumunda vazifelerini yapmamış olurlar. Yüce Allah insanlara dini ve dünyevi konularda ihtiyaç duydukları hususları açıklamaları için peygamberler göndermiştir. ⁵⁵⁹ İnsanlar belki akıllarıyla Allah'ın varlığını kavrayabilirler. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi Allah'ın sıfatlarını, ahiretle ilgili konuları, ibadetlerin nasıl yapılacağını ancak peygamberlerin sayesinde öğrenebilirler. İşte insanlar peygamberlerin onlara öğrettiği buyrukları yerine getirmeleri durumunda dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabilirler. ⁵⁶⁰

Peygamberlerin gönderilme sebebinin ilahi mesajları insanlara iletme ve açıklamak olduğu Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir:

“(O Peygamberler), Allah'ın mesajlarını duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.” ⁵⁶¹

“Ey şanlı Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını duyurmamış olursun...” ⁵⁶²

⁵⁵⁷ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, ss. 284-286.

⁵⁵⁸ (Komisyon), *İlmihal I*, ss. 106, 110.

⁵⁵⁹ Taftazani, s. 294.

⁵⁶⁰ (Komisyon), *İlmihal I*, s. 108.

⁵⁶¹ Ahzab, 33/36.

⁵⁶² Maide, 5/67.

*“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...”*⁵⁶³

*“Andolsun, Allah, müminlere kendi içlerinden; onlara ayetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*⁵⁶⁴

Şunu da söylemek gerekir ki Peygamberlerin görevi ileride insanların başlarına gelecek müjdeleri ve tehlikeleri insanlara açık açık tebliğidir. Bu tebliğ görevini yaptıktan sonra peygamberlerin hidayet vermesi, imanı insanların kalplerine sokması veya insanları alacakları cezadan korumak gibi sorumluluğu yoktur.⁵⁶⁵ Herkes kendi yaptığından sorumludur. Peygamberin görevi tebliğ ise insanların görevi de peygambere itaattir.⁵⁶⁶ Unutulmamalıdır ki peygambere itaat onu gönderene yani Allah'a itaattir.⁵⁶⁷

3.2.2. Allah'ın Varlığı ve Birliğini İnsanlara Öğretmek

İnsanın içindeki inanma ve sığınma fıtrattan (yaratılış) gelen bir özelliktir. Bunun için tarihteki toplumlara baktığımızda sanattan, bilimden yoksun olsalar bile doğru veya yanlış mutlaka bir inanç sistemleri olmuştur. İşte yüce Allah yaratılışlarındaki bu gerçeği hatırlatmaları için peygamberler göndermiştir. Peygamberler Allah'tan başka ilâh bulunmadığı gerçeğini tebliğ edip muhataplarını sadece ona ibadet etmeye davet etmişlerdir. Yine insanlara hak ve batıl inançları tanıtmışlar, hak olanların benimsenmesini, batıl olanların terk edilmesini istemişlerdir.⁵⁶⁸ Konumuzla ilgili olarak ayetlerde Rabbimiz şöyle buyrulmuştur:

*“Andolsun biz, her ümmete, ‘Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının’ diye peygamber gönderdik...”*⁵⁶⁹

*“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, ‘Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin’ diye vahyetmişizdir.”*⁵⁷⁰

Ayetlerden anlıyoruz ki Allah Teâlâ'nın, Peygamber göndermesinin gayesi insanlara Allah'ın var ve bir olduğunu, sadece Allah'a kulluk edileceğini, bunun

⁵⁶³ İbrahim, 10/4.

⁵⁶⁴ Al-i İmran, 3/164.

⁵⁶⁵ Maide, 5/92, Al-i İmran, 3/20.

⁵⁶⁶ Yazır, Cilt: 6, s. 36.

⁵⁶⁷ Nisa, 4/80.

⁵⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt: 34, s. 261.

⁵⁶⁹ Nahl, 16/36.

⁵⁷⁰ Enbiya, 21/25.

dışındaki hiçbir varlığa da asla kulluk edilemeyeceğini öğretmektir. Kısaca peygamber gönderilmesinin ana gayesi tevhitir. İşte peygamberlerin görevi tevhit inancını insanların öğrenmesini ve tevhit inancını zedeleyecek her türlü batıl inanç ve davranışlardan uzak tutmayı sağlamaktır.⁵⁷¹

3.2.3. Bahane Bulmalarına Mani Olmak

Yüce Allah bir ayette peygamber gönderilmedikçe azap etmeyeceğini bildirmiştir.⁵⁷² Çünkü insanlar bazı işlerde sorumlu ve yükümlü tutulması için ibadetler, helal ve haram, sevap ve ceza konularında bilgilendirilmeye ihtiyaç duyarlar. Yoksa insanlar Allah'a karşı dünya ve ahirette "bilmiyorduk, bize bir uyarıcı gelmedi" diye bahane ileri sürebilirler. İşte Peygamber gönderilmesinin gayelerinden birisi insanların böyle mazeret ileri sürmelerine engel olmaktır. Peygamber gönderilmekle insanların bütün mazeretlerinin önüne geçilmiş oldu.⁵⁷³ Bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmuştur:

*"(Bunları) müjdecî ve uyarıcı elçiler olarak (gönderdik) ki, elçiler geldikten sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın. Allah üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁵⁷⁴

*"Şayet onları ondan önce bir azap ile helâk etseydik: 'Rabbimiz! Bize bir elçi gönderseydin de böyle alçak ve rezil olmadan önce senin ayetlerine uysaydık' derlerdi."*⁵⁷⁵

Yüce Allah insanlara akıl ve irade vermiştir. Daha sonra peygamberler göndermiştir. Peygamberler insanlara Hak yolu hem teorik hem de pratik olarak göstermişler ve arkalarında da insanlara rehberlik yapacak kitaplar bırakmışlardır. Artık bundan sonra sapıklığa dalan hiçbir insanın Allah ve Peygamberleri suçlayamaya hakkı olamaz. Kişi bütün yaptıklarından kendisi sorumludur.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, D.İ.B.Yayınları, Cilt: 3, ss. 396, 673.

⁵⁷² İsrâ, 17/15.

⁵⁷³ (Komisyon), İlimihal I, s. 108.

⁵⁷⁴ Nisâ, 4/165.

⁵⁷⁵ Tâhâ, 20/134.

⁵⁷⁶ Mevdudî, Cilt: 4, s. 435.

3.2.4. Müjdelemek ve Uyarmak

Peygamber gönderilme gayelerinden birisi Allah'a iman ve itaat edenleri cennetle müjdelemek, Allah'a inanmayanları ve günahkârları ise cehennemle korkutmaktır.⁵⁷⁷ Bu konu ayetlerde şöyle dile getirilmiştir:

*“Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”*⁵⁷⁸

*“Hâlbuki biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise hakkı, batılla ortadan kaldırmak için mücadele ediyorlar. Onlar, âyetlerimizi ve korkutuldukları azabı da alaya almışlardır.”*⁵⁷⁹

Yine Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde özel olarak Hz. Muhammed'in gönderilme sebebinin insanlara müjdelemek ve uyarmak olduğundan bahsedilmiştir.

*“Ey peygamber! Biz seni hem bir şahit, hem bir müjdeci, hem bir uyarıcı olarak gönderdik.”*⁵⁸⁰

*“Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁵⁸¹

Sonuç olarak bu ayetlerde peygamberlerin görevleri insanlara hatırlatılmıştır. Bazı insanlar da peygamberlerden vazifeleri dışında başka şeyler isterler. Hâlbuki peygamberlerin görevleri Allah'tan aldıkları emirleri insanlara tebliğdir. İnsanlara sevindirecek şeyleri haber verip müjdelemek, zarar verecek şeyleri de hatırlatıp korkutmaktır. Yoksa peygamberlerin haber verdiği bu hususların meydana gelmesinde herhangi bir müdahale etme gibi bir hakkı bulunmamaktadır.⁵⁸²

3.2.5. İnsanlar Arasında Çözüm Bulma

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından bir de insanlar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmaktır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulur:

⁵⁷⁷ Taftazani, *Kelam ilmi ve İslam Akaidi*, Ter. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s. 294

⁵⁷⁸ Enam, 6/48.

⁵⁷⁹ Kehf, 18/56.

⁵⁸⁰ Ahzab, 33/45.

⁵⁸¹ Sebe, 34/28.

⁵⁸² Yazır, Cilt: 3, s. 429.

*“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi...”*⁵⁸³

Ayette geçen tek ümmetin ne olduğu konusunda İslam âlimleri farklı görüşler ortaya atmışlardır. İnsanlarla kastedilen Hz. Âdem ve çocukları, ümmetten kastedilen ise onların inandığı dindir. Diğer bir görüşe göre ümmetten maksat Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasındaki on nesildir. Yine başka bir görüşe göre ümmetten maksat Hz. Musa’dan sonraki Yahudilerdir. Bir görüşe göre burada bahsedilen ümmet somut bir topluluk değil insanların fitratlarıdır. Çünkü insan yaratılıştan doğru bir inanç ile doğru bir yaşayışa yatkındır. Ama zamanla dış çevrenin etkisiyle insanın inancında ve yaşayışında bozulmalar olmaya başlamıştır. İşte yüce Allah bu sebepten dolayı peygamberler göndermiştir. Sonuç olarak insanlar fitrat olarak hakkı kabul edip uygulamaya yatkın olarak doğdular. Bu ilk zamanlarda böyleydi. Fakat zamanla insanlar çoğalınca, yetenekleri, bilgileri ve ihtiyaçları arttıkça, kabileler ve kavimlere bölündükçe bu özelliklerini kaybetmeye başladılar. Kişisel çıkarlar, insanlar arası kavgalar, sürtüşmeler artmaya başladı. İnsanlar menfaatlerini hakkın ve adaletin önünde tutmaya başladılar. İnsanlar inanç konusunda da batıl yollara saptılar. Tüm bunların sonucunda toplumlar arası birlik ve beraberlik bozuldu. Yerini bölünmelere, çekişmelere, kavgalara ve savaşlara bıraktı. Bunun üzerine Rabbimiz peygamberler ve beraberinde kitaplar göndermiştir. Hz. Muhammed’in de amacı insanlar arası ihtilafları çözmek, insanları asli fitratına döndürerek doğru inanç ve davranışa sahip tek bir ümmet meydana getirmektir. Bir ayette “Ey iman edenler hep birden barışa girin...”⁵⁸⁴ buyrulması insanların kötülüğü terk edip yaratılıştaki fitratlarına, iyiliğe dönmeleri istendiğinin bir göstergesidir. İslam âlimlerin İslam’ı insanlığın fitri dini ve Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelen dinlerin özü kabul etmelerinin de sebebi budur.⁵⁸⁵

3.2.6. İnsanlara Örnek Olmak

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından bir diğeri ise insanlara örnek olmalarıdır. Peygamberler insanlar için bir rehber ve güzel bir örnektir. Kişiler hayatında peygamberlere uymak ve onları hayatlarında örnek almakla

⁵⁸³ Bakara, 2/213.

⁵⁸⁴ Bakara, 2/208.

⁵⁸⁵ *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 1, s. 332.

yükümlüdürler. Hz. Peygamberin örnekliliği ile ilgili olarak da Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur:

“Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” ⁵⁸⁶

Ayeti nüzul sebebine dayalı olarak değerlendirdiğimizde hendek savaşında kişisel çıkarlarını ve güvenliklerini düşünerek hareket eden kimselere bir ders vermek olduğu görülür. Hz. Muhammed ise Hendek savaşında herhangi bir kişisel çıkar düşünmeden her iş ve yüke başkalarıyla birlikte katlandı. O halde, ona tabi olduğunu söyleyen herkes, bu önderin ortaya koyduğu örnek davranışa da tabi olmalıydı. Fakat Hz. Muhammed'in örnekliliğini sadece Hendek savaşıyla kısıtlamak hata olur. Ayetin kapsadığı anlam geneldir. Allah, Hz. Muhammed'in hayatının sadece bu anlamda örnek model olduğunu söylememekte, bilakis mutlak bir örnek olduğunu bildirmektedir. O halde bu ayet, Müslümanların hayatlarının her yönünde peygamberi bir örnek model kabul etmeleri gerektiğini bize bildirir.⁵⁸⁷ Hz. Muhammed'i her yönüyle örnek alınması gerektiğini şu ayetten de anlıyoruz:

“Peygamber size neyi verdi ise onu alın, size neyi yasak ettiyse ondan sakının.” ⁵⁸⁸

Hz. Muhammed sadece sözleriyle değil uygulamalarıyla, davranışlarıyla örnek bir insandır. O hayatında dinin sadece teorik kısmını tebliğ etmekle kalmamış bizzat kendisi uygulayarak insanlara canlı bir örnek olmuştur.⁵⁸⁹

Ayette geçen “üsve” kelimesi, "teessi" edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümûne-i imtisal demektir. Fakat bu peygamberin örnekliliği Allah'a ve ahiret gününe inanan, Allah'ı zikreden, Allah'a kavuşmayı arzu edenler, Allah'ın rahmeti ve mağfiretinden ümitli olanlar içindir. Yoksa Allah'a ve ahirete inanmayan, Allah ve ahireti düşünmeyen, tamamen dünyanın süsüne dalmış, Allah'tan ümidini kesmiş kişiler için bir örnek değildir. ⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ Ahzab, 33/21.

⁵⁸⁷ Mevdudi, Cilt: 4, s. 401.

⁵⁸⁸ Haşr, 59/7.

⁵⁸⁹ Yazır, Cilt: 6, s. 304.

⁵⁹⁰ Yazır, Cilt: 6, s. 304; Mevdudi, Cilt: 4, s. 402.

3.3. KUR'AN-I KERİM'İN GÖNDERİLME AMAÇLARI

3.3.1. Doğru Yolu Göstermek

Kur'an-ı Kerim insanlara doğru yolu göstermek amacıyla gönderilmiştir.⁵⁹¹ Ayetlerde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”*⁵⁹²

*“Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.”*⁵⁹³

Kur'an muttakiler için doğru yolu gösteren bir hidayet kaynağıdır. Gerçi bu kitap bütün insanlık için bir hidayettir. O, bütün insanlara irşat ve doğru yolu göstermek için inmiştir. Fakat sonuç itibarıyla Kur'an'ın bu rehberliğinden yararlanıp doğru yolu bulanlar ise şimdiki halde veya gelecekte, sakınma sıfatına sahip olanlara nasip olacaktır.⁵⁹⁴ Kur'an kendisini ilahi kitap olarak inanan ve hayatının her yönünde onu takip edenler için bir rehberdir. Bu kitap Allah'ın nimetlerini ve lütfunu ihsan eder. Fakat Kur'an'ı inkâr eden kişiler ise Allah'ın lütuf ve nimetlerinden mahrum kalırlar. Ahirette ise bu kitabı aleyhlerinde bir şahit olarak bulurlar. Çünkü Allah Resulü, hak ve batılı birbirinden ayıran bu kitabı insanlara tebliğ ettiğini söyleyecektir.⁵⁹⁵

Ayette Kur'an'ın her şeyi açıkladığından bahsedilir ki bundan da maksat; insanlığın doğru yolu bulması ve insanlığın aydınlanması için gerekli olan bilgileri vermesidir. Kur'an insanların ulaşamayacağı helal-haram, sevap-günah gibi dinî ve ahlâkî konulara dair gereken ayrıntıları verir. O, hükümleriyle amel edenler için hem bir hidayet hem de rahmet vesilesidir.⁵⁹⁶ İbn Mes'ud şöyle der: “Bu Kur'an'da her ilim ve her şey bize açıklandı. Bu Kur'an'ı kalpler için bir hidayet, kullar için bir rahmet ve doğru yola ermiş Müslümanlar için bir müjde olarak indirildi.”⁵⁹⁷

⁵⁹¹ İsra, 17/9.

⁵⁹² Bakara, 2/2.

⁵⁹³ Yusuf, 12/111.

⁵⁹⁴ Yazır, Cilt: 1, s. 160.

⁵⁹⁵ Mevdudi, Cilt: 3, s. 51.

⁵⁹⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 3, s. 265.

⁵⁹⁷ Sabuni, Cilt: 3, s. 336.

Yine şu ayette Kur'an'ın insanlık için gerekli olan her şeyi açıklayan ve doğru yolu gösteren bir rehber olduğu vurgulanmıştır:

*(Ey Muhammed!) "...Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."*⁵⁹⁸

3.3.2. Karanlıktan Aydınlığa Çıkarmak

Kur'an-ı Kerim'in gönderilmesinin bir diğer amacı da insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Ayet-i Kerime'de yüce Allah *"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık ayetler indiren O'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."*⁵⁹⁹ buyurmuştur.

Rabbimiz insanları karanlık olan küfürden aydınlık olan imana kavuşturmak için Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir. Bu, Rabbimizin yarattıklarına karşı nekadark çok merhametli olduğunu gösterir. Yüce Allah İnsanlara akıl nimetini vermekle yetinmemiş onların karanlıklardan aydınlığa çıkmaları için peygamberler ve beraberinde de kitaplar indirmiştir.⁶⁰⁰ Bazı ayetlerde ise Kur'an hakkında "nur" kelimesi kullanıldığını görüyoruz. Rabbimiz Ku'ran'a uygun hareket edenleri karanlıklardan aydınlığa çıkaracağını haber veriyor.⁶⁰¹

Konumuzla ilgili başka bir ayette de Rabbimiz şöyle buyurmuştur:

*"Elif Lâm Râ. Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."*⁶⁰²

Allah Teâlâ cehalet, inkâr, bâtil inanç gibi durumları zulumât (karanlık); bilgi, iman, hidayet gibi hasletleri de nûr (aydınlık) olarak nitelemiştir.⁶⁰³ Ayette Kur'an'ın Hz. Muhammed'e indirilme sebebi açıklanmıştır. Bu ayete göre Kur'an Hz. Muhammed'e İnsanlığı cehalet ve sapıklık karanlıklarından ilim ve iman aydınlığına çıkarması için, Rablerinin emri ve izniyle indirilmiştir.⁶⁰⁴

Sonuç olarak bu bölümde, yüce Allah'ın boş ve gayesiz hiçbir şey yaratmadığını, varolan herşeyin bir gayesinin bulunduğunu anlıyoruz.

⁵⁹⁸ Nahl, 16/89.

⁵⁹⁹ Hadid, 57/9.

⁶⁰⁰ Sabuni, Cilt: 6, s. 324.

⁶⁰¹ Maide, 5/15-16

⁶⁰² İbrahim, 14/1.

⁶⁰³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, D.İ.B. Yayınları, Cilt: 3, s. 302.

⁶⁰⁴ Sabuni, Cilt: 3, s. 242.

SONUÇ

İnsanı insan yapan en önemli özelliklerden birisi onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişini ve bütün yanları ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir. Yüce Allah dünyada akıllı sadece insana vermiştir. Kur'an'ın birçok ayetinde insanın düşünmesi, tefekkür etmesi istenmiştir. Bilindiği gibi tefekkür akıllı varlık insanla başlar. İnsanoğlu yaratılıştan itibaren nereden geldiğini, nereye gideceğini, hayatın gayesinin ne olduğunu, kendisinin ve çevresindeki varlıkların yaratılış gayesini, peygamber ve kutsal kitapların niçin gönderildiği gibi birçok şeyin nedenlerini merak etmiş, bilmek istemiştir. İşte insanoğlu bu gibi soruların cevabını araştırmış ve cevabı da en güzel şekilde de Kur'an'da bulmuştur. Kur'an'da insanların merak ettiği birçok soruların, sorunların ve nedenlerin cevabı mevcuttur.

Mantıkta akıl ilkelerinden birisi olan yeter-neden ilkesinden ortaya çıkan sebeplilik ve amaçlılık ilkelerini Kuran-ı Kerim'de görmek mümkündür. Kur'an'da doğrudan veya dolaylı olarak amaçlılık ve sebeplilik bildiren pek çok ayet mevcuttur. Ayetlerde metafizik ve maddi varlıkların, özellikle de insanların yaratılma gayesinden önemle bahsedilmiştir. Yaratılan bütün varlıkların bir amacı vardır. Gereksiz, boş yere yaratılan bir varlık yoktur. Kısaca söylemek gerekirse insanın yaratılma amacı; Allah'ı tanınması, bilmesi ve kulluk etmesidir. İnsana akıl, irade gibi özellikler verilmiş ve insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmuştur. Dolayısıyla insan yeryüzünde yaptıklarından sorumlu olmuş ve bu dünyada bir imtihana tabi tutulmuştur. Yine Kur'an'da Rabbimiz insan dışındaki diğer varlıkların yaratılış gayesini bizlere haber vermiştir. Ayetlerden bu varlıkların insanın faydalanması için yaratıldığını anlıyoruz. Bu varlıklar sayesinde insan hayatta kalacak ve bu yaratılanlara bakarak tefekkür edecek, Allah'ın varlığı ve birliğini anlayacaktır.

Yine Kur'an'a baktığımızda olan olayların mutlaka bir sebebi olduğunu görüyoruz. Bu olaylar yüce Allah'ın kâinatta koyduğu sünnetullah dediğimiz ilahi yasalar çerçevesinde gerçekleşir. İnsan da Allah'ın kendisine verdiği özellikler ile sebep-sonuç çerçevesinde doğru olanı bulabilmektedir. Dolayısıyla insanların araştırmaya, incelemeye ve bilimsel çalışmalara yönlendirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an'da amaçlılık bildiren ayetlere bakarsak kitapların, Kur'an'ın ve peygamberlerin gönderilme gayelerinden özellikle bahsedildiğini görebiliyoruz. Genel olarak Kur'an ve peygamberlerin gönderilme gayesi insanların doğruyu

bulmasını sağlamaktır. Çünkü insanoğlu doğru bir iman ve doğru bir yaşam için buna muhtaçtır. Kutsal kitaplar ve peygamberler sayesinde insanlar Allah'ın varlığı ve birliğini bilebilirler. Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını peygamberler, kitaplar vasıtasıyla öğrenebilirler.

Yine Kur'an bize eskiden yaşamış kavimler ve bu kavimlerin helak sebeplerini, insanların niçin azaba duçar olduklarını haber vermiştir. Allah tarafından gönderilen peygamberlere ve kitaplara tabi olmayan, peygamberlerine karşı çıkan kavimlerin helak olduğunu görüyoruz. Allah'tan başka tanrılara tapan, peygamberlerini yalanlayan, zulüm, adaletsizlik, ahlaksızlık gibi Allah'ın yasak ettiği fiilleri yapmakta ısrar edenler Allah tarafından cezalandırılmıştır. Ayetlere baktığımızda kavimlerin sebepsiz yere helak edilmediğini, mutlaka bir sebebin olduğunu görüyoruz. Yüce Allah Kur'an'da bu kavimlerden bahsetmesinin sebebi insanların geçmiş kavimlerin yaşadığı olaylardan ders çıkarması, dolayısıyla helak olma sebeplerinden uzak durulması gerektiğini haber vermek olduğunu söyleyebiliriz.

Yine ayetlerde insanların kendilerine verilen akıllı doğru bir şekilde kullanmasından, akıllı davranmasından ve sorumluluklarının farkına varması gerektiğinden söz edilir. Bu akıl sayesinde insan hem gayeleri hem de sebepleri araştırıp Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti hakkında bilgi sahibi olabilecektir. Kur'an'dan anlaşıldığına göre insan kendisine, dış dünyaya, tarihe bakarak ibret alıp yaratıcının varlığından haberdar olabilecektir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki yeter-neden ilkesinden ortaya çıkan amaçlılık ve sebeplilik ilkeleri ile ilgili ayetleri Kur'an'da çokça görebiliyoruz. Ayetlerden Allah'ın yarattığı her şeyin bir gayesi ve sebebi olduğu, amaçsız bir varlığın olmadığı, aynı zamanda olan veya olacak olan her şeyin "sünnetullah" dediğimiz ilahi kanunlar yani Allah'ın koyduğu sebepler dairesinde gerçekleştiği ve gerçekleşeceğini anlıyoruz.

KAYNAKÇA

Abrahamov, Binyamin. “Gazali'nin Nedensellik Teorisi”, Çev. Yaşar Türkben, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları**, II/1, 2009.

Adıgüzel, Nuri. “İslam Felsefesinde İlet(neden) Kavramı”, **C. Ü. İlahiyat Dergisi**, Cilt: VI, Sayı:2, Sivas, 2002.

Akçay, Mustafa. “Zelle”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 44, İstanbul, 2013.

Akgüç, Ahmet. “Gaye Neden ve Kelam ilminde Gelişim Seyri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:30, 2009.

Altunya, Hülya. Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Isparta, 2013/1, Sayı: 30.

Altıntaş, Hayrani. **İbn Sina Metafiziği**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1985.

Aristoteles, **Metafizik**, trc. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1996.

Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, 13. Baskı, Ankara, 2010.

Aydın, Hasan. “Gazali ve David Hume’da Nedensellik Kuramı”, **O.M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı: 16, Samsun, 2003.

Aydın, Hüseyin. “İbn Teymiye’nin Nasçı Akılcılığının Kelâmî Açidan Değerlendirilmesi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Eskişehir, 2014.

Aydın, Hüseyin. **Yaratılış ve Gayelilik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Aydın, Mehmet S. **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fak.Vakfı Yayınları, 7. Baskı, İzmir, 1999.

Ayık, Hasan. “Gazali ve Nedensellik Meselesi”, **T.Y.B. Akademi; Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sayı:1.

Başıoğlu, Tuncay. İleti Tespit Metodlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler, **S.Ü.İ F. Dergisi**, 6 /2002.

Bolay, Süleyman Hayri. **Aristoteles Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Bolay, Süleyman Hayri. **Emile Boutroux’da Zorunsuzluk Doktrini**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999

Boutroux, Emile. **Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1947.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usulü**, T.D.V. Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1993.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

Cevizci, Ahmet. **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Çağrııcı, Mustafa, “Riya”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 35, İstanbul, 2008.

Çelebi, İlyas. “Sünnetullah” , **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 38, İstanbul, 2010.

Devellioğlu, Ferid. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 11. Baskı, 1993.

Dönmez, İbrahim Kafi. “İllet”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 2000.

Ebu’l Al’a Mevdudi, **Tefhimu’l Kur’an**, Çev:(Komisyon), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991.

Eflatun, **Timaios**, Çev: Erol Güney, Lütfi Ay, M.E.B.Yayınları, İstanbul, 1997.

Emiroğlu, İbrahim, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010.

Emiroğlu, İbrahim, **Mantık Yanlışları**, Ankara, 2004.

Es-Sabuni, Muhammed Ali. **Saffetü't-Tefasir**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.

Gazali, **Felsefenin Temel İlkeleri, (makasudu'l- Felasefe)**, Çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2001.

Gazali, **Mustasfa**, Mısır, h. 1322.

Gazali, **el-Kıstasu'l-Mustakim**, ter. Yaman Arıkan, İstanbul, 1971.

Gazali, **Tehafütü'l-Felesife**, ter. Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Gazali, **Yaratılış Hikmetleri**, Çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yayınları, 2001.

Gökberk, Macid. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, 8. Baskı, İstanbul, 1996.

Gölcük, Şerafeddin. ve Toprak, Süleyman. **Kelam**, Tekin Kitapevi Yayınları, 4. Baskı, Konya, 1998.

Gölcük, Şerafeddin. **İslam Akaidi**, Esra Yayınları, Konya, 4. Baskı, 1992.

Güneş, Abdülbaki. "Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumlara Çöküş Nedenleri", **Din Bilimleri Dergisi**, 2005, Cilt: 5, Sayı: 1.

İlhan, Avni. "Aslah", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul, 1991.

Kahveci, Kutsi. Aklın ilkelerine Ontolojik ve epistemolojik Bir Yaklaşım, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, II(2002), Sayı: 2, Samsun.

Karagöz, İsmail. **İyi İnsan İyi Müslüman**, Kar Yayınları, Ankara, 2007.

Karlığa, Bekir. "İbn Rüşd", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul, 1999.

Kırca, Celal. “Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimname Dergisi**, Kayseri, Sayı: XXVI, Cilt: 2014/1.

Komisyon, **İlmihal I.(İman ve İbadetler)**, T.D.V. Yayınları, 13. Baskı, Ankara, 2007.

Komisyon, **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, T.D.V.Yayınları, Ankara, 2010.

Komisyon, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2006.

Köksal, M. Asım. **Peygamberler Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2004.

Kutluer, İhan. “Gâiyyet”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 1996.

Kutub, Seyyid. **Fizila'l Kur'an**, Çev: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Kutluer, İlhan. “İlliyyet”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 13, İstanbul, 2000.

Leibniz, Gottfried. **Monadoloji**, çev. S.T.Yetkin, İstanbul, 1935.

Öner, Necati. **Klasik Mantık**, A. Ü. İl. Fak. Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1986.

Öner, Necati. “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, **A.Ü.İ.F. Dergisi**, Cilt: 17, Ankara, 1969. ss. 285-303.

Özervarlı, M. Sait. “İbn Teymiye”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul, 1999.

Özlem, Doğan. **Mantık, Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 7. Baskı, 2004.

Özsoy, Ömer. **Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması**, Fecr Yayınları, Ankara, 2015.

Sarı, Mevlüt. **El-Mevarid**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982.

Seber, Abdulkerim. Mantık İlminin Kur'ân'ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü, **S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, Aralık, 2012, Sayı:27.

Sunar, Cavit. **İslam Felsefesinin Yunan Kaynakları ve Kozalite Meselesi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973.

Taftazani, **Kelam ilmi ve İslam Akaidi**, Ter. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.

Taslaman, Caner. Tanrı-Evren İlişkisi Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi, **M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, İstanbul, Sayı: 31, (2006/2).

Taylan, Necip. **Mantık (Tarihçesi-Problemleri)**, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1996.

Toktaş, Fatih. **Felsefe Tarihi**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2012.

Topaloğlu, Bekir. "Allah", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1989.

Uludağ, Süleyman. İbn Teymiyye'de Mantık Meselesi, **İslami Araştırmalar Dergisi**, sayı: 4, İstanbul, 1987.

Ülken, H. Ziya. **Felsefeye Giriş**, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 2.Baskı, 1963.

Ülken, H. Ziya. **Bilim Felsefesi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1969.

Ülken, H. Ziya. **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1972.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İlliyyet", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki ve Çetin, Abdurrahman. “Ayet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:34, İstanbul, 2007.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştirenler(İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul, Azim Dağıtım, 1992.

Zehra, Muhammed Ebu. **İslam Hukuku Metodolojisi**, Çev: Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, 7. Basım, Ankara, 1997.

